

NAGY GÉZA

MAGYAR
NEMZETSÉGEK

"Magyar Őskutatás" Kiadása

BUENOS AIRES 1974.

Todos los derechos reservados por © 1974.
Ladislao Eugenio Fehér - Buenos Aires
Hecho el depósito que establece la ley 11.723.

A KIADÓ ELŐSZAVA

NAGY GÉZA jelen írása "A magyar nemzetségek" és a hozzácsatolt "Árpád-kori személyneveink" önállóan, könyv alakban most jelenik meg először.

A századforduló, multját becsülő magyarság nagyrabecsüléssel fogadta minden munkáját. Mint termékeny író, szorgos kutató sok új meglátással, intuitív erővel, de vaslogikával dolgozott, méltányolta ellenfeleit és azok is méltányolták őt.

Ez a két tanulmány is "vetélkedő" szándékkal íródott annak idején, de a szenvedélymentesség minden árnyalata nélkül. Való igaz, hogy sok tévedést kellett helyreigazítani, de ezt mindig a kollégialitás baráti kézfogásával pecsételte meg.

Azért tudott ő maga is, kortárs és "szellemi párbajra kihívott" történésztársai egész sora is maradandót alkotni.

Ökutatással is foglalkozott és különösen jártas volt a honfoglaló magyarság életének minden mozzanatában. Régészeti eredményeket és nyelvészeti vizsgálatokat is használt történelmi értékei munkái megírásánál. A mai régész-történeti élgárdában leginkább LÁSZLÓ GYULA professzorhoz hasonlíthatnánk. Nem is csoda, hogy LÁSZLÓ sokban mintaképként követi NAGY GÉZÁT és mint érdekes jelenség, a mai történelem után érdeklődő nagyközönség kettőjük munkáját szinte szerves folytonosságnak tekintí a félszázad távlatából oly sokat idézett munkái nyomában.

NAGY GÉZA sokoldalú tudása már előlegezi -természetesen a mindig kiemelendő "feltételes" módban a LÁSZLÓ GYULA által már sokkal erőteljesebben meghirdetett "kettős honfoglalást".

Jelen tanulmánya a ma már Magyarországon is alig-alig hozzáférhető "TURUL" genealógiai és címertani szaklapban, 1910-ben jelent meg folytatásos formában. Ez az azóta megszünt kiadványsorozat még az USA-beli jelentősebb könyvtárakban sem található és hiányos példányaait több helyről kell összeszedni. Ezért támadt az ötletünk, hogy a honfoglaló magyarság nemzetiégeivel oly részletesen és oly alaposággal megírt tanulmányát összegyűjtve, egyetlen kötetbe érleljük. Így a szétszórtságú magyar kutatók is könyvtáruk polcaira helyezhetik, mint értékes forrásgyűjteményt.

Ugy érezzük, hogy ezzel a szerény kötettel is gazdagítjuk az idegenbeszakadt, a "MAGYAR ŐSKUTATÁS BARÁTI KÖRE" égisze alá tömörült, komoly tárgyi történelmet kereső és kedvelő honfitársainkat...

Buenos Aires, 1974 Karácsonyán

Fehérmé, Walter Anna kiadó

A MAGYAR NEMZETSÉGEK.

Krónikáink azon csoportja, melynek több különböző korbeli alkatrészből álló s többszöros szerkesztésen és bővítésen átment alapszövegét *Nemzeti Krónika* névvel jelölte meg Marczali H., 108-ra teszi az ősmagyar nemzetségek, tribusok számát. Három helyen szól róluk, kétszer a Hunn Kronikában, egyszer meg a Vezérek Krónikájában.

Legelőbb az őshaza leírásánál említi, a hol is azt mondja, hogy Scythiának egy ugyan a területe, de uralkodás szerint három országra oszlik, úgymint Baskardiára, Dentiára és Magoriára; van benne 108 tartomány, melyre még Hunor és Mogor fiai osztották a Meotis mocsarai közül kivándorolt és Scythiába költözködő 108 nemzetség után.¹ Csekély eltéréssel ugyan-

¹ Scytia enim comprehensione una cingitur, sed in tria regna dividitur principando, scilicet in Bascardiam (Pos. Kr. Woscardiam), Denciam et Magoriam. Habet quoque provincias C. et VIII-o, que dudum per filios Hunor et Mogor (Dubn. Kr. Magor) ob centum et octo progenies, que egressæ fuerunt ex femoribus eorundem de paludibus Meotydis, intrantes Scythiam sunt divise. *Képes Krónika*. II. fej. *Dubniczi Krón* 4. 'ej *Posonyi Kr.* 5. fej. (Fontes Dom II. 105. a. III. 7. - IV. 4.)

így mondja el Kézai S. is, (Bascardia helyett Barsaciát írva, a mi talán Barsalia akar lenni) s megtoldja még azzal, hogy Magyarországnak 108 és nem több tiszta nemzetsége van, a többi pedig, mely amazokhoz csatlakozott, vagy jövevény, vagy a hadi foglyok (t. i. foglyul ejtett s nálunk maradt előkelő idegenek) közül származott.¹

A hunn vezérek választásánál megint említi a krónika a 108 nemzetséget. A Scythiában megsokasodott hunnok — úgymond — összegyűltek s maguk közül kapitányokat választván, elhatározták, hogy megtámadják a nyugoti országokat és 10-szer százezer fegyveres férfit állítottak ki a 108 nemzetségből, vagyis minden egyes nemből 10 ezeret, másokat pedig Scythiában hagytak vissza, hogy védelmezzék országaikat és székeiket az ellenségtől.²

¹ Sciticum enim regnum comprehensione una cingitur, sed in regna tria dividitur principando, scilicet in Barsaciam, Dentiam et Mogoriam. Habet etiam prouincias C. et octo propter C. et octo progenies, que dudum per filios Hunor et Mogor quando Scitiam inuaserunt sunt diuise. Centum enim et octo generationes pura tenet Hungaria et non plures. Alie autem si que ipsis sunt coniuncte aduene sunt, vel ex captiuis oriundi. Quoniam ex Hunor et Mogor in palude Meotida centum et octo progenies absque tamen missitalia fuere generate. *Kézai Simon Krón.* Cap. I. 5. (Fontes Dom. II. 56. l.)

² Multiplicati Huni in Scythia habitando congregati

Visszatér a 108 nemzetségre a hét magyar vezér választásánál is, melyről ilyképen szólközvégezéssel maguk közt hét kapitányt választottak és hét seregre osztak úgy, hogy minden seregnek volt egy kapitánya a szokott módon megtett századosokon és tizedeseken kívül; volt pedig egy-egy seregben a Képes és Dubniczi Krónika szerint három, Kézai, a Budai Krónika és Sambucus-codex szerint harminczezer fegyveres férfi a századosok nélkül, a 108 nemzetség közül tehát a Scythiából való második kiköltözéskor mindegyik nemzetségből két ezer (a Dubniczi Krónika szerint kétszázhárom ezer) fegyveres férfi költözött ki, nem számítva a családtagokat.

in unum. inter se capitaneis constitutis — — ad occidentales regiones inuadere decreuerunt *De centum enim et octo tribubus*. decies centena milia, scilicet de uno quoque genere decem milia armatorum virorum eligentes. derelictis aliis Hunis in Scythia, qui ipsorum sedes regnumque ab hoste custodirent *Képes Krónika*. III. fej. *Dubniczi Krón* 5. fej. *L. még Posonyi Krón* 6. fej. (Fontes Dom II. 107. l. — III. 9. l. — IV. 6. l.) — Tunc de tribubus centum et octo elegerunt viros fortes ad bellandum assumentes de quolibet genere decem milia armatorum, aliis in Scitia derelictis, qui eorum regnum ab hostibus custodirent *Kézai S. Krón* Cap. II. 7. (Fontes Dom II. 58.)

‘ Deliberato communi consilio, septem capitaneos inter se prefecerunt, et in septem exercitus sunt diuisi,

Kézai e helyen nem említi a 108 nemzetiséget, hanem a függelékben, a jövevény nemzetiségek ismertetése előtt jegyzi meg, hogy mivel a tiszta Magyarországnak nincs több nemzetisége 108-nál, utána kell nézni, honnan ered azok nemzetisége, kik latin földről vagy Németországból, vagy máshonnan származtak.²

Mind a Hunn, mind a Vezérek Krónikájabeli följegyzésnek vannak olyan részei, melyeket a krónikaszerkesztés idejében már nem értettek meg. II. Endre szentföldi hadjárata és az arany bulla idejében, a mikorra tehető t. i. a Hunn Krónika szerkesztésének ideje, rég elmosódott a Szt. István előtti hármass fejedelemség hagyo-

ita ut unusquisque exercitus unum haberet capitaneum, sine centurionibus et decanis consueto modo positiuis. Vnus namque exercitus habebat tria milia (Dubn. ducenta et tria) virorum armatorum sine centum viris. *Ex centum itaque tribubus et octo*, in secundo egressu de Scitia de qualibet tribu duo (Kézainál, Budai Krónikában s a Sambucus-codexben: XXX. milia) milia virorum armatorum sunt egressi, familiarum numero non apposito. *Képes Krónika* XII. fejt. (Font. Dom. II. 23. l. — III. 27. — *Dubniczi Krónika* 27. fejt.

² Cum pura Hungaria plures tribus vel progenies non habeat quam generationes centum et octo, videndum est unde esse habent illorum progenies, qui de terra Latina vel de Alamannia, vel de aliis regionibus descenderunt. *Kézai S. Krón.* Appendix. I. cap. 48. (M. Florianus: Font. Dom. II. 93.)

mánya, csak a hét vezérről vagy kapitányról, a Konstantin császár által törzsnek vagy nemzetségnek mondott hét seregről álltak. Megnagya tehát a krónika-szerkesztő a beköltözést megelőző időkre azt a kétségkívül nagyon régi adatot, hogy uralkodás szerint 3 fejedelemségre oszlott az őshaza, de midőn a hunn vezérekre tér át, hár eredeti forrása csak 3 fejedelmi nemzetségről tudott, melyből választották a hunn vezéreket, u. m. a *Szemény* és *Érd* nemzetségeiről, meg a *Kadar* nevű bíró nemzetségéről, a *Tordáról*, hétre egészíti ki a hunn vezérek számát, nyilván a hét magyar „vajda” hagyomá-

* Edelspacher Antal (*Dentek és magyarok Magyar őstörténelmi vázlat* Budapest, 1878.) három magyarfajta ősnép nevére gondol (dentek, magyarok és baskirok), de a Dentia vagy Béla király jegyzője szerint Dentumogea alighanem egyszerű földrajzi elnevezés, mely a Don (Tanais) vidékét jelölte (rég. olasz térképeken: Thanatia L. gr. Kuun G. *Relat. Hung. historia antiquissima* I. 206.), a Baskardia pedig csak a XIII. században lett ismeretes; lehetett azonban a régibb névalak Barsaiba annál is inkább, mert az arab földrajzirók berzulinak nevezik a három bolgár néptörzs egyikét s hunn mondánk, mint több helyen kifejtettem (l. különösen *Ethnographia* XVIII. 1907. 326—332.) csakugyan az avar uralom idejében beköltözött Mæotis- és alsó volgavidéki hunn bolgár elemmel vannak kapcsolatban.

nyának befolyása alatt.¹

Bajosabban ismerhető fel a tulajdonképeni hagyományos elem, a midőn a törzsek és nemzetségek férfiainak számát említi a krónika, bizonyos azonban, hogy át vannak alakítva e számadatok a XIII. századbeli viszonyok szerint. 40—50 ezerre téve a honfoglalók fegyverforgató férfiainak számát: annyi lehetett a Hunn Krónika valami régebbi forrásában, hogy egy-egy nemzetségben volt 10 ezer fegyveres, csak hogy ez a számadat csupán a 3 hunn fejedelmi, nem pedig a 108 nemzetségre vonatkozhatott; ilyenformán összefüggésbe hozhatók ezen adattal a Vezér Krónika azon sorai, hogy a honfoglalók serege a Kézai, Budai Krónika és Sambucus-codex szövege szerint 30 ezer fegyveres férfiból állt, t. i. nem külön-külön, hanem együttesen számítva a hét sereg fegyvereseit. Azért tartom pedig nagyon

¹ A hunn vezérek: Zemein nemzetségéből való Chele (Kézai: Thele) fia Wele (Kézai: Wela, Samb. Velle, Pos. Dubn. Bud. Kr. Bele) és testvérei: Keue (Samb. Cue, Kéz. Cuwe, Pos. Bur) és Kadicha (Kéz. Caducha); azután az Érd (Képes Kr. Kadar, Dubn. Kr. Cadar) nemzetségéből való Bendekuz (Kép. Kr. Bendekus, Kézai: Bendacuz, Pos. Kr. Wendekuz) fiai: Ethela (Kép. Kr. Ethele, Dubn. Kr. Atile), Keue (Kép. Kr. Kewe, Kézai: Reuwa, Pos. Kr. Kue) és Buda (Pos. Kr. Wida); ezen kívül: «constituentes inter se rectorem unum nomine Kadar de genere Turda (Dubn. Kr. Torda), qui (com-

réginek a 10 ezres számot, mert a régi törökségnél is 10 ezer harczosból állt egy-egy sereg.

Béla király jegyzője nem említi, mennyi volt a tősgyökeres magyar nemzetségek száma, csupán alkalom szerint jegyzi meg egyes vezérek-nél, milyen nemzetségeknek voltak az oserei. Így szerinte Elődtől s fiától, Szabolcstól származott a Csák, Oundutól s fiától Etétől a Kalán es Kolsoi, Hubától az »okos« Szemere. Tuhutumtól Moglout, a kun vezérek közül Edü és Edomen testvérektől Aba, Bungertől s fiától Borstul Miskócz, Ócsádtól s fiától Ursaurtól, Órs urtól az Ursuur, Bojtától Bruksa, Usubutól Szalók, Velektől Turda püspök, a bülárföldi izmaelita Billa es Boksu testvérektől Ethey, a bessenyő Tonuzobától Tomaj nemzetsége.

Nélkülözni vagyunk tehát kénytelenek hagyományaink másik forrásának tanuskodását.

Mégis egy megjegyzése — ha közvetve is — nyomós bizonyítékot szolgáltat nemcsak arra, hogy a többi krónikában emlegetett 108 ősnemzetség száma egy jóval régebbi állapotnak az emléke, de arra is, hogy bizonyos arányt

munem exercitum iudicaret — Kézai szövegében) lites sopiret dissidentium, fures et latrones ac malefactores castigaret.» L. Kézai, Képes, Dubnicz és Posonyi Kr. szövegét M. Florianus: *Fontes Domestici* II kötet 64. 107., III. kötet 8—9., IV. kötet 6—7. lap

ismerhetünk föl az ősi nemzetségi beosztás és a várispánságok száma között. Azt mondja ugyanis a királyi jegyző, hogy a Taksony korában beköltözött izmaelita Billa és Boksu népüknek csupán egy harmadát tartották meg, két harmadát pedig a pesti vár őrizetére rendelték.' Ámde a 72 Árpádkori várispánság száma is éppen kétharmada a 108 ősnemzetség számának s így tovább folytatva a következtetés fonálát, olyan eredményre kell jutnunk, hogy a várispánságok szervezése alkalmával az ősnemzetségek kétharmadát beosztották a várjobbágyok közé, kikről különben is azt mondja Kézai S., hogy szegény nemesek, kik földet kaptak a királytól a várbirtokokból, hogy háboru idején védelmezzék a várat és a várhoz tartozó birtokokat.' Így az oklevelekből ismert birtokos nemességre nem marad több 36 ősnemzetségnél, a melynek t. i. első megszállási joggon birt földjei voltak.

¹ Bylla uero et frater eius Bocsu, a quorum progenie Ethy descendit, inito consilio de populo suo secum ducto *duas partes ad seruicium predicti castri* (Pest) concesserunt. *Terciam uero partem* suis posteris dimiserunt. *Béla kir. jegyz. Cap. 57.* (Fontes Dom. II. 51. l.)

² Iobagiones vero castri sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes terram eis tribuit de castri terris, ut phenda castri et castrum guerre tempore custodirent. *Annae Sim. Kirón. Appendix. II. cap. 67.* (M. Florianus: Fontes Dom. II. 98.)

Ezek szerint a várjobbágy-nemzetségekre esik a 108 őstribus zöme s nevük is főleg ezeknél maradhatott fenn. Csak az a baj, hogy nagyon keveset ismerünk közülük.

Karácsonyi János a magyar nemzetségekről írt nagy művében (III. k. 165—191), a hol különben ép ellenkezőleg azt mondja róluk, hogy semmiesetre sem tartoztak a honfoglaló nemzetségek leszármazói közé, csupán a következőket említi: *Csabi* (Choby) Zala megyében, *Churnug* Vas-, *Churt* vagy *Kurch* (Kürti) Sopron-, *Dobra* Bács megyében birtokos Nagy-, Matuska- és Kis-Kesziben, *Etre* (Ethuruh) a pozsonymegyei Karcsán, *Herény* Vas megyében, *Magyar* a pozsonymegyei Mogor (Kis- és Nagy-Magyar) faluban, *Nána-Bezter* Esztergom megyei Nánán, *Nolcsa*, *Pudur* és *Waras* a pozsonymegyei Szász faluban, *Otrokocs* Gömör megyében s a *Zágráb*-vagy *Zábrág-Korpás* ugyanott birtokos Keszi és más községekben. Hogy e néhány várjobbágy nemzetség közt is voltak szláv s egyéb idegen eredetűek (p. Nolcsa, Pudur, Waras, Otrokocs), úgy mint az országban szerteszét mindenfelé s különösen sok lehetett köztük a bessenyő: az bizonyos; de a keretet itt is azok az ősnemzetségek közé tartozó szegény nemesek adhatták meg, kiknek Salamon Ferenczként a harcz volt az élet-elemük; a vezérek korában, a rablóhadjáratok idején mint jól begyakorolt harczosok keresték

kenyerüket a fejedelmek és törzsfőnökök szolgálatában;¹ míg a külföldön zsákmányolhattak, nem érezték szükségét a földbirtoknak, melyet azok foglaltak le, kiknek nagy méneseik, gulyáik, nyájaik voltak; a X. század második felében pedig, midőn a nemzet már át kezdett térni a letelepült életmódra, már nem volt lefoglalható legelő, csak a hegyek közt, különösen az «erdőkön túl» kelet felé, a merre a «fekete ungrok» hunn-bolgár, avar és kabar eredetű nemzetségei tanyáztak s vonultak mind tovább a királyi hatalom elől keletre a Szamos, Maros és Küküllő völgyében. Ezek még a XI. században is megszállhatták első foglalási jogon azt a területet, melyet a székelyek földének nevezünk. A többi birtok nélküli nemes azonban a királytól kapott földet a várjavakból, melyeknek a harcosok közt való kiosztása, a hogy már Salamon F. megjegyezte, alighanem Géza idejében megkezdődött. A fejedelmi hatalomnak gyors megnövekedése Géza alatt mindenesetre szoros kapcsolatban volt azzal, hogy a rablókalandozások idejében még teljesen szabad harcosok függő helyzetbe kerültek a nekik adott földbirtoknál fogva a fejedelemmel. Mivel pedig, mint a Turul 1908. évi folyamában

¹ *A magyar hadi történethez a vezérek korbán.* Századok. 1876. 724. és köv. l. Külön kiadásban: Budapest, 1877.

«Szent István vérsége» cz. cikkemben bizonyítottam, Géza két, Sz. István pedig a harmadik fejedelmi hatalom jogait is örökölte: ez egyszerre megháromszorozta az Árpádok földbirtokát, úgy hogy szükségkép hozzájuk fordultak azok a jószágnélküli szabadok, akár az ősmagyar nemzetségekből származtak, akár a bessenyők közül vagy a Volga vidékéről vagy a szomszédos szláv tartományokból költöztek be, kik hadi szolgálatukért földet kértek.

A várjobbágyság főntebbi sorozatából kimaradt a sopronmegyei *Kér* nemzetség, a «jobbationes castri Supruniensis de genere *Quer*», ú. m. «Symeon et Dama et filii Sixti. Mique et omnes generationes *Quer*,» kik 1237-ben kiegyeztek a Csák nembeli Izsák ispánnal Csák soproni ispán előtt s bizonyos miháli és kázméri földeket engedtek át neki.¹

A nemzetség neve a mai sopronmegyei *Nemes-Kér* és *Új-Kér* nevében maradt meg Lövb mellett, Csepregtől északkeletre. Mint községnév (*Kervilla iobagionum*) először 1264-ben fordul elő; az *Új-Kér* (*Vyker*) nevet pedig legelőbb egy 1406-ki, a *Nemes-Kért* egy 1430-ki oklevél említi; ezenkívül részint ezeket, részint egyes részeit Kiskeer, Dyeneskery, Puztakeer

¹ Hazai Okmánytár, II. köt. 2. l. Wenzel G. Árp. Új Okl. VII. 44.

s mellette Eghazaskeer és Zewrekery (puszta) néven is találjuk. 1277—78-ban a Vezekény nemzetség szerezte meg, 1334-ben az Ősl nembeliek birtokában volt.¹

Kis-Martontól délnyugatra, a Lajtha közelében egy másik sopronmegyei községet hívtak a XV. században *Tormás-Kérnek*; mai neve: Hirm, a középkorban többnyire Heren, Hereing Kreinsdorf vagy Krenesdorf néven emlegetik. (Csánki, III. 610.)

A *Kér* várjobbágy nemzetség nevének abban áll a nagy jelentősége, hogy Sopron vármegyén kívül még 17 más vármegyében találhatóak hasonló nevű községek. Így:

Abauj megyében Szántótól északra van *Nagy-és Kis-Kér* (ujabban: *Abauj-Kér*), melyet már az 1332—37-ki pápai tizedek lajstroma említ (Csánki, I. 210.)

Arad megyében a régi zarándi területen, Tornavától északra, Pankotától keletre volt egy előbb (1332.) *Kecskés-Kérnek*, 1427—46-ban *Gachal-Kérnek*, 1482-ben *Nemes Kérnek*, majd a XVI. században *Nemes Kis-Kérnek* nevezett község; ma *Kurta-Kér* a Csiger balpartján a ternovai járásban (Csánki I. 732., Márki S. Arad m. tört. I. 236.) A zarándi határon, de

¹ Csánki D. *Magyarorsz. tört. földrajza a Hunyadiak korában*. III. 614. *Sopron m. Okl.* I. 42, 131.

már aradi területen, az elpusztult Kasza tőszomszédságában, Világos közelében volt *Kér* vagy *Kasza-Kér* falu, a XV. században az aradi káptalan mellett a Szeri Pósafiak birtoka; 1607-ben már pusztá, ma pedig nyoma sincs (Csánki, U. o., Márki, I. 206; l. még 236.) A Maros balpartján, a mai temesi területen feküdt *Kis- és Nagy-Kér*, Kisfalud és Sződi között; 1333—37. már plebániája volt; a XIV—XV. században itt is volt birtokrészük a Szeri Pósafiaknak, 1448. Hunyadi János is szerzett birtokot, ezenkívül birtokos volt a csanádi (1471.) és aradi (1561.) káptalan is; XVII. századbeli térképek még említik *Kier* néven. (Csánki, I. 773., Márki I. 207.)

Bács megyében Szent-Tamástól délre, Ujvidéktől északnyugatra a kulai járásban van *Kis-Kér* s mellette az ujvidéki járásban *Ó-Kér*, 1267-től 1522-ig több ízben előfordul az oklevelekben; előbb Bács várához tartozott Keer föld, 1267-ben V. István ifjabb király bizonyos Márknak ajándékozta; 1461-ben Nagh-Keer néven említik; a török hódoltság idejében fordul elő Meggyes vagy Nagy-Kér mellett Kis-Kér neve is. (Csánki II. 153. Magyarország. várm. Bács-Bodrog várm. I. 131.)

Biharban Nagy-Váradtól délkeletre, Mező-Telegdtől délnyugatra és Zarándtól északra van *Nagy- és Kis-Kér*, a középkorban Keer és Felkeer; a váradi káptalan birtoka. Egy másik *Kér*

Bihar délnyugati részén volt, melyet 1249-ben néhány más Sebes-Körös melléki birtokkal. (Okány, Zsadány stb.) együtt IV. Béla a — Karácsonyi I. szerint — Geregye nembeli Pálnak adományozott. (Karácsonyi I. Magyar nemz. II. 11. Arp. Uj Okl. VII. 28. 2—4.)

A régi Csanád megyében, a mai torontál-megyei területen, Csókától és Tisza-Szent Miklóstól keletre feküdt *Egyházas-Kér*, mely már 1247-ben úgy emlittetik, mint a Csanád nemzetség birtoka s 1284. előtt itt volt a kunok által megtámadott Csanád nb. Tamás kuriája Régi nevét ujabban ismét felélesztették. (Árp. Uj Okl. VII. 220. IX. 385. Csánki I. 698.)

Fejérmegyében Csókakővárához tartozott a XV. században *Keer* puszta, mely két századdal előbb a Csák nembeli Miklós ispán ősi birtokai közé tartozott s 1237-ki végrendeletében Keregy (Kerek-Szent Tamás), Celum (Csala), Urund (Orond), Tubogd (Tabajd) sat. jószágokkal együtt Izsák nevű fiának hagyta (Csánki III. 305, 334. Hazai Okl. I. 16. Arp. Uj Okl. VII. 41.); 1302. előtt pedig a Csák nem dudari ágából való s mag nélkül elhalt Simon fia Mihály ispán fia Istváné volt. (Anj. Okl. I. 25.) Kérnek nevezték különben a XV. században a Székesfejérvár mellett, délnyugotra fekvő Sár-Szent-Mihály (Zichy-Szent-Mihály) községet is, mely a székesfejérvári prépostság birtoka volt; „possessio

Keer aliter Zentmihal• néven egy 1438-ki oklevél említi, egy másik, 1439-ki határjáró oklevél szerint pedig kezdték a határjárást a Sárville keleti partján, úgy mentek Kérre, a prépostság birtokára, hol Szent-Mihály arkangyal temploma áll. (Csánki III. 349. Károly J. Fejér m. tört. IV. 297.)

Gömör megyében Méhi és Runya mellett volt a középkorban egy *Al-Kér* nevű község (Csánki I. 138.)

Heves megye régi területén 3 *Kér* helység volt a középkorban. Egyik Alattyán mellett, a mai Jász-Kun-Szolnok megye felső-jászsági járásában feküdt; a XV. században a Pólyi Csirke család birtoka volt; még az ötvenes években is nyoma van *Pótkér* puszta név alatt. A másik: *Kecr* vagy *Keereghaz*, «alio nomine Kenderes» egy 1352-ki oklevél szerint, midőn Beyi István eladta Hatházi Cybes fiainak (Kár. Okl. I. 205.), a mai Kenderes Kisujszállástól északra, Jász-Kun-Szolnok megye felső tiszai járásában fekszik. Ugyanitt van a Berettyó közelében, Kisujszállástól délre a Dévaványához tartozó *Kérsziget* puszta; neve (Kerzygeth, Keerzygethe in Cottu Heves) már 1481—1498. közt előfordul. (Csánki I. 64, 65.)

Hont megyében, a bái járásban, a barsi határon Varsánytól délre, Füzes-Gyarmattól északra van *Kis-Kér*; legelőbb 1242-ben fordul

elő, 1290-ben a Simonyi család, a XIV. században a Lévai Cseh, később pedig a Kéry család birtoka. (Teleki: Hunyadiak kora, VI. 271. Magyarorsz. várm. Hont vármegye 52.)

Nógrád megyének két részében találunk *Kér* nevű helységet. A nyugati oldalon, a balassagyarmati járásban az Ipoly északi partján, Szécsénytől nyugatra, Kürttől délre van *Ipoly-Kis-és Nagy-Kér*, 1327-ben Keer villa, 1481—86. Naghkeer és Kyskeer. A sziráki járásban, a Cserhát vidékén, Szanda vár mellett, Kozárdtól nyugotra fekszik a Terényhez tartozó *Pusztá-Kis-Kér*, Görög térképén *Szanda-Kér*, melyet a XV. századtól fogva emlegetnek. (Csánki, I. 100.)

Nyitra megyében 1113-tól fogva előfordul a várbirtokok közt az érsekújvári járásban Nyitrától délre, Ürménytől és Mező-Keszitől keletre a Nyitra folyó mellett *Kér* falu, melyet a zobori apátság 1113-ki oklevele ekkép említ: «(In villa) *Ker* est terminus de suburbanis *Ker* lapis, et alter terminus est in monte de terra (factus).» 1156. Martirius esztergomi érsek *Kér* dézmáját «in parrochia Nitriensi» az esztergomi káptalannak adja. (Knauz Mon. Strig. I. 108.) Ma *Nagy- és Kis-Kér* község. A zobori apátság és esztergomi érsek birtoka. (Fejérpataky L. Kálmán kir. okl. 60, 71. l. Teleki J. Hunyadiak VI. 235 Magyarorsz. várm. Nyitra 52, 55.)

Pestmegye északkeleti szögletében, a Galgavölgyben, Mácsa mellett van a Vác-Kis-Ujfaluhoz tartozó *Kéri* puszta, mely a XV. században község volt s *Keer*, néha *Keerwelgh*, *Kerwelgh*, *Keerwegh* néven említik az oklevelek. (Csánki I. 30.)

Somogy megyében három *Kér* nevű hely van, ú. m. a tabi járásban Karádhoz tartozó *Kér* puszta, Kis-Ráknyi szomszédságában, mely még a XIV. század közepén királyi birtok volt (1341. Iobagiones domini regis de villa Ker. Anj. Okl. IV. 68.), azután 1390-től 1506-ig a leveldi karthauzi kolostoré, a XVI. század első tizedeiben *Kysalkerynek* is nevezték. Úgy látszik, ettől északkeletre, más *Keer* possessio volt Torvaj, Nyim, Megyer sat. helységekkel együtt a torvaji Ugron család birtoka, mely 1339. előtt, mint a lulyai hegyen levő Szent László monostor és Szöllős közelében fekvő Kalán jószág fordul elő. Délre, az igali járásban van *Szent-Gdloskér*, a XIV. században a Bogár és Máréi Gunyafi család birtoka, a mikor *Gunyakernek* is nevezték; egy része *Pwzthakeer* néven is előfordul s ez a XV. században az Atádi Kéry családé volt. A Balaton mellékén, Marczalitól északkeletre van *Varjaskér*, a középkorban *Thereskeer*; talán ez volt az a Kér falu, melyet 1292-ben a Bő nembeli Trepk az akcsi nemesektől szerzett meg. (Haz. Okl. VI. 393—394.

Anj. Okl. IV. 68. Csánki II. 619, 680. Kará-csonyi I. Magy. nemz. I. 281. Pesty Fr. Krassó m. IV. 380.)

Szathmár megye mátészalkai járásában, az 1848. előtt Szabolcs megyéhez tartozó Szamos-Kraszna-közben a Szamos balpartján van *Kér* s vele átellenben a tulsó parton *Semjén-Kér* Ősi Kállay-birtok volt egész a legujabb időkig, hol 1286-ban Semjén nb. Mihály várat is építettett. (Cod. Dipl. V. 3. 280, 320.)

Temes megyében a XV. században a mai Folya és Sipet vidékén, a csákovai járásban volt egy *Keer* nevű község, míg a pápai tizedekben említett *Keer* Csánki szerint talán tovább feküdt észak felé Temesvár és Rékás vidékén. (Csánki II. 35.)

Tolna megyében, a dunaföldvári járásban, a fejérmegyei Vajta és Hard szomszédságában van *Német-Kér*, a XV. században *Pertholth* vagy *Kis-Keer*. Tamásitól nyugotra, a dombovári járásban, a somogymegyei határon Nágocs felé fekszik *Tótkér* vagy újabb nevén *Magyarkér*, mely a XV. században *Fel-* és *Al-Kér*re oszlott. Egy 1439-ki oklevél említi még az elhagyott s lakosok nélküli *Keerzad* (Kérszád) pusztát is, melyet Albert király szülei Besenyő Péternek, Tamási Vajdafi László nemes szolgájának adományozott. (Csánki III. 434.)

Veszprémtől északkeletre Rátót és Öskü közt

van *Hajmás-Kér*, melynek Hadmáskér, Haghmáskér neve már a XV. század első felében előfordul. A veszprémi püspök birtoka. Veszprémtől délre Faisz és Szentkirályszabadja szomszédságában van a Vámoshoz tartozó *Kéri* pusztá, Görög térképén *Kéri* erdő.

Tekintve a *Kér* név ezen nagy elterjedését, minden a mellett szól, hogy a sopronmegyei várjobbágyság nemzetség tulajdonkép egyik ága volt azon honfoglaláskori magyar törzsnek, melyet Konstantinus Porphyrogenitus *Karê*nak (*Καρη*) irt; a magyaros alak tehát nem *Kara*, hanem *Keri* (Käri) vagy *Kér*.¹ A *Kér* törzs és nemzetség között pedig olyan viszonyt vehetünk föl, a mi volt p. a marosszéki székely nemeknél a Medgyes és Halom nem, meg hasonló nevű ágaik közt.

Ha visszavezethető a sopronmegyei *Kér* nevű várjobbágyság nemzetség a hét magyar törzs egyikére: akkor ilyen összefüggést kereshetünk a pozsonymegyei *Magyar* várjobbágyság nemzetség, meg a *Meze* = *Megyer* törzs között is. Hogy a két név az eredetibb *Mogyeri* alak további

¹ Ezen nézetemnek legelőbb 1892-ben, az orsz. régészeti társaság székesfejérvári vidéki nagygyűlésén adtam kifejezést. Arch. Ért. XII. 1892. 312. (A fejem. rég. társ. évkönyve. II. k. 1893. 216. l.)

hangfejlődésének más-más változata, azt — úgy hiszem — fölösleges bizonyítgatni s ha volna mégis valami kétség e tekintetben: elég hivatkoznom a Pécs közelében volt középkori *Megyerre*, melynek neve *Magur*, a bodrogmegyei régi *Megere*, *Megereyre*, mely *Magere*, a somogymegyei *Akcs-Magyarira*, melynek neve a *Mogorey*, *Magary* mellett *Magere*, *Megyere*, a sopronmegyei *Kürtös-Magyarira*, mely előbb *Kurtusmeger* s a zarándmegyei *Boros-Megyerre*, mely *Mager* alakban is előfordul.

A pozsonyi *Mogor* nem tagjait, mint a szentkirály szabadjait (antiqui et veri jobagiones Sancti Regis), egy 1240-ki oklevél említi, melyben IV. Béla 12 mansiojukat az Ethuruh nemzetségéből való várjobbágyságokkal együtt megerősíti régi jogaikban. (Árp. Uj Okl. II. 102.) IV. László király 1284-ben nemességre emeli a *Mogor* falubeli pozsonyi várjobbágyságokat. (Haz. Oklev. 96.) A község neve ma *Nagy-* és *Kis-Magyar*, a Csallóközben; amaz a középkorban *Egyházas-Magyar*, emez *Marcha-* vagy *Morcha-* és *Felseu-Magyar* néven is előfordul. (Magyarorsz. várm., Pozsony várm. 80, 94. l., gr. Teleki J. A Hunyadiak, VI. 197.)

Megyer alakban 15 vármegyében maradt fenn ezen ősmagyar nemzetség neve.

Arad megyében Világos vidékén, a régi zarándi területen, valószínűleg a mai Uj-Pankota

táján volt egy *Mager, Meger* s később (1519.) *Boros-Megyer* nevű község, melynek gyümölcsösét s malmát 1214-ben említik, 1388—1563. az aradi káptalan s egyes földes urak, mint a Gerlai Ábrahámfynak sat. birtoka. (Csánki I. 740. Márki S. Arad m. I. 240.)

Bács megye bodrogi részében a Duna mellett Tóti szomszédságában északra feküdt *Meggyere* vagy *Megyerb* föld (Megere, Megerey, Megereu). 1335-ben szerezte meg Becsei Töttös mester a tárnoki nemesek Tóti községben levő birtokrészeivel együtt (Zichy Okl. I. 476, 477.); a budai káptalan 1343-ki bizonyítványa szerint Touty possessio s *Megerey* föld a Duna mellett volt (in Comitatu de Bodrog iuxta fluuium Danuby. Zichy Okl. II. 73.); határát a kalocsai káptalan 1347-ki oklevele írja le, a mely szerint *Magere* északra, Tóti délre esett s határukban több állóviz volt. (Zichy Okl. II. 241. Csánki II. 204.)

A baranyamegyei *Megyer* község egy 1470-ki okmány szerint Pécs város közelében feküdt. A XIV. század első felében már plébániája volt a pápai tizedlajstromok szerint, melyek *Magurnak* is írják. A pécsi püspök birtoka volt. (Csánki II. 506. Ortway I. 239.)

Békés megyében, Békés határában északkelet felé van *Bélmegyer* puszta, mely e néven már 1479-ben előfordul s ekkor falu volt, benne

a Gerlai Abrahámfyak kastélyával. Békéstől délre fekszik a Csabához tartozó *Nagy- vagy Mező-Megyer* puszta, mellette a XV. században *Doboz-Megyerrel*; már a XV. század első felében plébániája volt. (Csánki I. 652—53. l. még 647. Ortway T. Magy. egyh. földl. I. 176.)

Bihar megyében Nagy-Váradtól észak felé Szent János mellett feküdt a XV. században egy *Megyer* nevű hely. (Csánki I. 616.)

Győr megyében régebben két *Megyer* nevű falu volt, ú. m. *Szóllós-Megyer* és *Nagy-Megyer*, hol királyi vinczellérek voltak; IV. Béla ezeket 1252. a turóczi prépostságnak ajándékozta (vinitores nostros de Sokorou iuxta Iaurinum in villis Zeuleus Meger, in Tarian et in maiori Meger. Haz. Okl. VI. 71. Fejér Cod. Dip. VII. 5. 303. és 307.) 1220-ban *Meger* vagy *Merena* is előfordul. (Árp. Uj Okl. I. 170.) Ma Kis-Megyer puszta Barát mellett, míg Nagy-Megyer Szabadhegy nyugoti határába olvadt. (Csánki III. 552. Fehér I. Győr m. 480, 81.)

Komárom megye csallóközi járásában Győr és Pozsony megye határán van *Nagy-Megyer*, mely a komáromi várhoz tartozott; már egy 1268-ki oklevél falunak mondja (terra seu villa Meger vocata iuxta Waag adiac. in Com. de Cumarun; Castrenses de villa Meger. Knauz Mon. Strig. 556. Árp. Uj Okl. VIII. 203.), 1435-ben pedig oppidum Megyer néven fordul elő, bár 1368-ban

úgy említik az ottani királyi tárnokok földét, hogy üres és elhagyott (terra conditioneriorum tauarnicalium nunc vacua et desolata.) Később «a király ur nagymegyeri jobbágyain (1488.) kívül» nemeseknek is volt itt birtokuk. (Csánki III. 490.)

Nógrád megyében Szécsénytől keletre, Varsány, meg a régi Zách-birtok, Sós-Hartyán szomszédságában van *Megyer község*. 1227-ben, midőn egyik Zách nembeli sós-hartyáni birtokrészének határait írják le, várbirtoknak mondják, bár nem nevezik meg egyenesen; az van ugyanis az oklevélben, hogy a Zách nemzetség egyik tagjának Gomb fia Ágostonnak patakától egy nyíllövésre nyugotnak fordul a határ s itt szomszédos a vár földjével, mely várföld ekkoriban Miklós ispán várjobbágyé volt, aztán megy a határ a később Megyer határába oldalt Lapásd felé. (Árp. Uj Okl. VI. 447.) 1272—90 közt a Beech föld szomszédságában levő «*Meger vocata*» föld Mihály fia János birtoka; ugyanő fiai Petene és Erdew nevében is 1290-ben *Meger* nevű birtokából elad egy részt Veres Simon fiának Olivérnek s Domokos fiának Jánosnak (Haz. Okm. VIII. 275. 292.) 1294-ben a Rátót nembeli Porch István szerez itt birtokot Fygey fia Póka faitól, Zalouchtól és Jánostól. (Fejér Cod. Dipl. VII. 2. 102, 104, 107, 230.) 1329-ben Porch István fia László bán megyeri birtokát

megszerzi Zécheni Tamás vajda Marczali Dezsőtől (Fejér Cod. D. VIII. 6. 109.) 1409-ben Megyer, Lápasd és Kis-Megered földek fölött porösködik Rimai Mihály fia Mihály a Pásztói, Thary és Kazal Kakas családbeliekkel. Várjobbágy-ivadékok voltak-e a fõntebb említett régebbi birtokosok vagy Kacsics nembeliek, (v. ö. Poka fia Zalouch és a Kacsics nembõl 1271. Folcus fia Zoloch, vagy a Zách nemzetség tagjai? (itt a Pouka név fordul elõ 1227-ben): nem tudjuk. A községet különben a XIV. század második felében *Kis-Megernek* is hívták. (Csánki I. 103.)

A nyitramegyei *Tót-Megyer* Érsekujvártól északra, Bán-Keszitõl nyugatra az érsekujvári járásban fekszik. 1248-ban *Meger* a királyné birtoka volt. (Magyarorsz. várm. Nyitra m. 56.) Késõbb bizonyos Zumbóth kir. tárnok birtoka lett, kinek mag nélküli elhunytá után Kun László 1274-ki megerõsítõ oklevele szerint V. István a Ludány nembeli Gabrián fiainak, Bogomérnek és Péternek ajándékozta. (Fejér Cod. Dipl. V. 2. 204.) De volt itt még ezután is birtoka a királynénak, melyet — úgy látszik — megkülönböztetésül *Megerednek* neveztek; az a »terra domine Regine Megered nomine» ugyanis, mely határos volt a Nyitra folyó mellett fekvõ a 1274-ben Kun László által Szegi Apának ajándékozott Kezw földdel, a mai Bánkeszivel, (Árp.

Uj Okl. IX. 52.), csakis Tót-Megyer határában lehetett. Ettől tehát különbözött az a *Megyeréd*, melyet 1247-ben eladott a Hunt-Pázmán nembeli Gergely és Fábián, nemzetségi rokonaik, köztük az említett Szegi Apa atyja Benedek s a szomszédos Lipovnok nembeli berencsi nemesek beleegyezésével (Haz. Okm. VII. 35.). Berencs ugyanis főntebb fekszik a Nyitra-völgyben, Nagy-Kértől északra; Karácsony J. szerint (Magy. nemz. II. 208, 212, 238.) Berencs határába olvadt ezen Megyeréd. Tót-Megyernek már a XIV. század elején plebániája volt. (Ortvay T. Magy. egyh. földr. I. 22.)

Pest megyében négy különböző helyet hívnak *Megyernek*. Legrégibb emléke van az Ó-Buda, Buda-Keszi és Kaláz melletti régi pilismegyei *Bélds-Megyernek*, melyet II. Béla 1135-ben a bozóki prépostságnak ajándékozott; megerősítette az alapító levelet IV. Béla 1262-ben, mely szerint a Kalez-nemzetség alatt a Duna mellett fekvő Megeren tiz szölleje s a faluban házra, pinczére és istállóra való helye volt a prépostnak. (Item in Meger iuxta Danubium infra generationem Kalez sunt decem vinee empte et locus in villa emptus a quodam nomine Daudid ad domos et cellarium et stabula aliaque necessaria. Fejér Cod. Dipl. VII. 5. 103.) De volt birtoka világiaknak is, nevezetesen Moisés nádor özvegyének, a ki különben közeli rokon-

ságban volt az utolsó Árpádokkal, III. Endre «soror nostra»-nak írja; 1293-ban a király engedelmével a budai ferenczrendi apáczáknak hagyja a «Nagy Szigeten» (Csepel) levő javait, úgy szintén *Megert*, «supra ueterem Budam» (Árp. Uj Okl. X. 115.); III. Endre 1296-ki oklevele szerint pedig margitszigeti apáczáknak hagyta a nagy dunai szigeten (Csepelen) levő Cheptelukkel és Bogomel feuldével együtt «populos de *Meger*» (Haz. Okl. VIII. 363.). 1294-ben Tivadar székesfejérvári prépost szerezte meg László mester budai kanonok *megeri* birtokát «iuxta Danubium in Comitatu Pestiensis prope Budam existentem.» (Árp. Uj Okl. X. 159.) A XIV—XV. században az ó-budai apáczáknak, a XV. században a pilisi apátságnak s Mátyás király idejében a budavári begináknak is voltak itt birtokrészeik. A *Bekasmeger* név már 1368-tól fogva előfordul. (Csánki I. 12, 17—18.) Csaknem szemben, a Duna keleti partján, Rákospalota és Dunakeszi közt van *Káposztás-Megyer*, mely már 1486-ban e nevet viseli (Csánki I. 30.). Szent-Endre mellett, Izbék fölött fekszik *Pócs-Megyer*. Ezenkívül Abonytól északra van a Tápió-Györgyéhez tartozó *Kis- és Nagy-Megyer* pusztá; nyilván ez az a *villa Meger*, mely 1275-ben Isaszeggel, Kerepessel sat. együtt Sándor bán, szebeni és dobokai ispán birtoka volt. (Árp. Uj Okl. IV. 51.) Egy másik *Megyer* a hévizvölgyi

helységek határosaként tűnik föl 1438-ban; Csánki egynek veszi a Mácsa és T.-Györk közti *Megyerkével*. (Magyarorsz. földr. a Hunyadiak id. I. 31.)

Somogy megye tabi járásában, Ádándtól délre, Tabtól keletre, a tolnai határszélen van *Megyer*, mely eredetileg várbirtok volt és pedig nemcsak somogyi, hanem fejevári várnépek is kaptak itt földet, később pedig egyháziak is szereztek. Így III. Béla király 1193-ban a Sz. János lovagok székesfejevári házát adományozta meg, melynek volt ott birtoka 1428-ban is. A székesfejevári káptalan itteni részét II. Endre említi, midőn 1229-ben rendezte a káptalan és pannonhalmi apátság közti birtokviszonyt; „in villa *Meger* sunt III. mansiones,» birt továbbá művelt és művelés alá nem vett szőlőket, „in-super silvam communem cum populis.» (Árp. Uj Okl. VI. 468.) A pannonhalmi apátság javairól IV. Béla szól; „in *Meger* sunt equestres servientes X. mansiones — — et habent terram cum villanis, scilicet populis Albensibus et ciuilibus Symigien-sibus ad V aratra et feneta et pascua communia cum eisdem.» (Árp. Uj Okl. II. 22.) Ezenkívül volt még részbirtoka a veszprémi káptalannak is. (Csánki II. 628.) Szintén várbirtok volt a középkorban *Magyarinak*, *Magyerinak* vagy *Megyerének* nevezett Buzsák is, Bő közelében, a Balaton délkeleti oldalán, Somogyvártól észak-

uyugotra. 1268-ban a Bö nembeli Izsép fia János kapott a «terra castri Symigiensis de *Mogorey*» területén földet, melynek fele már előbb is az övé volt; 1277-ben kiegyezett a várjobbágyokkal és várnépséggel (castrenses castri Symigiensis de villa Mogorey), a mit két évvel később Kun László is megerősített. (Haz. Okl. III. 15—18, 27—30., Árp. Uj Okl. IV. 94., IX. 226.) 1403-ban a Gordovai Fancsok kapták. A XV. századbeli oklevelek «possessio *Megyere*, *Magere*, *Magare*, *Magary*» néven említik. (Csánki II. 626.)

Sopron megyében Czirák, Szemere, Csér és Iván közt volt a középkorban a királyi kürtösökről (buccinatores regii) 1358-ban *Kurtusmeger*, 1378-, 79- és 87-ban *Kurthusmagary*, *Kurtezmagyara*, *Kyrtwsmagyara* néven emlegetett birtok, mely az egykori kir. kürtösök ivadékainak, a Kürtös-Megyerieknek volt az öröksége. (Csánki III. 616.)

Szabolcs megye bogdányi járásában, Székelytől és Bogdánytól északnyugatra, a halászi és demecseri honfoglaláskori temetők szomszédságában fekszik *Vas-Megyer*. A középkorban *Felmegyer* néven is előfordul. (Csánki I. 520.)

Temes megyében körülbelül Páznád vidékén volt a XV. században egy *Meger* nevű község. (Csánki II. 50.)

Zala megyében a vasmegyei határszélen, a

Marczal folyó mellett, Sümegtől északnyugatra, Megyes szomszédságában van *Megyer*. A XIV. században Sozo fia Salamon fiai birtokában volt, a kik részére 1332-ben Károly király rendelete a vasvári káptalan határjárást eszközölt. (Zalai Okl. I. 263.)

Volt a középkorban Zemplén megye déli sarkában, a Hernád torkolata táján, Hidvég, Kere-rem és Bölcs vidékén is egy *Megyer* nevű falu. A XIII. század vége felé az Aba nem Somosi ága szerezte meg; egy 1291-ki oklevél szerint «terra Peteuch filii Petri *Meger* uocata in Com. de Zemlyn circa fluuium Hernad existens.» (Árp. Uj Okl. X. 58.) 1305-ben került osztályra. Előfordul 1415-ben is. (Csánki I. 356.)

Nyilván ilyen nemzetségnév lett a többi törzsnevekből is, melyekről különben már Nagy Gyula azt írta a Századok 1870-ik évf. 705-ik lapján «*A magyar nemzetségekről*» cz. a. megjelent tanulmányában, hogy a Konstantin császár által följegyzett törzsneveket első sorban mint nemzetségi neveket kell tekintenünk és elmondhatjuk, hogy a 108 ősmagyar nemzetség közül csupán ezeknek a nevét őrizte meg számunkra az idő; véleménye szerint ugyanis e nevek a hét vezéri nemzetség nevei, melyek csak a vérszerződés után mentek át az egész törzsre.

Konstantin császár a birodalom kormányzá-

sáról irt műve 40-ik fejezetében szól a honfoglalók törzseiről vagy nemzetségeiről (*γενεαί*). Előzőleg ír a kabarokról s azt mondja, hogy a kabarok a khazarok nemzetségéből származnak; alább pedig, hogy három nemzetségük, de csak egy fejedelmük van.¹ Ezután tér át a kabarok és turkok nemzetségeire. Az első — írja — a *kabarok*nak a kozároktól elszakadt nemzetsége, melynek 3 nemzetségét tehát most már egynek veszi; második a *Nekê*, harmadik a *Megerê*, negyedik a *Kurtu-Germet*, ötödik a *Tarian*, hatodik a *Genakh*, hetedik a *Karê*, nyolczadik a *Kaszê*.²

Feltűnő, hogy első helyre teszi a kabarokat, másodikra a *Nekê* vagyis *Nyék* törzset és csak harmadiknak mondja a *Megerê* = *Megyert*, *Magyert*, melyről az egész nemzetet elnevezték, még pedig a honfoglalás előtti időkben, mert hiszen az arab-perzsa írók tanúsága szerint már a lebediai tartózkodás alatt is *Madsgarok*nak

¹ Ἰστίον, διὰ τοὺς λεγόμενους Κάβαροι ἀπὸ τῆς τῶν Χαζάρων γενεᾶς ἐπήρχον. De admin. imp. 39. fej. S u. e. fejezet végén: εἰς δὲ ἴστιν ἄρχον ἐν αὐτοῖς, ἤγουν ἐν ταῖς τριῶν γενεαῖς τῶν Καζάρων, ὅστις καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἔστι. *A magyar honfoglal. kútfoi.* 124. l.

² Περὶ τῶν γενεῶν τῶν Καζάρων καὶ Τοῦρκων. Πρῶτη ἢ παρὰ τῶν χαζάρων ἀποσπασθεῖσα αὕτη ἢ πορρηθεῖσα τῶν Καζάρων γενεά, δευτέρα τοῦ Νέκη, τρίτη τοῦ Μεγέρη, τετάρτη τοῦ Κουρτυγερ μάτοι, πέμπτη τοῦ Ταριάνου, ἕκτη Γενάχ, ἑβδόμη Καρή. ὀγδόη Κασή. Honf. kútfoi. 124. s kőv. l.

hívták a turkesztániak öseinket. Nem valószínű tehát, hogy csak Árpád nagyfejedelemmé való választása következtében lett, mint Árpád törzsének a neve a nemzet nevévé. Abból, hogy a kabarok kerültek az első helyre, a magyarok, «megyerék», «madsgarok» meg a harmadikra, némi következtetést vonhatunk a Nyék-törzs tulajdonkepeni eredetére is. A hármás fejedelemség három különböző eredetű vagy politikai fejlődésű néprétegre vall, melyek különböző időben egyesültek egymással. A kabarok csatlakozása a «turkokhoz» nem sokkal előzte meg a honfoglalást. Abban az időben, a melyre vonatkozik Ibn Roszteh és Gurdêzi értesítése, még aligha történt meg, mert ők csupán két fejedelmet ismernek; a nagyobbik vagy főkirály volt a Kendeh, a magyar hagyomány Kündü vagy Könd vezére, a tényleges uralkodó pedig, ki az ügyeket intézte, volt a dsila, Konstantin γυλᾱς-a vagy magyarosan a Gyula.¹ Ha tehát a Konstantin által említett karchasban vagy hor-kában a kabarok fejedelmét tekinthetjük²: akkor a kündü és gyula két régebbi népréteg fejedelme volt, egyik népet a Magyar törzs neve jelzi, másikat ezek szerint a Nyék törzsé. Ha

¹ A honfoglalás kútfoi. 167. l.

² L. erre vonatkozó megjegyzéseimet Turul 1908. 152. s. köv. 11.

pedig itt tulajdonkép népnévről van szó, akkor a *Nyék* nevet egynek vehetjük az osztyák *jah* = «nép» szóval (V. ö. asz-jah = obi nép vagyis osztyák, tangat-jah = irtisi nép, kanti-jah = kondai nép) s a magyarság szibériai ugor eredetű elemeinek volt az összefoglaló neve, mely valamikor a régebbi időkben csatlakozott a szorosabb értelműben vett magyarsághoz. Így eredetileg csak hat törzs marad a magyarságra, a minek abban van a rendkívüli nagy jelentősége, hogy az ősnemzetségi rendszer tényleg a hatos beosztásra vezethető vissza, a hogy a székelyeknél, valamint az oguz-törököknél, a miről majd később szólok.

Egyelőre áttérek annak a vizsgálatára, mennyiben őrizték meg helyneveink a Kérhez és Megyerhez hasonlóan a többi törzs nevét s mennyiben állapítható meg, hogy ezek is jobára várbirtokok voltak?

Követve a Konstantinnál levő sorrendet, a tulajdonképeni magyar vagy Konstantinként «turk» törzsek sorát megkezdi a *Nyék* törzs.

Nyék nevű községet 16 megyében találunk, u. m. Arad megye régi zarándi részében Sz. Anna, Simánd és Tövisgyháza közt van *Nyék* pusztja, mely 1396-tól kezdve fordul elő az oklevelekben. (Csánki I. 741. Márki Arad m. I. 242.)

Bács megyében Bácstól körülbelül délkelet felé emlegetnek 1303—1522 közt az oklevelek

egy *Neek*, *Leonardneky*, *Kysnyek*, *Vereufen* alio nomine *Nyek* nevű községet, egy másik község «villa *Neek*» pedig a bodrogi részekben volt a mohácsi vész előtt. (Csánki II. 158, 205.)

Bihar megyében két pusztá van *Nyék* néven, egyik Sarkadhoz, másik Sarkadkereszturhoz tartozik. Az Egyed és Ér közti Nyék földet a Gutkeled n. b. Kis Kozma kapta 1264-ben V. István ifjabb királytól (Fejér C. D. VI. 2. 389.), a másik Nyék pedig a Zoárd nemzetség birtoka volt a XIV. század derekán. (Karácsony I. Magy. nemz. 48. l. még Csánki I. 618, 638.)

Borsod megyében Ónod mellett nyugotra van *Nyék* község, mely a XIII. század második felében az Wrs, majd a Miskócz nembeliel volt, (Knauz Mon. Strig. II. 264. Fejér C. D. VII. 6. 181.), majd Diós-Györhöz tartozott. 1412-ben *Mezeunyek*, 1431-ben *Kysnyek* és mellette *Eghazsnyek* emlittetik. (Csánki id. m.)

Fejér megyében két helységet neveztek el a Nyék törzsről, egyik *Kápolnás-Nyék* a velencei tótól keletre; a XIII. század vége felé Moisé nádoré, ki 1286-ki végrendeletében a fejérvári apáczá kolostorban levő nővérének hagyta. (Haz. Okm. VI. 260.) A XV. század dereka táján a Nyéki család birtoka, 1516-ban az Endrődi Somogyi családé, 1517-ben Petenddel együtt a Nyéki, Peterdi és Bodméri családok kapják új adomány czimén; máskép *Ferőfenéknek* is nevez-

ték. A másik *Nyek* Székesfejérvártól északra Pátkához tartozó majorság, 1249-ben azonban villa *Nyek*. (Csánki III. 340. Károly I. Fejér m. tört. IV. 279.)

A Hont megyei Ipolyság melletti *Alsó- és Felső-Ipoly Nyék*et már 1156-ban említi Martirius esztergomi érsek *Nek* néven, mint «in parochia Chunt» fekvő falut, melynek dézmáját sok más faluéval együtt az esztergomi káptalannak adta. (Knauz Mon. Strig. I. 108.) A XIV. század elején a Hunt-Pázmán nembelié volt, de 1312-ben eladták a Dobak nb. Harabor fiának. (Anj. Okl. I. 269.)

Komárom megye keleti határszélén, Szemere és Jászfalu környékén volt a középkorban *Nek*, *Nyek* vagy *Nyekfelde*, mely legelőbb 1210-ben fordul elő, 1332 óta a Szemere nembeli Csúziaké, kikre Szemerei Árpád neje, Machka leánya után szállt (Anj. Okl. III. 545.), 1472-ben a Pókiaké, a midőn esztergom megyei birtoknak írják (Teleki I. XI. 485.) Szintén a Csúziaké volt 1434-ben *Tykeresnyek* aliter *Jánfalú*. (Csánki III. 509, 502.)

Krassó megyében Gertenyestől délkeletre volt hajdan (1370, 1426) egy *Nyeg* vagy *Nyek* nevű község. (U. o. II. 105.)

Pest megye pilisi részében, Budától északnyugotra a mai Jánoshegy és Hárshegy tövében volt a XIV—XV. században *Nyek* falu. (Csánki

1. 14.) Ennek lakói lehettek azok, kik 1323-ban a harasziakkal együtt lefoglalták a margitszigeti apácák taksonyi birtokát. (Anj. Okl. II. 79.)

A két pozsonymegyei *Nyék* közül egyik a Csallóköz alsó részében, Várkony és Alistál mellett, a másik Mátyusföldén, Hidaskürt szomszédságában fekszik. Amaz azon pozsonyi várbírányoknak volt a birtoka, kiket 1165-ben III. István a pozsonyváraljai népség közül kivett a várszolgálat alól (e castrensi seruitio) s ugyanezen vár előkelői, Sz. István király fiai közé emelt (inter procures eiusdem castri, procures filii Sancti regis Stephani), a mely oklevelet 1284-ben Kun László ártírt és megerősített. (Fejér C. D. II. 173 és V. 3. 253.) A másik legelőbb 1113-ban, a zabori apátság javait megerősítő oklevélben fordul elő: „In villa, que vocatur *Nec*, est quedam vinea.» (Fejérpataky L. Kálmán kir. oki. 58, 68.)

Sopron megyében Soprontul délnyugatra van *Nyék*, németül Neckendorf, a XIII. században az Aba nembeli Athinaiak birtoka, később Lánzsér vár tartozéka. (Csánki III. 622.) Pesty Fr. (Helyn. 235) egy *nyéki szála*, nevű dombot is említ a Fertőben.

Szerém megyében is volt egy *Nyék*, *Nieck* nevű község Sz. Péter tiszteletére épült kőtemplommal, melyet 1327. Zécheni Tamás vajda kapott, fiai pedig 1334-ben elcserélték László kalo-

csai érsekkel. (Anj. Okl. II. 286, 314. III. 79. L. még Csánki II. 250.)

Szilágymegye középszolnoki részében volt az 1405-ben Kővárhoz tartozó *Neekfalua*. (Csánki I. 561.)

Tolna megyében Báttaszék mellett van *Alsó Nyék*, a megye nyugot-északi határán, Pinczehely és Város-Hidvég mellett *Felső Nyék*, hol 1453-ban a Dombaiaknak várak voltak. (Csánki III. 405, 444.)

Veszprém megyében Bársonyostul délre van *Nyék* pusztája, 1478-ban a cseszneki vár tartozéka. (U. o. III. 244.)

A *Kurtügermatu* (*Κουρτουγερμάτου*) törzs a negyedik, melyet Szabó K. után mi is *Kürti-Gyarmat*-nak vehetünk. Nyilván összetett név, mint a bessenyő törzsek, p.: *Kuarcsi-Csúr* (*Κουαρτσιζούρ*), *Szyru-Kalpei* (*Συρουκαλπέη*), *Boro-Talmat* (*Βοροτίλματ*), *Giazi-khopon* (*Γιαζιχοπόν*), *Kabucsi-Gyula* (*Χαβουξινγυλά*) stb.,¹ melyeket előzőleg Konstantin előnév nélkül említ s közülök Khopont a régi hazából való kiűzetés alatti fejedelméről Giazèról (*Γιαζή*) különböztettek meg nyilván azért, mert a törzsnek másik része azon bessenyők közé tartozott, kik Konstantin szerint saját szántukból régi földükön maradtak s

¹ Konstantinus Porph. De adm. imp. 37. feje. (A honfogl. kútfői. 117, 119. l.)

együtt laktak az uzokkal.² Az előbb Kulpeinek (*Κουλήπη*) irt s más byzanczi írók által Kulpingoknak³ is nevezett Kalpei törzsszel úgy látszik az az altaji turk törzs egy része egyesült, melynek másik része a tardusokhoz csatlakozott; Tonjukuk sírtömlirata szirtardusnak nevezi a törzset, a későbbiek egyszerűen tardus néven említik.⁴ A kangar (kangli) eredetű Gyula (*Γύλα*) törzs Turkiával (Magyarországgal) határos részét alsó Gyulának (*θῆμα τοῦ κάτω Γύλα*) is nevezték; úgy látszik, erre vonatkozik a «Kapucsi» (*Καθουξιν*) azaz török «kapucsi», «kapudsi» név s mivel a Bulgáriával határos Giazí-Khopon s a Roszsiával, meg a Roszsiának alávetett viltinékkel (Volhynia), dervlyeninekkel, lenzenyinekkel (lengyelek) szomszédos Kharovoi és Jabdi-Ertem közt feküdt: a Moldva és Erdély közt vonuló Kárpátok szorosairól, «kapuiról» vették a bessenyők ezt a jelzői megkülönböztetést. Különböző okra vezethető tehát vissza az ilyen kettős név s nem mindig a törzsalapító utár nyert még egy külön nevet a közös bessenyő törzsnév, mint Kedrenos állította (II. 581.); de mindig az a kiinduló pont, hogy ketté vált egy régi törzs. Ilyennek tekint-

² Id. h. Honf. kutf. 118. l.

³ Carl Neumann: Über zwei unerklärte Völkernamen in der byzantinischen Armee. Kulpinger und Talmatzer. (Byzantin. Zeitschr. 1894. III. k. 374—385.)

⁴ Radloff. *Altürk. Inschr.* 3-te Folge. 1809.

hetjük a magyar *Kürtigyar*mat törzset is s nem lehetetlen, hogy épen a bessenyő *Boro-Tal*mat törzs volt az ősi néptörzs másik része. A szókezdő *l-gy* hangváltozást mutatják az ilyen példák: «töm» = «gyömöszöl», «tatar» = «gyatra», «tá-mogat» = «gyámolit», «Türje» = az Árpádok korában: «Jurle, «Gurla» azaz «Gyürle» sat., mig az *l-r*-re magyar-ugor példának felhozom a finn: «kolme» = magy. «három», vogul «kórom» szót, turkesztáni példának pedig a «Talas» vagy «Taras» folyó- és városnevet. Ahogy a népvándorlás korában nagy szerepet vitt fehér hunok azaz tielék, tölöszök felbomlott részei ma különböző török-tatár népség nemzetségei közt találhatók fel, mint a kara-kirgizeknél a dölösz, a teleutoknál és altáji tatároknál a tölösz nemzetség: ép úgy föltehetjük, hogy a Kürti-Gyar-mat és Boro-Talmat törzsek nevében is egy régi népnek a neve lappang s ez aligha lesz más, az ó-kori tyramaták (vagy tysszamaták, másként tyrageták vagy tysszamaták neve), kik a Kr. e. V. században az Uraltól keletre, Szibéria dél-nyugati részeiben tanyáztak s a jyrkákkal (ugorokkal) vadászatból élő törésnek mondja Horodotos.

Helyneveink közt együttesen nem fordul elő a *Kürti-Gyar*mat, hanem csak külön-külön, a mi szintén összetételre vall.

A *Kürt* a székelyeknél a Meggyes nem

egyik ága volt s mivel a «Jenő» törzsnevet is megtaláljuk náluk : amazt is összeköttetésbe hozhatjuk a «Kürti-Gyarmat» törzsszel. Mivel pedig a *Kürt*, *Kurli* név megfelel a 630—650 körül szerepelt *Kuvrdt* vagy az ó-bolgár fejedelmi lajstrom szerint *Kurt* onogur-bolgár fejedelem nevének, ki egyesítette s az avar uralom alól felszabadította a maeotis- és kubánmelléki onogurokat, bolgárokat és kotragokat (kuturgur-maradványokat): föltehető, hogy ezen időtájban vált ketté a talmat vagy gyarmat törzs s egyik része Kuvráthoz csatlakozott, ez volna a Kurtu-Germatu, másik a bessenyökhöz, ez a Boro-Talmat.

Kürt nevű község 9 vármegyében van vagy volt, ú. m.

Bácsmegyében a palánkai járásban *Kyurth*, *Nadaskyrth* (1418.) és predium *Balintkyrthe* néven Kulpi, Szilbács stb. vidékén találjuk a mohácsi vész előtti időkben, 1335-ben a bácsi káptalan birtoka. (Bács-Bodrog mon. I. 154.) (Csánki II. 156.)

Borsódban *Tisza-Kürth* Csáttól északkeletre, 1332—37-ben már egyházas község volt a pápai tizedlajstrom szerint. (Csánki I. 175.)

Hevesmegyében a Boksa-nemzetség ősi birtoka környékén, Pétervására mellett, Nógrádmegye szomszédságában van a Derecskéhez tartozó *Kürt* puszta, mely 1479-ben fordul elő

legelőbb. (Csánki I. 66.)

Jász-Kun-Szolnok-megyében a régi jászsági területen van a Jász-Ladány és Jász-Kisér közti *Pusztá-Kürt* (1409. Kirth, 1438. Kywrth, 1450. Kyrth); a külsőszolnokmegyei területen pedig Kun-Szent-Mártontól nyugotra fekszik *Tisza-Kürth*, mely 1348-ban «possessio regalis Kyurth vocata» néven fordul elő. (Haz. Okm. VII. 404. Csánki I. 66, 668.)

Komárommegye északkeleti részében van a már 1072-ben említett *Kürt* község. 1156-ban Martirius esztergomi érsek *Kurt* (in parochia Stigranensi, ubi ouilia domini sunt) dézmáját sok más faluéval együtt az esztergomi káptalannak hagyta. (Knauz: Mon. Strig. I. 107.) Lakói még 1360-ban is «nobiles iobagiones castri in villa *Kiurth*». (Fejér Cod. Dipl. IX. 6. 106.) Más község volt az 1464-ben említett «possessio Path alio nomine Kyurth» Esztergom és Komárom határán a Duna mentén. (Komárom m. mon. 93. Csánki III. 506., 510.)

A nógrádmegyei Csalárhoz tartozó és Szécsénytől é. ny. fekvő *Kürti pusztát* a XIV. század második felében kezdik emlegetni. Szirák-tól délnyugotra is volt egy *Kürt* helység. (Csánki I. 102.)

Nyitramegye galgóczi járásában van *Nemes-Kürt* és *Pusztá-Kürt*. Martirius esztergomi érsek 1156-ban «in parrochia Nitriensi *Kurt*»

helység dézmáját az esztergomi káptalannak adta. (Knauz: Mon. Strig. I. 108.)

Pozsonymegyében az Alsó-Csallóközben van *Kürt*, mely 1138 óta szerepel. IV. Béla a pozsonyi prépostságnak ajándékozta. 1390-ben egyházát említik. Albert király 1439-ben a Rozgonyiaknak adta. Előfordul a XVII. században *Egyházkürt* néven is. A galantai járásban, Nyéktől északkeletre, Taksonytul délnyugatra van *Hidaskürt*, melyet (Kurt) 1271-ben V. István Miklós pozsonyi várjobbágyának adott. Később *Nagy-* és *Kis-Kürt* s *Német Kürt* falvakra szakadt. (Pozsony m. mon. 70., 82. l. Teleki I. VI. 196.)

Temes- vagy Torontálmegyében 1559-ig fordul elő egy *Vásáros- vagy Mathuka-Kürt* nevű falu, melytől nevezték a XV. századbeli délvidéki Kürthi családot. (Pesty Fr. Helyn. 313. Csánki. II. 48, 83.)

Gyakoribb a *Gyarmat*, *Gyirmót*, mely 14 megyében fordul elő, és pedig:

Arad m. kisjenői járásában, a régi Zarándmegyében van *Fekete Gyarmat*, Gyulától keletre. 1332—37-ben már plébániája volt, mely a köleséri főesperestséghöz tartozott. Szintén Zarándban volt, Boros-Jenőtü l délnyugatra az Apatelekhöz tartozó *Gyarmata* puszta, melyet 1332-ben *Gyormat* néven említ a pápai tizedlajstrom, mint a pankotai főesperestség alatti plebániát,

1387—1553. a Losonczyaké volt, 1561-ben *Kis-Gyarmat* néven fordul elő. (Márki S. Arad n. tört. I. 231. Csánki I. 732.)

Bácsmegyében, Bács város vidékén feküdt a középkorban «terra ecclesie de Dersy *Gyarmath* vocata», melyet e néven 1326—35-ben említenek. (Anj. Okl. III. 209. Csánki II. 151.)

Bars megye verebélyi járásában van *Zsitva-Gyarmat*.

A békésmegyei *Füzes Gyarmatot* (Garmad) plehániának mondja az 1332—37-iki pápai tizedlajstrom. 1478—1479-ben «*Gyarmath utrique: Nagh Gyarmath, Kys Gyarmath*»-ot emlegetnek. (Csánki I. 651.)

Esztergom megyében a Garam mellett van *Kőhid-Gyarmat*. 1288-ban Vid fiainak magtalan halála után a Zovárd nb. Zovárd kapta; de volt itt birtoka az esztergomi érseknek is. (Esztergom m. mon. 27.)

Györmegye sokoróalji járásában Marczaltótul kelet-északra van *Gyarmat*, Gyórtól dél-nyugotra a Rába jobb partján *Gyirmót*. Mind-egyik neve előfordul már az Árpádok korában, amaz legelőbb 1157-ben, Adalbert végrendeletében (Jormot predium), aztán 1269—71-ben (poss. Gormut, Garmath), a XV. században a Kanizsayak és a csornai prépost birtoka, emez 1267-ben (Fejér CD. IV. 3, 423.) mint Giurmoth falu és pusztája kir. pohárnokok (bucharii regis)

és a Pok nemzetség, majd a győri káptalan és Gyirmóthi család birtoka. (Fehér I. Győr m. leírása. 477. 78, 79, 559—60, 61. Csánki III. 547, 49.)

Hontmegyében Ipolyság közelében van *Füzes Gyarmat* s a szobi járásban *Kis Gyarmat*. Amaz az esztergomi érsek birtoka, emezt (pre-dium Garmoth) 1135-ben a bozóki prépostság kapta. (Fejér CD. VII. 5. 140. Teleki VI. 269. Hont m. mon. 44., 52. l.)

A nógrádmegyei *Balassa-Gyarmat* 1244-ben mint Hont várhoz tartozó pusztá fordul elő, 1246-ban a Balassák kapták, 1290-ben már Nógrádhoz számítják. (Csánki I. 92.)

Nyitramegye nyitrai járásában, Nagy Emőke mellett van *Lapás-Gyarmat*. Azon falvak közé tartozott (in parrochia Nitriensi Gurmot), melyeknek dézmáját 1156-ban Martirius érsek az esztergomi káptalannak adta. (Knauz Mon. Strig. I. 108.) A XIII. század elején várbirtok volt. (Nyitra m. mon. 96.)

A Pestmegye solti részében fekvő *Gyarmat-sziget* nevű pusztá Kalocsához tartozik.

A somogymegyei *Gyarmat*, Gálosfa töszomszédságában észak felé 1296-ban emlittetik *Yormoth* néven (Árp. Uj Okl. III. 591.) A Szerdahelyieké volt. (Csánki II. 609.)

A szatmármegyei *Fehér-Gyarmat* a pápai tized-lajstrom szerint 1332—37-ben már plebánia

volt (Garmath), 1418-ban «Gyarmath oppidum» néven fordult elő. Van aztán Erdőd mellett is egy *Gyarmat* nevű pusztá, mely Madarászhoz tartozik. (Csánki I. 468.)

A Temesvár közelében fekvő *Gyarmata* községet 1428—29-ben *Kysgyarmath* néven említik, a hogy a Boros-Jenő melletti Gyarmatát is a középkorban Gyarmatnak nevezték. (Csánki II. 39.)

Vas megye szentgotthárdi járásában, Csákánytól délnyugatra van *Ráha-Gyarmat*. 1404-től kezdve tűnik föl. (Csánki II. 752.)

A zalamegyei Csicsó határában egy kopár részből és mocsaras szántóföldből álló dűlőnek a neve *Gyermadt*. (Pesty Fr. Helyn. 125.)

Ötödik törzsnév volt a *Tarianu* (Ταριανος), melyet minden nehézség nélkül fölismerhetünk *Tarján* nevű helyeinkben s ide sorolhatjuk *Torjándt*, *Terjánt*, *Terjént* is. Maga a törzs valószínűleg azonos azzal a *Tarnijákh* (Ταρνιαχ) néven emlegetett hunn-avar törzsszel, melynek nagy része a VI század vége felé vándorolt ki az Alsó-Volga vidékéről és csatlakozott a pannóniai avarokhoz.

E törzs neve tíz megyében maradt fenn, ú. m.:

Bács megyében Palánka, Bukin stb. vidékén volt a mohácsi vész előtt egy *Tarian* (1399.), *Tharyan* (1404.) nevű község, egy másik pedig

Torjén néven 1464-ben a Theryéni család birtoka volt. (Csánki II. 165.)

Baranyamegyében a siklósi járásban, Bere-mend mellett van egy *Torjána* nevű szerb község.

Biharmegye központi járásában Nagy-Várad és Ártánd közt fekszik *Kőrös-Tarján*.

Borsodmegye délkeleti részében, Mező-Csát-tól keletre van *Tisza-Tarján*. (1459. Tharyan. Csánki I. 180.)

Csongrádmegyében Hód-Mező-Vásárhely határába olvadt *Tarjánvég* puszta.

Györmegye régebbi *Tarján* nevű helyei közül csak a délkeleti végén levő s Ravazdhoz tartozó puszta maradt meg. Előbb több is volt. Előbb említik a bakonbéli apátság *Toryan* nevű földjét, melyet 1086-ban adományozott az apátságnak Sz. László (Árp. Új Okl. I. 34.) a mai Tarjántól délnek terült el Kereked fölig; ma szántóföld. A pannonhalmi apátság 1137-ben II. Bélától kapott Roz (Ravazd) és Taryan közt földet, a mai Tarján pusztát, mely azon időben a mosonyi várnépség (cives de civitati Musun) birtoka volt (Á. U. O. I. 53.). Az 1240-ben s 1250 körül említett *villa Tyrian* (Haz. Okm. III. 5. Árp. Új Okl. II. 2.) a győri várnépeké volt, ugyanitt királyi szállóművesek is voltak, valamint a pannonhalmi apátságnak is lovászhai, pohárnokai (bucharii) s egyéb jobbágysai. He-

lyén ma szantóföld és Illok nevű erdő területén. A XIV. században *Kys* és *Wy Taryánt* említik, 1492-ben Kis Thariant másképp Pychordnak nevezték. (Feher I Győr m. 487, 550—551. Csánki III. 561.)

Hevesmegye északnyugoti részében fekszik *Gyöngyös Tarján*. 1275-ben *Tarian maior et minor* fordul elő (Arp. Új Okl. XII. 135.), 1461-ben *Tharyant* oppidumnak írják. (Csánki I. 56.)

A komárommegyei *Tarján* a Gerecse hegy-csoportban, Esztergom és Fejér m. határszéle felé fekszik, első okleveles említése 1326-ból való. A Kis-Bertől délkeletre fekvő Kedhely a XIII—XIV. században possessio *Teryan*, Kethel alio nomine *Tervan* néven fordul elő. (Komárom m. mon. 125. Csánki III. 504.)

Nógrádmegyében a Karancs alján van *Salgó-Tarján*, mely 1348-ban említtetik először «Taryan prope castrum Solgou» néven. (Csánki I. 109.)

Torontálmegye bánlaki járásában fekszik a Nagy-Gájhoz tartozó *Terján* puszta.

A hatodik törzset *Genakhnak* (Генѣхъ) írja Konstantin, melynek a X. századbéli görög olvasásmód szerint, úgy mint az új görögben is, *Jenah* felel meg, ez pedig nem lehet a «patzinakh», «picenak», «pecsenyeg» = «bessenyő» példája szerint egyéb, mint a helyneveink közt sűrűn szereplő *Jenő*, mely azonfölül egyike volt a hat székely nemnek. Tudvalevő, hogy az isme-

retes székely nemek tulajdonkép a marosszékieknél voltak meg s némi eltérés tapasztalható a többi széknél, p. a sepsiszéki nemek közt előfordul az Aghaz nem, a mi nem volt meg Marosszéken. A *Jenő* nemről azonban tudjuk, hogy így nevezték a kézdiszéki székelyek egyik nemét is, melynek egyik ága a Bessenyő nevet viselte;¹ Csikszéken pedig nyoma maradt a Csikszentgyörgy egyik tizedét képező *Jenőfalva*, valamint a Nagy-Boldogasszonyfalva néven egy egyházközséget alkotó összeépült négy község egyikének szintén *Jenőfalva* nevében, valamint az udvarhelyszéki *Enlaka* (régén: Jenlaka) sem más, mint Jenőlaka.² A marosszéki Jenő nem egyik ága *Nagy* vagy *Uj* nevet viselt; ez annyiban vonja magára figyelmünket, mert Munkácsi B. a vogul *jenah* = «nagy» szóval magyarázza ezen ősmagyar törzs nevét s viszont a török *jeni* a. m. «uj.» Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a székelységben voltak magyar-ugor és török-fajta elemek, a mire különben egyéb nyomok is utalnak³ s a *Jenah*,

¹ Szabó K. Századok. 1889. 203.

² Orbán B. *A Székelyföld leírása*. Pest. 1868. I. 123.

³ Felhozhatom erre a sepsiszéki *homárka* nevet, melyet tudvalevőleg a «hunnok árká»-nak magyaráznak, de ez nem árok, hanem homokból készült magas töltés, mely a rétyi nyíron húzódik végig s neve nyilván a török «*hum-arka* = homokhát» kifejezésnek felel meg.

Jenő nevet mindegyik a saját nyelve szerint fordította le az egyik ág megnevezésére

Jenő helynevet 15 megyében találunk: e:
pedig:

Aradmegye zarándi részében van *Boros-Jenő* és *Kis-Jenő*. Amazt a középkorban *Nagy-Jenő*-nek (*Nadieneu* is nevezték, 1332–37-ben már plebániája volt, a XV században a Losoncziak birtoka; emez 1374-ben a várad kapalané. (Márki Arad m. I. 233.)

Bácsmegye Bodrogi részében Szöllőssel volt határos *terra Jeneu*, mely 1255-ben Balar ispánnak a birtoka. (Haz. Okm. VIII. 63.)

Baranyamegye északi részében Mohács szomszédságában van *Jenő* vagy *Jenye* puszta. A középkorban a margitszigeti apácák birtoka. (Csánki II. 493.)

Riharmegyében Mező Telegd mellett fekszik *Kis Jenő*; a pápai tizedlajstromok szerint 1332–37-ben plebániája volt, 1360-ban *Jeneu* és *Kis Jeneu* néven említik. Ezenkívül Sarkadhoz is tartozik egy *Jenő* nevű puszta. (Csánki I. 611.)

Csanádmegyében Demény, Bozzás és Bekényfalva szomszédságában volt a XV. században *Jeneu* község. (Csánki I. 698.)

Csikmegyében van a főntebb említett két *Jenőfalva*.

Fejérmegyében Nádasd-Ladány deli szom-

szédságában fekszik *Jenő* puszta, a középkorban köznemesi birtok. (Károly J. Fejér m. tört. IV. 259. Csánki III. 333.)

Krassó megyében a középkorban Berzava vidékén volt egy *Jenő* (1370. Jeneu) nevű község. (Csánki II. 103.)

A nógrádmegyei, Vácához nem messze fekvő *Diós Jenő* vendégeiről egy 1282-iki okmány emlékezik (hospites de Jeneu. Cod. Dipl. V. 3. 147.). A XV. század dereka táján már város, vára is volt. (Csánki I. 90., 92.)

Pestmegyében a pilisi területen, Páty és Zsámbék mellett van *Jenő* község (a XIV—XV. században Burusyeno villa, Boros Jenew possessio néven is), továbbá az 1408-ban említett *Kysjenew*, s aztán Abonytól délre *Jenő* puszta, mely a középkorban Külső-Szolnokhoz tartozott, s a Jeneieké volt. Volt ezenkívül Budapest határában is, a pesti oldalon, a felhévvi révvel átellenben, a mai Margit-híd környékén, Új Bécs szédságában, egy *Jenő* nevű falu (Rév Jenő, Jeneu de portu), hol a Kartal nb. Mohornak († 1247.) volt birtoka, ki itteni részét az esztergomi egyháznak adta (Knauz Mon. Strig. I. 371.). Volt itt része Uza fia Péternek is, Mohor unokatestvérének, kinek részét 1264-ben V. István a margitszigeti apácáknak adta, 1271-ben maga Péter is nekik hagyományozta halála esetére, 1279-ben már az egész Kis Jenő

az apáczáké volt. (Haz. Okl. 41, 61, 86. Haz. Okm. VIII. 371. Knauz Mon. Strig. I. 462. Fejér Cod. Dipl. V. 2. 150. — Csánki I. 13, 29, 668.)

Pozsonymegyében a pannonhalmi apátság Sala földje (mai Deáki) szomszédságában, a pozsonyi várnépek Taksony (Tocsun) és Kosut (Qusout) nevű faluja mellett, a »Holut Wag« folyón túl említi II. Béla 1138-iki adománya a pozsonyi várnépek harmadik faluját, *Jenb* (terra ciuiliū de uilla Jeneu, tertia villa ciuiliū Posoniensium, que uocatur Jeneu. Knauz : Mon. Strig. I. 98—99.)

Szolnck-Dobokamegyében Nagy Iklód mellett van *Kis Jenb*, oláhul *Jino*.

Temesmegyében Gyarmatától keletre fekszik *Janova*, melynek nevét a XV. században *Jenew*-nek irták. (Csánki II 43.)

Veszprémmegyében Tüskevár és Somlyó Vásárhely közt van *Kis Jenb*, már 1321-ben villa Kys-Yenew, mely a középkorban *Nagy Jenb*-nek (1321. villa Nog ienew, 1479. opidum Nag Jenew) neveztetett. Tüskevárral együtt a győri püspöké volt. (Csánki III. 213.)

Zalamegye sümegi járásában van a Káptalanfához tartozó *Jenbtelek* pusztja.

Hetedik törzs volt a *Kaszé* (*Kaszi*). Pauler Gyula egynek vette a helyneveink közt nagyon gyakori *Keszi*- vagy *Kesző*vel s ez sok-

kal elfogadhatóbb, mint ha az alig egy-két község nevéként szereplő *Kazával* azonosítjuk. A Kaszê-Keszi (Kászi) közt különben ugyanolyan viszonyt ismerhetünk fel, mint a Karê-Kér (Käri) között.

Keszi, *Keszô* nevü községet 23 megyében találunk, ú. m.:

Aradmegye régi zarándi részében négy ilyen nevü hely volt egykor, ú. m. Bákés Gyulától keletre *Keszi* pusztá, a XV. században *Kezyegház* néven is, aztán Vadász és Apáti mellett délre *Váraskeszi* (Varaskesev, Varaskezu, -kezew, -kezy), melynek már 1332—37-ben plebániája volt, ugyanitt *Csama-* vagy *Csunakeszi* (1344. Chanakezu, Chanakezew, 1515. Chwnakezy) és Csermőtül északra *Somoskesz* (1344. Samugkezew, 1461. Samul- vagy Samolkezy), vámszedőhely. (Csánki I. 729, 735, 743, 747.)

Bácsmegye alsó részében, Palánkától északkeletre van *Bulkeszi*, mely egyedül tartotta fenn a hajdan a bácsi várhoz tartozó *Kezy* föld nevét. Ezt a földet 1263-ban V. István ifjabb királytól, a Dobra nemből való Marczel bácsi várjobbágy fiai kapták adományba s később nyolcz község alakult itt, köztük *Szt. Iván-Keszi*, *Boldogasszony-Keszi*, *Sávoly-Keszi* vagy *Boulkeszi* (Savoly de Kezyről nevezve), mely később *Bukkeszy*, *Belkezi*, *Bwkezi* néven is előfordul 1430, 1432-ben *Kiskezy*-vel, 1499-ben pedig

Nagykezy-vel együtt, a midőn a Garaiaké volt. (Bács m. mon. I. 66. Csánki II. 154.)

Baranyamegyében Péctől délnyugotra van *Keszű*, 1332—37-ben plebániával (Kezeu, Kezew, Kewzew), a pécsi püspök birtoka, (Csánki I. 497.)

Barsmegye lévai járásában van *Garamkeszi*.

Biharban a Nagyszalonta melletti *Répdskesz*i pusztát a XV. században *Kesz*y, *Repeskezy*, *Reparkezy* néven említik. (Csánki I. 613.)

Borsodmegye mezőcsáti járásában Csáttól délkeletre van *Tisza Kesz*i, egy 1487-iki oklevél «Kezzew penes fluv. Ticie» néven említi. (Csánki I. 174.)

Esztergommegyében, Komáromtól kelet-északra fekszik a régen Komáromhoz is számított *Bdtorkesz*i, mely 1460-ban *Rawazkezew* néven fordul elő; mint a Báthoriak birtokát a XVI. században már *Bathorkezy*-nek nevezték. 1156-ban Martirius esztergomi érsek azon községek közt említi «in parochia Stigranensi: *Kesceu predium Zachei episcopi*» néven, melynek délmaját az esztergomi káptalannak adta. (Knauz, Mon. Strig. I. 107. — Csánki III. 503.)

Fejér-megyében Nádasd-Ladány mellett van *Kis-Kesz*i, 1352-ben a királyné birtoka (Anj. Okl. V. 633.), 1397-ben már *Kis-Kezew* néven fordul elő. (Csánki III. 335. Károly J. Fejér m. tört. IV. 300.)

A gömörmegyei *Sajókeszi* Gömör és Putnok közt 1282-ben a várjobbágy eredetű Zágrábnembeliek birtoka. (Haz. Okm. VIII. 225.)

Hontmegyében négy *Keszi* nevű község van. És pedig északkeleten, a nagycsalonjai járásban az előbb *Keszihócz*-nak nevezett *Dacsókeszi*, 1295-ben villa *Kezeo* (Fejér CD. VII. 2. 186.); alább délnek *Kőkeszi*, az »altera villa *Kezeo*» a Csal és Terbegecz közti két Kesző közül, ez utóbbi már a bozóki prépostság 1135-iki alapító levelében előfordul (Kewkezew, Fejér Cod. Dipl. II. 84. VII. 5. 102.), IV. Béla 1243-ban a honti várhoz tartozó falunak mondja, midőn a Dobáknembelieknek adta (Fejér Cod. Dipl. IV. 1. 285.); délnyugotra, a nógrádi határszélen van *Ipolykeszi* (Kezd, Keszen), hol a királyné és királyfi földje közt 1248-ban István ötvös, 1252-ben a szalkai vendégek kaptak földet. A megye délnyugoti részén, a szobi járásban van *Kiskeszi*, az esztergomi káptalan birtoka. (Hont m. mon. 36, 49, 53, 54. Teleki J. VI. 271.)

Komárommegyében 5 *Keszi* nevű község volt. A komáromi várnépek földje volt *Kerw* (1268. villa Castrensius de Camarun. Fejér CD. IV. 3. 446.), mely még a XIV—XV. században is Komárom várához tartozott az 1422-ben vele együtt említett *Warkezy*, *Warkezew* (Várkeszi) faluval együtt. Később a város határába olvadtak. A Komáromtól keletre fekvő *Kurtakeszi*,

mely előbb Bana és Szolgagyőr várhoz tartozott (terra Quezteu ad castrum de Bana et Zulgageur pertinens. Knauz Mon. Strig. I. 436.), 1256-ban IV. Béia Szeфриd ispánnak ajándékozta, ez pedig komáromi várjobbágyoknak adta el. A *Kurthakezu*, *Kurtakezy* név 1349-től fogva használatos. A csallóközi síkságon, a Duna közelében van *Nagy- és Kiskeszi*, már 1268-ban megkülönböztetik a két Keszt (villa Kezu, alia villa Kezu. Knauz Mon. Strig. I. 556, 557.), 1271-ben már *Kiskezu* possessiót említik, „iuxta Kezu maiorem”. (U. o. I. 607.) 1277-ben szolgagyőri várjobbágyok kaptak itt földet. Később a Némai Kolos család birtoka. (Csánki III. 503—504. Komárom m. mon. 93, 97. Teleki J. VI. 167—168.

Nógrádmegyében a szécsényi járásban van *Karancs-Keszi*, 1423-ban Kys Kezew. (Csánki I. 101.)

Nyitra megye érsekújvári járásában van *Bánkeszi* és *Kiskeszi* a Nyitra jobb partján. Már 1113-ban előfordulnak a zobori apátság javai közt (villa Quescu, alia villa Kescu), egyik (suburbana Kezu) a nyitrai ispán kezén volt. (Fejérpataky L. Kálmán kir. okl. 61, 71. Haz. Okm. VIII. 6.) 1274-ben Kun László Szegői Apának adja a királyné Megyeréd nevű földje szomszédságában, a Nyitra folyó mellett levő *Kezu* földet. (Árp. Új Okl. LX. 52.)

Pestmegyében Budától nyugotra van *Buda-*

keszi, a Duna bal partján pedig Rákospalotának északi szomszédságában *Dunakeszi*. Amaz a XIV. század végén villa *Olkezy* és *Fulkezew*, *Felkezyw* néven fordul elő. Emez a Gyula-Zombor nem-beli Szödéniek (Szödi), majd a Szécsiek birtoka.

Sárosmegyében Sóvár mellett volt a XIV. században *Biztrekezi* és *Renukkezi*, 1411-ben pe-did *Delnekezy* fordul elő. (Csánki I. 299.)

Somogymegyében Balaton-Szent-Györggyel volt határos a XV. századbéli *Kezy*, *Kezw* (Csánki II. 619.)

A Sopronmegyei *Várkeszö* a győri püspöké volt. Várának romjai ma is meg vannak. (Csánki III. 587.)

Szilágymegye közép-szolnoki részében Tas-nádtól nyugatra van *Nemes- és Oldhkeszi* (olá-hul Chiseu), 1475-ben *Kezy*. (Csánki I. 558.)

Temesmegyében Lippától délre, a régi arad-megyei területen, Zábrány és Nagykér szom-szédságában van *Keszincz*, a XIV—XV. század-ban *Kezi*, *Kezy*, melynek már 1332—37-ben plebániája volt. (Csánki I. 774. Márki S. Arad m. tört. I. 207.)

Tolnamegye északnyugoti zugában van *Töt-keszi*, a pápai tizedlajstromokban 1332—37-ben *Maria Kethew*, mely maig fennmaradt a *Mária-Keszi* dülönévben. A Gerenyás melletti Hideg-kutat szintén *Keszőnek*, *Keszőkútnak* nevezték a középkorban (*Kezew*, alio nom. Hideghuth,

Keezekwth), Simontornyának volt a tartozéka s részben a Szakadátiaiak birtoka. Van aztán *Keszi* puszta, mely Majsához tartozik. (Csánki III. 434. Teleki J. VI. 128.)

Vasmegye északkeleti csücskében fekszik *Várkeszi* és *Egyházaskesző*. Amaz a középkorban *Warjobagyakezeu*, *Waraskezeu* és *Waraljakezeu* néven fordul elő, mint a Kanizsaiak birtoka, 1361-ben ezt *Symonkezeu*-nek nevezik, míg Várjobbágyakesző a Várjobbágya-Keszei családé. Egyházas-Kesző a győri püspöké volt. (Csánki II. 764.)

Veszprémtől délre van *Papkeszi*, melyet (predium Kezwy) Sz. László adott a veszprémi káptalannak. (Haz. Okm. IV. 3.) 1488-ban már *Papkezy*. (Csánki III. 246.)

Zalamegyében Tapolcza közelében van *Gyulakeszi*, mely már 1082-ben előfordul *villa Kesceu* néven, hol a veszprémi káptalan kapott földet Sz. Lászlótól. (Haz. Okm. IV. 5.), de még a XIII. század második felében is voltak itt királyi udvarnokok (1255. udvornici de villa Kezw, terra uduornicorum Kezu), a XIV. században *Chumbkezu*, *Chomkezy* alio nom. *Thapolchakezy*, *Felkezeu* és *Fewlsekezy* néven emlegetik s a veszprémi káptalanon kívül főleg a Rátóti Gyulafiak voltak itt birtokosok. A Csabrendek melletti *Keszi* zalai várjobbágyoké volt; a XV. században *Zenthkyralkezy*-nek nevezik, később *Kis-* és

Nagykeszi lesz s midőn 1600 körül elpusztították a tatárok, határa beolvadt Gyepű faluéba. A döbrentei várhoz tartozott Zalamegyében *Kezi*, *Megyer*, *Zerdahely*, *Dezich* és *Gutorfewlde*, 1464 előtt a Döbrentei Himfyeké (Teleki J. XI. 97.), ma e vidéken nincs Keszi nevű falu. (Csánki III. 71. Pesti Fr. Helyn. 168.)

A nyolczadik törzsnek megtett s tulajdonkép első helyen említett kabarok neve nem fordul elő helyneveink közt s így csakugyan igaz lehet, hogy még ha népnév volt is eredetileg — a mire utal a cserkesznyelvű (s talán elcserkeszesedett) kabardok és a török nyelvű hegyi kabardok, alighanem hunn-bolgár maradványok¹ neve — a magyar népetimologia ide s oda kóborlóknak, «holmi kabaroknak» tekintette őket.²

E helyett — úgy látszik — inkább a *kozár* név volt elterjedve őseinknél. Legalább erre utálnak a helynevek, valamint a Béla király jegyzője által fenntartott hagyomány Mén-Marót bihari kozárjairól.³ Igaz ugyan, hogy ujabb

¹ Megjegyzendő, hogy a hegyi kabardok egyik nemzetségét «balkhar» = bolgár-nak nevezik.

² Κατεσχίνωσαν μετὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν τῶν Πατζι-
ρακιδῶν γῆν, καὶ ἀλλήλοις συνεφιλιώθησαν, καὶ Κάβαροι
τινες ὠνομάσθησαν, Konstant. De adm. imp. 39. fej.
(Honfogl. kútfői. 124. l.)

³ Terram uero que est inter Thisciam et siluam

az a nézet merült föl, mintha a khazarok nevének a török «öküz» — magy. «ökör», «jüzük» — magy. «gyürü», tör. «bozaghü», «bozghü» — magy. «borju» sat. szókhöz hasonló hangváltozáson kellett volna keresztül mennie, vagyis a szóközépi z betűt r-nek kellene helyettesíteni; tehát nem a «kecskepásztör» jelentésű *Kozdr*, hanem egy «karar», vagy dissimilatioval «karal»-forma alak felelne meg s tulajdonképp *Nagy-Károly*, meg a többi hasonló helynevünkben maradt volna fenn a khazarok neve.

Ámde ellene mond több mindenféle körülmény e föltevésnek. Nevezetesen: 1. egyáltalában már az is kétséges, mintha török lett volna a khazar nép tulajdonképeni nemzetisége. Csak annyi a valóság, hogy a VI. század vége felé kiterjedt az altaji turkok uralma az Alsó-Volgaig s midőn felbomlott Szinzibul-Mohan birodalma, a nyugoti turkok egy külön államot szerveztek itt 670 felé, melyet az Alsó-Volga-vidék ősrégi népéről khazarnak neveztek el. 2. A khazarok, kazirok, kiszrek régebbi neve akatir, agathyrs, katiar volt. Tehát egyenesen a magyar nyelv hangtörvényeinek felel meg a z-s

Igfon, que iacet ad Erdeuelu a fluuio Morus usque ad fluuium Zomus, preoccupauisset sibi dux Morout, cuius nepos dictus est ab Hungaris Menuirorout, eo quod plures habebat amicas, et terram illam habitarent gentes qui dicuntur *Cozar*. Cap. 11.

khazar, *kozár* alak a régebbi *t-s* alak helyett, tekintve az ilyen példákat: finn-ugor *vit*, *kata* = magy. *viz*, *háza* v. *ház*, perzsa-összét: *nemed* = magy. *nemez*, török: *bogdaj-búdaj*, *togdaj-lódaj* = magy. *búza*, *túzok* sat. Ennek a régi *t-s*, *d-s* alaknak a maradványa a *büdös* és ősrégi *vides* szó e helyett: *büzös* (a főnév csakis: *büz*) és *vizes*. Ha tehát az V. század dereka táján Priskus Rhetornál már felváltva előfordul a régies *akafir*, meg az újabb *akatzir* alak: alighanem a Szibéria délnyugati és Baskiria határos részeiből kevéssel előbb előnyomuló magyarféle unugarok, urogok (ugorok) és szabirok feltűnésével s az akatirokkal való keveredésükkel hozható kapcsolatba a foghang sziszegőbe való átmenete, valamint a régebbi névalaknál használatos *a* előrag elejtése, melyet e vidék több régi népnévében megtalálunk s nem egyéb a cserkesz-abkházos határozott névelőnél. 3. Hogy pedig a turkok khazar államában az uralkodó néposztály által beszélt török nyelven kívül volt egy másik nyelv is: kitűnik az arab-perzsa írók tudósításaiból, melyek kétféle khazar népet és nyelvet különböztetnek meg. S ennek magyar nyelvnek kellett lenni; bizonyítja Konstantin, midőn világosan azt mondja, hogy a kabarok megtanították a turkokat, t. i. a honfoglalókat a khazar nyelvre s maig ezt használják, de Konstantin korában tudták még a régi, vagyis

a török nyelvet is.¹ A honfoglalók vezéri osztálya ugyanis altaji turk volt, a harcosok zöme azonban magyar vagyis ugyanolyan nyelvű, mint a kozár nyelven beszélő kabar. Ezért mondja Konstantin, hogy a turkok tanulták meg a kabarok nyelvét, a kik alatt természetesen nem érthette a «turkok» neve alá foglalt hét törzs egész tömegét, mely számra nézve mindenesetre nagyobb volt a három kabar törzsnél.²

Azt hiszem különben, *huszár* szavunk nem egyéb a *khazar*, *kozár* név egyik változatánál. Emez a turk, amaz a hunn-bolgáros alak s olyan viszony van a szókezdő *h* és *k* között, mint a *hun* és *kun* név között, vagy p. mai nyelvünkben ilyen a *habar* és *kavar* szó; az *a* és *u* váltakozására pedig felhozható példának a *taszt*, *taszigál* és *tuszkol* vagy a *Zalta* (*Zaltas*) és *Zulta*, a *Csandd*, *Tarczal*, *Tardos* és az Árpádkori *Sunad*, *Turzol*, *Turdos* név. Ezek a változatok az ó-magyarban egymás mellett éltek, a mint a *Zalta* és *Zulta*, vagy a tihanyi alapító levélben levő *Bagat-meze* és a *Bugatus* (mai Bogát) név tanúsítja; időbeli különbség csak annyi van a nyiltabb és zártabb alakok közt, hogy amazok ké-

¹ De adm. imp. 39. A honfogl. kutt. 124. l.

² Részletesebben szóltam erről az Ethnographia 1907. és 1908. évf. «A honfoglalók» és «A honfoglalók és a turkok» cz. tanulmányomban.

sőbb az utóbbiak rovására terjedtek el nyelvünkben, de teljesen azért nem szorították ki ezeket.

Hangtanilag sem példátlan tehát a *huszár* és *khazar*, *kozár* egymáshoz való viszonya. Történelmileg pedig csakis úgy magyarázható meg a huszárság keletkezése, hogy egy magyarfajta népelemre gondolunk, mely eredetileg a magyar birodalom déli határainak őrzésére volt rendelve, de mikor a XIII. században felbomlott a régi hadi szervezet: a Kun László, III. Endre s a XIV. század első tizedei alatti zürzavaros viszonyok közt, rablásra adták magukat ezek a délvidéki egykori örök és várjobbágyok, a kik bessenyőkkel és más rokon elemekkel kiegészítve, tulajdonkép a kabarók ivadékaiból, a XII. századbéli Kinnamos által említett kalizokból álltak. Így magyarázható meg, hogy összezavarták a délszlávok ezen főleg hunnbolgár eredetű népség *huszár* nevét a »tengeri rabló» jelentésű olasz *corsar* szóval. Mert az ki van zárva, hogy délszláv rablókból alapította volna Zsigmond vagy Mátyás a minden ízében turán huszárságot. Ezekből lehettek volna gyalogok, mint a ruthén s más szláv eredetű hajdúkból, de nem az a könnyű lovasság, a mi eleitől fogva volt a huszárság. Egy 1224-ki oklevél (Fejér CD. III. 1. 464.) különben *Chuzarnak* írja a vasmegyei *Kozár* község nevét;

kár, hogy csak Hevenessy másolatából ismerjük azt az iratot, mely bizonyítékul szolgálna a *húszdr-kozdr* név azonosságára.

Lássuk ezek után, mely helyneveink őrizték meg a kozárok nevét.

Baranyamegye északnyugoti sarkában, kissé délnyugotra a Béla jegyzője szerint Ete kun (kabar) vezér által épített Szekcsőtől s nem messze a Bojta vezérről elnevezett Bátaszéktől és Tarrostul (a torontáli Tarras = Torhus Bojta birtoka) van *Kdcz Kozdr*, melyet a középkorban Tolnamegyéhez számítottak s 1330—1510 közt *Kazar*, *Eghazas Kozar*, *Felsew Kozar* néven emlegetnek. A megye középrészn, Pécestől délkeletnek és délnek fekszik *Nagy- és Kis Kozar*, a középkorban *Kazar* vagy *Kozar*; a *Nagh-kozar*, *Kiskozar* név az 1542-iki adólajstromban fordul elő. (Csánki II. 499. III. 437.)

Fejérmegye Pilissel szomszédos északkeleti részében Etyek, Torbágy stb. vidékén feküdt a Bia 1469-iki határjárásában említett „*possessio Kozar*”, mely nyomtalanul eltűnt, de az ugyan-ezen vidéken egymásután sorakozó s jó részben szintén elenyészett Székely, Labdás-Varsány és Káloz helységekkel együtt világosan utal e terület árpádkori népességének kun-kabar (hunn-bolgár) eredetére. (Csánki III. 335.)

Nógrádmegye keleti oldalán, a Zagyva forrás-vidékén, közel a hevesi határhoz, Salgótarjától

délkeletre van *Kazár*, a XV. században *Kozar*-nak is írva, a sziráki járásban pedig, a Szuha forrása közelében, a Cserhát keleti lejtőin, Sziráktól északkeletre, Bujákvártól északra s Pásztótul nyugotra *Kozárd*, a XV. században *Kazard* néven is. (Csánki I. 100.)

Szathmármegyében az ecsedi láp déli részén, Nagykárolytól délre van a Kaplonyhoz tartozó *Kozdrá* pusztá, melyet (possessio Kozar), 1335-ben a Kaplon nembeli András és Endes fiai vettek zálogba. (Károlyi Okl. I. 89., 44.) 1421-ben «predium *Kozard*»-ot említik. (Csánki I. 479.)

A szolnok-dobokai Deés melletti *Kozárdvár*, régen *Kozdr*-föld az Árpádok idejében a szolnoki várhoz tartozott, melynek felét II. Endre a Tomaj nembeli Dienesnek adta, másik felét pedig ugyanezen Dienes nádor hasonnevű fia kapta meg III. Endrétől 1292-ben. (Haz. Okm. VI. 380—381.)

A valkómezei *Kozarocz*, mely a XV. században a nevni várhoz tartozott (Csánki II. 326.), szlávos alakja mellett is aligha lesz egyéb a XII. században kalizoknak is nevezett száva-drávaközi kozárok emlékénel.

Vasmegyében Szombathelytől északra, Acsád s a hasonnevű nemzetségről elnevezett Pöse és Herény szomszédságában van a Söptéhez tartozó *Kozdr* pusztá, melyet a «Pessa» (Pöse) nembeli Etul kapott adományba Imre király

idejében a gubatik elleni harczban szerzett érdemeiért, ezt aztán később, 1224-ben Benedek győri prépost előtt a Szent Márton-hegyen épült Borsmonostorának adta, az oklevél szavai szerint: «dedit prædium suum, quod vocatur *Chuzar*» (Fejér: Cod. Dipl. III. 1., 464.) 1283-ban «possessio *Kazar*» (Haz. Okl. VIII. 230.), 1284-ben «villa *Kazar*» (u. o. 190., 200.) néven említik, 1392-ben ismét «prædium *Kazar*», mint a kőszegi vár tartozéka. (Csánki II. 762. Teleki VI. 79. — I. még Karácsony J. Magy. nemz. II. 446.)

Zalamegyében Bánok-Szent-Györgytől dél-nyugotra fekszik *Kozár* puszta. A XIII. században a zalai várhoz tartozott, Kun László a Tomaj nembeli Ompud ispánnak s László és Thomoy mestereknek adta Kazar földet Tulmach-csal együtt, III. Endre 1292-ben megerősíti őket (illetőleg az elhalt Ompud helyett fiait) a két várföld birtokában (Árp. Új okl. IX. 582. Zalai okl. I. 103—105.). Később a Lindvai Bánffyaké lett. (Csánki III. 73.) A Muraközben Felső Hrastyán faluban egy dülőt hívnak *Kozár*-nak. (Pesty Fr. Helyn. 180.)

Ez csak összefoglaló neve volt a három kabar törzsnek. Az a kérdés merül föl most, megállapítható-e az egyes törzsek neve?

Pauler Gy. és dr. Sebestyén Gy. érvei után azt hiszem, nem lehet kétségünk a kabarok és

székelyek közti kapcsolat felől. Lehetek és voltak is a székelyek közt avarmaradványok, különösen pedig az avarok idejében, 677 körül beköltözött kubánvidéki hunn- vagy onogurbolgárok,¹ kiket az «ö»-zű beszédű udvarhelyi székelyek képviseltek; de a közép-*é*-zű palóczos beszédű csiki és háromszéki székelyekben azon kabarok egy részét kell keresnünk, kik Etelközben, vagy talán még Lebediában csatlakoztak Árpádékhoz.

Ezek azon *eszegel-bolgárok* vagy *dsekilek*, kiket Ibn Roszteh és Gurdézi a három bolgár nemzetség egyikének mond, a VIII. század elején pedig az altaji turk föliratok *izgil* néven említenek; így minden nagyobb merészség nélkül föltehetjük, hogy *Székelynek* nevezték az egyik kabar nemzetséget s régi középázsiai nép- vagy törzsnév, mely mint Thury József vitatta, megfelel a török *szekil* = szabad, ur, nemes szónak, korántsem tartható tehát olyan névnek, mely akár «határőr», akár «favágó» jelentéssel Magyarországon, a honfoglalás utáni időkben alakult volna. Nem tartom különben kizártnak, hogy egy ó-kori néptörzsnek, az Aral táján nomadizáló irán nyelvű *zikartu*, *szagarti* vagy *aşagarta* néptörzsnek részint eltörökösödött, részint elmagyarosodott ivadékai a *dsekilek* vagy székelyek.

¹ Erről részletesebben szóltam az Ethnographia idézett cikkeiben.

A keleti székelyek hat nemre oszoltak s minden nem négy ágra, úgy hogy a 24 ág — évenként fölváltva egymást — meghatározott sorrendben viselte a hadnagyságot és biróságot oly módon, hogy hadnagy és bíró együttesen sohasem lehetett ugyanazon nemből.¹ Abból, hogy a Hunn Krónika *Csaba* vezér népének mondja a székelyeket, Béla király jegyzőjénél pedig a nyitravidéki Zuard *Soba mogerjait*, *Csaba magyarjait* találjuk: azt következtetem, hogy a magyar *hadnagy* szónak a régi székelységnél a *csaba* szó felelt meg, melynek a török *jabgu*, avar *zauk* (zavuk), indo-szkitha *zavu*, *dsavu* méltóság névvel, valamint az altaji turk fölíratokban említett szugdaki (sogdi, ferghanai) *alti csuó* azaz «hat csuó» névvel való összefüggéséről az Ethnographia 1908. évfolyamában szóltam részletesebben. Az alti csuó, hat csuó alatt a középázsiai dsekilek vagy izgilek hat törzsének főnökeit, «hadnagyait» érthetjük; Csaba népe, Csaba-magyar tehát azt jelenti, hogy olyan törzs, melynek élén «csaba» volt, még pedig olyan csaba, a ki a monda szerint Etele nemzetségéből származott. A székelyek bírájának

¹ Fönnmaradt egy 1557-ben készült jegyzék a marosszéki hadnagyok és bírák 1491—1514 közti sorrendéről s egy másik 1548-ki kelettel, mely talán az 154—1571. közti 24 éves cyklusra vonatkozik. (Szabó K. Székely okl. II. 139—143. és 78—79. l.)

ősi nevét pedig bizonyára a Hunn Krónikában említet *Kadar*, a hunnok Torda nembeli bírása őrizte meg, a mi egyik Árpádkori nemzetség, a nyilván kaliz eredetű *Kadar-Kuluz* nemzetség nevében is fönmaradt.

A marosszéki székelyek hat neme ez volt: *Ábrán* (Zábrán, Zábrág), *Adorján*, *Halom*, *Jenő*, *Medgyes* és *Örlöcz*. Sepsiszéken valamelyik helyett az *Aghaz* nem neve fordul elő; talán az *Adorján* nevet vehetjük újabb keletkezésűnek, tekintve, hogy egyik ágát *Telegdnek* nevezték s régebben ez volt a neve Udvarhelyszéknek is, a mi a névnek egykori nagyobb elterjedésére mutat. A hat nem közül, mint előzőleg már említettük, a *Jenő* előfordul a hét magyar törzs között is, a *Medgyes* nem *Kürt* ága pedig Kürtigyarmat törzs nevében; ezenkívül a *Zábrág*-nak is nevezett *Ábrán* nem (Zábrág—Ábrány) bizonyára összefügg a gömöri várjobbágy eredetű, de előkelő szerepet vitt *Zábrág* vagy *Zágráb* nemzetséggel.

Nemcsak a keleti, hanem a nyugoti határszéleken, sőt az ország belsejében is szerte-szét voltak székelyek. A nyugotiakat említi a Képes Krónika II. Istvánnak a csehek és II. Gézának Henrik osztrák herczeg elleni hadjárata alkalmával, mint a bessenyőkkel együtt könnyű fegyverzetű nyilasokat, kik szokás szerint a sereg előcsapatát képezték s mindkét

esetben megfutottak.¹ Későbbi okmányok említik a pozsony- és nyitra megyei vágvidéki és fehérhegyeségi, meg aztán a mosonmegyeyi székelyeket; amazok már a XIII. században nagyon megfogytak, emezek pedig végkép eltűntek a Fertő vidékéről.²

A székelyek nemzetségét, genusát említi egy a XIV. század derekáról való, év nélküli oklevél. (A szabolcsmegyeyi Ressel fia Jánosról és Nicolaus Siculusról mondja, hogy «de genere Siculorum» származott. Századok. 1880. 493.)

A Székelyföldön kívül a következő helynevekben maradt fenn a régi székelység nyoma:

Biharmegyében még a XIII. század elején is székelyekből állt a várjobbágyok egy része, úgy hogy külön század volt belőlük, melyet *Székelyszádnak* (centurionatus Sceculzaz. Vár. Reg.

¹ (Bohemi) impetum super sagittarios fecerunt. Bissenique atque Syculi uilissimi usque ad castrum regis, absque uulnere fugierunt. *Cap. 68. Fontes Dom. II. 208.* — Bissenique uero pessimi et Syculi uilissimi omnes pariter fugierunt sicut oues a lupis, qui more solito preibunt agmina hungarorum. *Cap. 70. U. o. 218. l.*

² Szabó K. *A magyarországi székely telepekről.* (Századok VI. 1880. 490—499.) — Jerney J. *Bessenýők mint Siculusok.* (Keleti Utazása. Pest 1851. I. 255. s köv. 11.) — L. még: *Adatok a székelyek eredetéhez s egykori lakhelyük cz. tanulmányomat.* (Székely N. Múzeum Értesítője. Sepsiszentgyörgy. 1891. II. rész. 225. s köv. 11.)

208. sz., Karácsonyi-Borovszky kiad. 165. sz. az 1217-ik évből) neveznek. Ezekről maradt fenn az a Béla király jegyzője által fenntartott hagyomány, hogy midőn Usubuu és Velek Mén-Marót ellen ment s a böldi révnél átkelve a Tiszán, táborba szálltak a Kórogy vize mellett: eléjük mentek a székelyek, meghódoltak nekik, hozzájuk csatlakoztak s együtt vívták meg Bihar várát. (Cap. 50—51.) Nevük fönmaradt *Székelyhid* (1325. Zekulhyda, 1338. Szekelhyd, 1459. Zekelhyd, «oppidum») város nevében, mely előbb a Székelyhidiak, ezek kihaltával az Albisi Zólyomiak birtokában volt. Várad közelében délre, a tenkei járásban van *Székelytelek*, a középkorban *Zekeltelek* mellett *Zekhtelek* néven is. (Csánki I. 599, 623.)

Csanádmegyében valahol Arad határán, délre a Marostul feküdhetett az 1456—86 közt emlegetett *Zekelzeg*, *Zekewlzek*. (Csánki I. 702.)

Fejérmegyében Tárnokkal volt határos az 1380—1480 közt említett *Zekul*, *Zekel*, *Zekwl* predium a Káloz pusztá, Labdás Varsány s a Bojta kun vezértől származott Brugsa nemzetiség emlékét fenntartó Baracska közelében. (Csánki I. 34. L. Káloznál.)

Kolozsmegye bánffy-hunyadi járásában van *Székelyó* község.

Krassómegyében Lugos közelében *Kuptore Szekulnak* neveznek az oláhok egy helységet.

Talán ez az 1432-ben említett *Zekel*, melyet Csánki (II. 107.) krassó- vagy kevemegyei községnek mond.

A mosonymegyei, Fertő és Lajta közt volt egykori székelységről Tamás esztergomi érsek emlékezik meg egy 1314-iki oklevelében, melyben a szentkereszti (heiligen-kreuzi) monostornak ajándékozott Parendorf régebbi lakóit székelyeknek mondja. (Fontes Rer. Austr. XVI. 41.)

Pozsonymegyében, közel a morva határhoz, a malackai járásban fekszik *Székelyszfalva* vagy *Székel-Boldogasszonyfalva*, tótul *Szekula*, németül *Sekeln*. A község a Fehérhegység melléki egykori székelyek emlékét őrizte meg, kiket Boleráz (Baraloch) nyugoti szomszédainak mond egy 1258- és 1364-iki oklevél. (Fejér Cod. Dipl. IV. I. 372. VI. 1. 159.) Egy másik telepük a Vág mellékén volt; ezek régebben száz fegyverest állítottak ki, de később megfogytak s IV. Béla megengedte nekik, hogy nem megszabott számban, hanem fejenként szolgáljanak. (Fejér Cod. Dipl. V. 3. 547.)

Szabolcs bogdányi járásában, Tass és a honfoglaláskori temetőjéről ismert Demecser mellett van *Székel*, 1284 körül villa *Zekul*, a XIV—XV. században *Zekel* (Csánki I. 526.). A szabolcsmegyei középkori székelyeknek különben okleveles emlékeik is vannak. Így p. a XIV.

századból ismeretes »Johannes filius Ressel de genere Siculorum» és »Comes Nicolaus Siculus de genere Siculorum», egy 1346-iki oklevél pedig Sényői Domokos fia Pálnak, Domokos unokájának kérdésessé vált igaz székely voltát igazolja. (Századok. 1880. 493. Fejér Cod. Dipl. IX. 7. 56. Székely Okl. I. 52.)

Szepesmegyében Richnovár tartozékeként találjuk *Zeeket*, *Zyket* vagy 1460-ban *Zekelfalvát* (Csánki I. 267.). Ma *Szlatvin*, Krompachtól északra. Tagányi K. szerint (Ethnographia I. k. 1890. évf. 219. l.) ez esetben nem népnév a »székely», hanem a tót »szlatvin» elnevezés szerint a m. »szikes, széksavas hely». Bizonyos azonban, hogy kellett lenniök az északkeleti végeken az Árpádok alatt székely határőröknek, a kikről aztán még a XVI.—XVIII. században is »székelyek»-nek nevezték a regéczi, munkácsi stb. uradalom erdőőreit. (L. erre nézve Timon S. Imago novae Hung. Kassa. 1734. 97. — Hunfalvy P. Századok. 1881. évf. 2. füz. 97. s köv. l.)

Szerémmegye közepe táján, körülbelől délnyugat felé volt az 1404—98 közt emlegetett *Zekel*, *Zekwl*, *Zekely*, előbb Székelyi, majd Maróti, aztán Jaksich és Geréb birtok. (Csánki II. 253.) A valkómegyei Székelyfalvával ez is egyik emléke az egykori kozárfajta lakosságnak.

A szolnokdobokai *Kisszéket*, mely Szék mel-

lett a szamosujvári járásban fekszik, oláhul *Szekulijnak* nevezik, s így Kozárvárral együtt összeköttetésbe hozható a kozár-székely elemmel.

Temesmegyében Borzlyuk város tartozékai közt említik Mátyás király idejében *Alsó- és Felsewzekkel* vagy *Zykellew* helységet. (Csánki II. 17.)

Tolnamegyében Simontornyától délre van *Nagy és Kis-Székely*. Amaz a simontornyai várhoz tartozott s 1324-ben *Parasztzekul*, 1329-ben *Louaszzekul* néven emlegetik, jeléül annak, hogy lakói előbb királyi lovászok voltak. Emez a pécsi püspök birtoka s a XIV.—XV. században *Pispukzekel*-, *Pyspek-Zekelnék* nevezték. 1428-ban előfordul még Szakcs vidékén *Alsow- és Felsew-Zekel*. (Csánki III. 450.)

A valkómegyei *Schelfalwa* 1445-ben a Nempti Lorántfiaké volt. (Csánki II. 350.)

A kabarok másik nemzetségének tarthatjuk a *kalizokat*, kiket Nestor *khvalisz* néven a bolgárokkal együtt említ s bolgárfajta népségnek mond, azt irván, hogy a bolgárokkal együtt Loth két leányától származtak s viszont a kozárokkal való közelebbi viszonyukra utal a Káspi vagy egykor Kozár-tenger «*more khvaliszijszkoje*» = «kaliz-tenger» neve.¹ Kinamos Má-

¹ Chronica Nestoris. Edidit Fr. Miklosich. Bécs. 1860. 3. lap. IV. fej. és 145. l. LXXIX. fej. Szerinte a tork-

nuel császár magyar hadjáratai alkalmával beszél róluk; az 1150-ki hadjáratnál felhossa, hogy II. Géza nagyszámu hunn és khaliz lovassággal ment a görögök ellen s megjegyzi, hogy a hunnok (vagyis magyarok) keresztyének, a khaliszok pedig Mózes törvényeit követik.² Később, midőn Zimony 1165-ki elfoglalásáról ír s elmondja, hogy mint IV. István hiveit, a Szerémségből a Száván-tuli vidéken telepítette le Manuel, a perzsához hasonlónak állítja vallásukat.³ Zsidózó voltukat bizonyítja az, hogy a róluk nevezett fejérmegyei Kaluzvölgyben (Keveaszóban) Boroksán azaz a mai Baracskán birtokos Baran fia Ipolit testvére és unokaöccscsei: Iekoniás, Eliach és Salatiel még 1211-ben is hamisítatlan héber

meneket, pecsenegeket, torkokat és polovczokat Ammon vagy Moab gyermekeinek mondják, de tévesen, mert Moab utódai a khvaliszok, Ammoné a bolgárok. Majd alább: a khvaliszok és bolgárok pedig Loth leányaitól származnak.

² — — μὲν γὰρ τὴν φύλιν συμμαχικὴν ἐκ τε Οὐννων ἱππέων καὶ δὴ καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς ἑτεροδοξοῦντων Χαλταίων. Οὐννων γὰρ τὰ Χριστιανῶν προαφενόντων, οὗτοι Μωσαικοὺς καὶ τοῦτοι οὐ πάντη ἀπραιφνέσιν εἰσέτι καὶ νῦν διεξάγονται νόμους Joannis Cinnami: *Epitome Rerum*. Bonn. 1836. Lib. III. cap. 8. p. 107.

³ — — ὡς δὲ βασιλεὺς ἐκείθεν μεταβὰς ἕτερον τι φρούριον ἐνεούργει, ἐν ᾧ πολλοὶς τῶν ἐν Σαρμὰ γέροντ' ὤκισατο Οὐννων, οὗς παρ' αὐτοῖς Χαλταίους ἔθους καλεῖν ἔστι. (καὶ εἰσιν ἑτεροδόξοι καθάπερ ἤδη ἔφην, Πέρσας ταντοφρονοῦντες U. o. Lib. V. cap. 16. pag. 247.

neveket viseltek. (Az Eliach azaz Elias, Illés vagy délszlávosan Ilia még alakilag is héber). A nyitrai királyi kalizok (institores regii fisci, quos hungarice Caliz vocant) zsidóságra pedig, kik Porcus nevű századosuk alatt háborgatták a zobóri apátság javait, a Kálmán király által elrendelt vizsgálatról és az apátság jószágainak és jogainak megerősítéséről szóló 1113-ki oklevél utal, mely a nyárádvidéki várnépek határán levő Zsidóhegyet említi. (Monasterium sancti Ipoliti terminum habet usque ad fontem qui vocatur Naratth cum castrensibus et est via de fonte usque ad montem qui dicitur mons Judeorum. Fejérpataky L. Kálmán kir. okl. 61. Haz. Okm. VIII. 6.) Századokon át fennmaradt a kalizok s más kabarféle népség ivadékainál a zsidózás; nyilván ennek tulajdonítható, hogy különösen a székelyek közt terjedt el a XVII. század első felében a szombatosok felekezete. Több oklevélben találunk utalást arra, hogy a kalizok egyik foglalkozása a szőlőművelés volt, így a fejérmegyei kaluz- vagyis keveaszói völgyben, Zemplén megyében Kethelpatak (Sárospatak) környékén, tehát a Hegyalján, aztán Békás-Megyeren, a mai Kaláz mellett, mely a bozóki prépostság IV. Béla 1262-ki megerősítő levelébe foglalt 1135-ki alapító levél szerint a *Kalez nemzetségről* vette nevét. (Meger iuxta Danubium infra generationem Kalez. Cod. Dipl. VII. 5. 98.)

A kalizok (a Hunn Krónika szerint a hunnok) Kadar nevű biráinak nemzetsége *Kadar-Kaluz* néven egy 1248. és egy 1270-ki oklevélben fordul elő. Amabban IV. Béla király a zalamegyei András fia Andronikusnak egy varasd-megyei földet ad szállásul (pro terra descensuali) a zagoriai várjavakból, hogy vigyázzon az ország határszéleire (Árp. Uj Okl. XI. 359.), emebben V. István megerősíti e föld birtokában Andronikus fiait. (Cod. Dipl. VII. 5. 305.)

A kalizok neve a következő helynevekben maradt fenn:

Fejérmegyében, Székes-Fejérvártól délkeletre, Veszprémmegye határszéle felé fekszik *Kdlozd* mezőváros, melyet 1348-ban és 1401-ben (villa Kalaz, poss. Kaloz), mint a fejérvári káptalan birtokát emlitenek. Egy másik *Kdloz*, Kajászó-Szent-Pétertől s Baracskától északra, a középkori Székely közelében, Tordacshoz tartozó puszta. Egykor az egész vaáli völgyet, a hunn mondák által Keve s más hunn vezér temetőjének mondott régi Keveasztót is *Kdlozvölgynek* (vallis Kualuz) nevezték, hol, valamint a pilisi Kaláz melletti Ürömön 4 szőlője volt 1212-ben Baran fia Hippolitnak. Hippolit a Bajta kun-kabar vezértől származott Brucsa, Brugsa nemzetségből való volt, legalább erre utal Boroksa (Baracska) neve, hol családi monostort építtetett a Mindszentek tiszteletére (a Mindenszentek

riszteleteré emelt baracskai egyházat 1460-ban is említik. Csánki III. 318.) s Boroksán kívül voltak még birtokai a fejérmegyei Bodajkon és a közelében levő Igaron is. (Haz. Okm. VI. 8.) Az 1332—37-iki pápai tizedlajstromok szerint Kaluznak Csúttal, Érddel, Berkivel stb. együtt plebániája volt. A XIV. században a Kálozi vagy Kálozdi család volt itt birtokos. (Csánki III. 334. Károly J. Fejér m. tört. IV. k. 272., 277.)

Nyitra megyében a Kálmán körabeli kalizok emlékét tartotta fenn a nyitrai járásban, Bars-megye határszéle felé Verebély közelében levő *Kálaz* község Lapás-Gyarmattól keletre. Már 1156-ban előfordul: «in parrochia Bors: *Qualiz*», melynek dézmáját több más faluéval együtt Martirius érsek az esztergomi káptalannak adta. (Knauz Mon. Strig. I. 108.)

Pestmegye pilisi részében Pomáz és Békás-Megyer szomszédságában van *Kaldz*, hol 1135-ben a «generatio *Kalez*» tanyázott. Az 1332—1337-iki pápai tizedlajstrom szerint Kaluz plebániája a budai főesperességhöz tartozott. (Fejér Cod. Dipl. VII. 5., 98. Csánki I. 13. Ortvay Magyarorsz. egyh. föld. I. 288.)

Somogymegyében a mai Gálosfa, Böszénfa és Törjékpusztá vidékén volt a XIV—XV. században *Kálozfalva* (1376. Kalozfalua, 1452. Kalazfalwa), a Szerdahelyiek és a zselicz-sz.-jakabi

apátság birtoka. (Csánki II. 616.)

A Szilágymegye krasznai részében, Nagyfalú és Kémer közt fekvő mai *Kározszelek* tulajdonképeni neve egykor *Kálozszelek* (1477. Kaloztheleke, 1481. Kalozthelek) volt. (Csánki I. 583.)

Veszprémmegyében Peremarton körül Pét felé feküdt a veszprémi káptalannak Sz. László által 1082-ben adott *villa Kaluzdy* (Haz. Okm. IV. 3.), melyet némelyek a fejérmegyei Kálozddal azonosítanak. 1240 körül «villa *Kaluzt*» néven fordul elő. (Árp. Új okl. II. 17.) A veszprémi káptalant Róbert Károly is megerősíti *Kaluz* birtokában s ez alkalommal a «terra Deseu *Kaluzya*» névvel is megismerkedünk, mely 1507-ben újra feltűnik (predia Kaloz et Dewsekaloz); ezenkívül 1383-ban még a *Kaloztelek*, *Kalozteleke* elnevezést találjuk. (Csánki III. 236. Károly J. Fejér m. tört. IV. 272.)

A zalamegyei mai *Kálozsfát* Csesztreg és Baksa szomszédságában, Zala-Lövőtől északra a Kerka mellett a XV. században «*Kalozfalua* alio nomine Ilwagh», *Kalusfalua* és *Kalazfalwa* néven emlegetik. (Csánki III. 67.) E vidéken lehettek ősi birtokai a fentebb említett *Kádár-Kaluz* nemzetségnek.

Zemplénmegyében Kechelpatak szomszédságában volt 1252-ben egy *Kaluzer* nevű völgy négy szőlőművesnek a telkével. Ketel-patakot

Béla király jegyzője szerint a kun-kabar Ketel vezérről nevezték el, kinek itt birtoka volt. A «Kaluz» név tehát ez alkalommal is, mint Fejérmegyében, az Anonymus-féle kunokkal kapcsolatban tűnik föl.

Mi volt a harmadik kabar nemzetség neve? Ez a kérdés vár még feleletre.

A garam-szent-benedeki apátság 1075-ki alapító levele a mai jászkun-szolnokmegyei Varsány község helyett a «terra Zunde» (mai Szanda) határosainak a *wosscianokat, varsányokat* mondja. «Item super aruch — így szól az oklevél — cum illis, qui wosschiani dicuntur, propter divisionem fovea facta est; circuit enim idem aruch totam partem terre ex parte woscianorum.» Knauz Mon. Strig. I. 58. és A Garam m. szent-benedeki apátság. 1890. 30. l.) A varsányi halászat (piscatores Vuosian) a pannonhalmi alapítólevél említi, a mi azt a hitet kelti föl, mintha Varsány nevű helyeink összeköttetésben volnának a «varsa» szóval s a varsányok alatt varsás halászat kellene értenünk.

Azt hiszem, máshol kell keresnünk ezen nép név eredetét.

XIV. századbeli oklevelek a Kajászó völgyben Fejérmegyében egy *Labdds-Vassány* nevű helységet emlitenek, mely a mai Baracska szomszédságában feküdt. Baracsát a már említett 1212-ki oklevél Boroksának nevezi, nyilván

tehát a kun-kabar Bojta vezértől származott Bruksa nemzetségnek volt a birtoka, még pedig egyik főhelye, mert — mint említettük — itt volt a nemzetségi monostor is. Ugyanezen oklevél Kaluzvölgynek írja a hunn mondáink által a hunn fejedelmek temetkezési helyének mondott Keveaszót s valamivel föntebb észak felé ma is megvan Káloz pusztája, míg Tárnok környékén a középkorban egy Székely nevű község volt. Ime! egymáshoz közel három népnevet őrzött meg ez a hunn mondák emlegette híres vidék. A három közül kettőt a hunn-bolgárfajta kabarok nemzetségének ismertünk fel, annak tartjuk tehát a varsányokat is.

És akkor nem lehet más a *Varsány*, *Vossán*, mint a perzsa Ibn Roszteh és Gurdēzi által a volgai bolgárok harmadik nemzetségeként felhozott *berzulok* vagy *barzilok* nevének magyaros változata. (V. ö. perzsa «bazar», magyar «vásár.»)

A három bolgár nemzetség közül tehát az *eszegek* és *berzulok* megfelelt a kabaroknál a *székelyek* és *varsányok* nemzetsége, csak a *bolgárt* helyettesítette a *Kaliz*, *Kaluz*, *Káloz* név, s a 3 hunn-bolgár eredetű törzsnévvel egyezően 3 vezéri nemzetségnek volt itt birtoka: Barackán a kun-kabar Bajta ivadéka, Keveaszón (a mai Szent Ivány pusztán) a Kartal vagy Korzán nemzetségnek, melynek őseül az a Kurzán, a Kündü fia tekinthető, ki Béla király

jegyzője szerint az Ó-Budától Érdig terjedő földet szállta meg, Martonvásáron (és Tétényen) pedig a Tuhutumtól vagy Töhötömtől származott Tétény nemzetségnek volt a birtoka. Ugyanazon fejedelmi (t. i. a horkai) nemzetségnek volt-e ez a 3 a különböző hajtása? vagy esetleg különböző eredetűek? erre nézve nem találok semmiféle kiindulási pontot.

A *varsányok* neve sokkal sűrűbben fordul elő helyneveink közt, mint akár a székelyek, akár a kalizok neve. Emezek nyilván tömegesebben laktak egy helyen: a keleti (székelyek) és déli (kalizok) határszéleken, míg a varsányok szét voltak szórva az ország területén.

A következő helyeket nevezték el ugyanis róluk.

Aradmegye régi zarándi részében, Békésmegye határán, Gyulától keletre a Fehér-Körös mellett van *Gyula-Varsánd*, tovább délkelet felé pedig Új-Szent-Anna és *Zaránd* közt, Pankotától nyugotra, *O- és Új-Fazekas-Varsánd*. Valószínűleg az előbbi az a «villa *Vosian* de provincia *Zarand*», a honnan való volt az a Dienes fia Ompud, a ki 1214-ben pristaldus volt a bihari vár gyáni jobbágyságainak és népeinek bizonyos pörében. (Vár. Reg. 223. sz., Karácsonyi-Borovszky kiad. 97. sz.) a pápai tizedlajstromok szerint 1332—37. plebániája volt a pankotai főesperességben levő *Vosian*, *Wosyan* helység-

nek. 1230—1560. az aradi káptalan birtoka, egy részében kir. szekeresek és favágók voltak, utóbb a Nekkseiek és Lípócziak a birtokosuk, 1473-ban a Szokolyiak kapnak várépítésre engedélyt. 1338-ban a *Mathyas Wossana*, 1369-ben *Peteu Uossyan*, 1429-ben *Kezef Wassan* név fordul elő a Gyula Varsánnal együtt. (Márki S. Arad m. tört. I. 188—189., Csánki I. 748, 755., Karácsonyi J. Magy. Nemz. I. 59, 60.)

A Fehér- és Fekete-Körös közt, nem messze az előbbiekhöz, egyéb szállásaik is voltak a varsányoknak. Így:

Békésmegyében volt *Wassaneghaz* puszta, melyet a XIV—XV. században a Nadányiak birtokának emlegetnek. (Csánki I. 656., Karácsonyi J. Magy. nemz. I. 212.)

Biharmegye ugrai járásában, az egykori kötele és mezőgyáni bihari várjobbágyok földjeinek szomszédságában fekszik a Sarkad-Kereszturhoz tartozó *Varsányhely* puszta. Mint Jánosdához nem messze fekvő hely, ez lehet az a «villa *Vosian*», a honnan való volt a janusti Ereu által Pál bihari udvari ispán előtt lopással vádolt «dominus Zotmoz». (Vár. Reg. 164. sz., Karácsonyi-Borovszky kiad. 41. sz. 1213.)

Csanádmegyében a Tisza mellett a Csanád nemzetség birtoka volt *Vosyan* (1256.) *Wassyan* (1323.), mely a mai Csóka melletti Terjén (Teryen) pusztával a Telegdiek őseinek jutott.

Szintén a Csanád nembeliek birtoka volt a Makó melletti *Varsánytő* (1256. Wossontho, 1337. Wosunthow) halastóval. (Csánki I. 706., Karácsonyi J. Magy. nemz. I. 367., 369.)

Fejérmegyében Baracska, Ráczkeresztur, Rácz-Szent-Miklós és Szent Tamás mellett a «Kayassow völgyben», Tárnoktól délkeletre volt a Nána-Bezter nembeliek *Varsány* faluja, melyet 1274 táján leromboltak (Zichy Okl. I. 37.), a XIV—XV. században *Vosyan* föld (1318.) vagy *Labadas Wosyan*, *Labdasuassan*, melyet Nagy Lajos király 1347-ben Moogh fia István csepeli «vendégnek» (hospes noster Chepel) ajándékozott. (Csánki III. 356., Károly J. Fejér m. tört. III. 151. s köv., 463. s köv. ll.)

Hontmegyében Csánk és Kér szomszédságában, Lévához közel van *Varsány*, 1303-tól *Vosyam*, *Vassyan*, *Vassan* néven a Varsányi-Simonyi család birtoka. (Teleki Hunyadiak. VI. 280. Hont m. mon. 70.)

Jász-Kun-Szolnokmegyében Szolnoktól délre Szanda (terra Zunda) szomszédságában van *Alsó- és Felső-Varsány* puszta, a középkorban mezőváros, a varsányok (wosscianok) egykori földje (l. fentebb), 1484-ben *Thyzawarsán* néven is előfordul. (Csánki I. 666.)

A nógrádmegyei *Varsány* Szécsénytől dél-nyugotra a középkorban két helységből állt; 1327-ben «utraque *Vossyan*»-t Zécheni Tamás

kapta. (Csánki I. 111., Anj. Okl. II. 299.)

Pestmegye solti részében Taksony mellett van a középkorban Fejérmegyéhez számított *Duna-Varsány* puszta, 1270 óta a margitszigeti apácák birtoka (Ossian, 1281 terra Wosyan. Fejér Cod. Dipl. V. 1. 50. Árp. Uj. okl. IX. 310.) Északkelet felé, a Hevessel és Nógráddal összeshágellő részében fekszik a Verseghöz tartozó *Varsány* puszta, melyet 1337-ben a Kompoltiak szereztek meg Varsányi Kozma fia Jörincztől. (Anj. Okl. III. 318.) A középkorban hol Heves, hol Nógrádmegyéhez számították. (Csánki I. 37., III. Karácsonyi J. Magy. nemz. I. 58.)

Pozsegamegyében a középkorban szintén előfordul egy *Worsan* nevű helység s Plesernicztől északkelet felé, a megye határán *Worsam-pathaka* nevű viz. (Csánki II. 431.)

Szabolcsmegye északkeleti részében, Vásáros-Namény mellett a Tisza partján fekszik a középkorban Szathmármegyéhez is számított *Nagy- és Kis-Varsány*. Legelőbb a Váradi Regestrum emliti 1214-ben (298. sz., Karácsonyi-Borovszky kiad. 72. sz.) *villa Vosiant* Beseneud (mai Szabolcsm. Besenyőd) és Numen (Namény) falvakkal, birtokosa Simon, a ki nyilván egy személy az 1219—64 közt emlegetett Kaplon nembeli Ördög Simonnal. Varsány ugyanis a Kaplon nembeliek birtoka volt s több részre szakadt, ú. m. *Kis-Varsány*, *Bel- és Kül-Varsányra*; a két

utóbbi 1319-ben cserébe adták az Imregiek a Gutkeled nembeli Pál bán fiainak; *Egyhdszarsány* különben is már előbb a Gutkeledek nyiradonyi monostorának volt a birtoka. Az 1332—1337-iki pápai tizedlajstromok *Vasyant* plebániával bíró helynek mondják. 1366-ban *Ovossant* s *Vyvossant*, 1423-ban *Vossyan utraquet* említik, 1478-ban jön elő *Nagh Varsan*. (Csánki I. 489., 528. Karácsonyi Magy. nemz. II. 20., 30., 36., 69., 70., 301—2., 303., 305., 316.)

Torontálmegye egykori kevei részében, Báka (mai Bóka) határában említi egy 1338-iki oklevél *Wossyant*. (Anj. Okl. III. 460., Csánki II. 121.)

Vasmegyében Veszprém és Zala határszéle felé, Jánosháza és Kamond táján volt a közégkorban *Vosyan* (1257. Árp. Uj okl. II. 297.), *Vassan*, *Warsan*, részben a veszprémi somlyái vár tartozéka. (Csánki II. 807.)

Veszprémmegye északnyugoti határán, Győr-megye szomszédságában, a zirczi járásban fekszik *Varsány* és *Likivarsány*. A pannonhalmi apátság ősi birtoka; halászeit, «piscatores *Vuosian*» már az 1001-iki alapító levél említi. IV. Béla 1234—70. közti oklevelében predium *Vosyan* mellett előfordul villa *Liquiuasian* is. (Árp. Uj. okl. II. 9.) A XIV—XV. században *Kyswassani* és *Lykwassani*, *Lykywarsani* nemesekről van szó. (Csánki III. 258., 562.)

Ilyenformán 10—12 ősnemzetség neve állapítható meg a 108 közül, ú. m. 1. Gyarmat, 2. Jenő, 3. Káloz, 4. Kér, 5. Keszi, 6. Kürt, 7. Megyer, 8. Nyék, 9. Székely, 10. Tarján, 11. Varsány, 12. Zábrány vagy Zábrágy (Zábrág), sőt azt hiszem, külön nemzetségnévnek vehetjük a Kozárt (Huszárt) is.

Konstantin 8-ra teszi a törzsek számát, a melyek három fejedelem: ú. m. az Árpád nemzetségéből való nagyfejedelem (*μεγας αρχων*), a Gyula (*γυλας*) és horka (*καρχας*, Sz. László törvényeiben: *sarchas*) alatt állottak, ezenfölül minden törzsnek volt külön «vajdája» (*βοεβοδος*). A kabarok törzse külön nép volt s annak tekinthető, mint előzőleg említettem, a Nyék törzs is, úgy hogy tulajdonképen csak hat volt a szoros értelemben vett magyar törzs.

Arra is hivatkoztam, hogy ez a hatos beosztás az alapja az ősmagyar nemzetségi rendszernek. Ez volt a székelyeknél is, az oguz-törököknél is s úgy ezeknél, mint a székelyeknél négy ágra oszlott minden egyes nem, úgy hogy összesen 24 alosztályból álltak a nemek.

A székelyeknél két nemnél is, ú. m. a Jenő és Ábrán nemnél előfordul az Uj ág elnevezés, a mi arra vall, hogy az ágak neve változó volt. Ez tűnik ki a sepsiszéki Agház nem Koroniza s a kézdiszéki Jenő nem Bessenyő ágának nevéből is, melyek nem fordulnak elő a marosszéki

¹ A hat oguz törzset és 24 ágat a mondai Oghuz khán hat fiától és 24 unokájától származtatják a török kútforrások (Tevarikhi Ali Szeldsuk, Rasideddio, Abulghazi). A hat fiú neve teljesen mondai (Kün khán = Nap khán, Aj vagyis Hold khán, Tak = Hegy khán, Tingiz = Tenger khán), mindamellett fölismerhető némelyikben az ősi törzsnév, mint *Tak khán* nevében az ongini ó-türk fölírat *«tag»* vagy *«legoguz»*-a (Radloff W. Alttürk. Inschr. 3. Lief. 1895. 248.); *Tingiz* khán neve is aligha lesz egyéb, mint a hunn-bolgáros «tenger» szó közvetítésével a régi *tongra* törzsnév átalakítása. (V. ö. ogur, ujgur = oguz.) Ilyenformán személyesíti *Kün* khán a *hun* (kun) törzset s első fia, *Kati* a *kaj* nemzetséget, melyből valók az ozmanlik. Jolduz khán egyik fia *Kizik*, kinek neve, nyilván mint egyik kun nemzetségnek a neve, átment az orosz és török-tatár elemekből képződött dnyepermenti *kodzok*okra, továbbá a cserkeszekre (a szomszédos népek *kazak*-oknak nevezik), ezenkívül *kazak* nevet visel a kirgizek nyugoti ága is. Kök khán harmadik fia, *Csauldur* nevének megfelel a turkomán *csaudor* törzsnév. Szintén turkomán törzsevek ismerhetők fel Tak khán két fia, ú. mint *Szalar* (turk. Szalor, a legrégebb törzs) és *Imir* (Abulgházínál: imr törzs, ma: imraili) nevében. Az ó-türk fölíratok, mint Bilge kagán, öcscse Kültegin, aztán Tacsam sírfölírata s Tonjukuk emlékirata, rendszeren *tokuz oguz*-ról azaz «kilencz oguz»-ról beszélnek. Bilge és Kültegin 4-ik oguz hadjáratánál azonban csak «három oguz»-t, *űcs oguz*-t emlitenek. Úgy látszik, e hadjáratok alatt, a VIII. század első tizedeiben történt a megoszlás, mert a fölíratok szerint a megvert oguzok a tatárokkal (tokuz tatár) egyesültek, elhagyták földjüket s Tabgacsnak, Khinának hódoltak meg. (Radloff id.

A bessenyők törzsei is fel voltak osztva kisebb részekre.

m. Neue Folge. 140., 143., 144. l.) Ezek az ujugurok, kik két évtized múlva Bilge halála († 734.) után már megdöntötték az altaji turkok államát; őket nevezik az arabok *tagazgaz* oknak, a török források *lokuz ujugur*-nak, holott a föliratok egy ízben csak mint az oguzok egyik nemzetségét említik. (Radloff id. m. 3. Lief. 427.) A «hat oguz», *alti oguz*-ról a délszibériai jensiszei (Ulu Kem) melléki barliki első föliratban van szó (Radloff id. m. 3. Lief. 308.). Ezek az arab írók *guzz* s a byzancziak *uz* népe. Ibn el Atir szerint El Mahdi alatt (775—785.) vonultak a tagazgazok szomszédságából Transoxaniába; fővárosuk Ibo Haukal sz. Ferghana volt, a Jaxartes partján. (Gr. Kuun G. Erdélyi Múzeum. 1893. 436—438.) A hat ősnemzetségre khinai források után következtethetünk. A T'ang-su elszámítva a «kilencz nép» nemzetségeit, *Yo-lo-ko*-nak nevezi az elsőt s azt mondja, hogy azonos vele a *hui-ko* vagyis *ujugur* nép, ez pedig törzsrokon a következő hat néppel: *P'u-ku* (azaz Buku), *Hun* (Kun), *Pa-ye-ku* (turk. föliratokban Bajirku oguz törzs), *Tung-lo* (föli-
ratok sz. Tongra szintén oguz törzs), *Szi-kie* (Szi-kit, talán megfelel a turkománoknál a szalor törzs Szakar, a tekke törzs Szakir, a göklen törzs Csakir nemzetségének) és *K'i-pi* (K'it-pit). «De ezeket — teszi hozzá a khinai forrás — nem számítják a 9 nép közé.» Egy másik khinai forrás, a Kiu-t'ang-su 618 körül még ugyanezekről azt mondja, hogy a t'ie-lő azaz tölősz (fehér hunn, efthalita) néphöz tartoztak, a mely népet az altaji turkok szórtak szét. (Hirth Fr. Nachworle zur Inschr. d. Tonjukuk. Radloffnál id. m. 2-te Folge, 1899. 2. rész 36., 152. l.) A hat oguz nemzetségnek, melyből való a kun, szeldsuk, ozmán és turkomán név tudvalevőleg a

A bessenyőknek ugyanis Konstantinus Porphyrogenitus császár szerint nyolcz törzsük (*γενεαί*) volt.¹ Minden törzsnek még volt a külön területe (*θέμα*) s külön nagyfejedelme (*μέγας ἄρχων*), kiket régi bessenyő törvény és szokás szerint haláluk után nem a fiak vagy testvérek, hanem unokabátyáik vagy azok fiai követtek, hogy az oldalágak is részesedjenek a fejedelmi méltóságban; hozzáteszi azonban a császár, hogy más nemzetségből való sohasem lesz fejedelem. A nyolcz kerület (*θέμα*) pedig 40 részre (*τεσσαράκοντα μέρη*) oszlik s vannak apróbb fejedelmek is. Vagyis a 8 törzsben volt 40 nemzetség s mindegyiknek volt külön fejedelme, úgy hogy ilyen formán minden egyes bessenyő törzs 5 ágból állt, melyek közül egyik-másik annyira megnőtt, hogy külön törzsszé alakult, nyilván más, az uzok nyomása következtében felbomlott

turul volt a közös jelvénye, úgy mint a régi magyarságnál; ezenkívül volt még az egyes nemzetségeknek is egy-egy sas-féle jelvénye (l. Thuzy J. *Turul*. IV. 125. Vámbéry Á. A török faj), ú. m. a *szongur* (fehér sólyom), *toĝun* (közönséges sólyom), *csakır* (tarka sólyom), *sahin* (nemes sólyom), *tausandsil* (vadász-héjja) és *kartal* (közönséges sas), melynek megfelelt nálunk a fehérmegyei Kevcászón és pestmegyei Kartalon birtokos *Kartal* (másképp Korzán) nemzetség neve.

¹ *De administrando imperio*. Cap. 37. (A magyar honfoglalás kútfeje, 1900. 116. s köv. l.)

s részben Magyarországra vándorolt nemzetiségek töredékeivel is egyesülve,¹ mint a hogy a törökségnél általános szokásban volt, a hol minden észlelő megjegyezte, hogy folytonos hullámvásznak volt kitéve a törzsi- és nemzeti szervezet; törzsek összeolvadtak nemzetséggé, mint pl. a hajdan híres Kipcsak-törzs, mely ma az özbegek, karakirgizek, karakalpakok, altaji tatárok és teleutok egy egy nemzetségeként feloszolva maradt fenn, vagy itt említhetjük meg a Baskiriában visszamaradt magyarokat, vagy tatárosan madsarokat, kiket 1500. körül Murid sejk alatt a Sejbanival harczoló özbeg nemzetségek közt emlitenek; viszont egyes nemzetségek, néha igen gyorsan, törzsszé, sőt nemzetté növekedtek, ilyeneknek tekinthetők az oguzok (az altaji turk fölirotokban: tokuz oguz = kilencz oguz), kiknek kilencz nemzetsége körülbelől csak a VII. század elején alakult meg tölöszők (fehér hunnok) s — okunk van hinni — eltörökösödött magyar-ugorok nemzetségeiből.²

¹ A Dnyeperen túli, tehát az uzokhoz legközelebb eső törzsek közé tartozott a *Csopon* vagy *Sopon* és *Csúr* vagy *Súr*; amannak emlékét a fehérmegyei *Soponya*, emezét *Csór* helység és nemzetség neve őrizte meg.

² Az *oguz* név tulajdonkép az *ugor*, *ogor* névnek felel meg, mely azonban a magyarfajta népségnek volt a legősibb neve. Már Herodotos említi Szibéria délnyugati részén a lovas vadász *jyrkákat*. Ez a név, váltakozva

Sőt az altaji turkok is eredetileg csak egy hiungnu nemzetséget képeztek. A bessenyőknél is tapasztalunk ilyen jelenségeket. Tudjuk Konstantintól, hogy a bessenyők három törzsét, ú. m. a Magyarországgal szomszédos Gyulát, a Volhynia mellett tanyázó Ertemet s a Dnyeperen tuli Csurt vagy Surt *Kangarnak* nevezték. Későbbi perzsa-török források *Kanglinak* nevezik az egyik török törzset, khinai forrásokból pedig tudjuk, hogy a Szyr-Darját nevezték *Kangar-nak*, *Kan-k'itnak*, míg a Szyr-Darja vidékén lakó nomádoknak *K'ang kü* a neve a régi khinaiaknál, később pedig Szamarkand és a Zerafsan völgye fordul elő *Kang* néven.¹ *Kengeres* néven említi őket

az *ugor*, *ugor* alakokkal. folyton egy Európa és Ázsia határszélén tanyázó népet jelent, mely azonban egész a Jeniszei forrás vidékéig kiterjedt. Itt került Krisztus születése táján a hunnok hatalma alá s ettől fogva folyton a hunokkal kapcsolatban szerepel, kiktől áthálózva, egy részének — különösen keleten — szükségkép el kellett törökösödni. De még a kései török hagyományok is megőrizték nyomait, hogy az irtisvidéki *onujgurok* nem lehettek törökök, mert «fölhagyva régibb életmódjukkal, a baromtenyésztéssel, nyest- és nyusztfogásra adták magukat. Minderről különben részletesebben szoltam az Ethnographia 1908. évf. «Honfoglalók és turkok» czimű tanulmányomban.

¹ W. Barthold: *Die alttürkischen Inschriften und die arabischen Quellen.* (Radloff W. Die alttürk. Inschr. d. Mongolei. Sz. Pétervár, 1899. 2-te Folge, 3-ik részben, 12—13. l.

Bilge Kagán (717—734.), az öcscse, Kül-Tegin († 731.) siremlékén, midőn a nyugoti turkok vagy türgesek elleni hadjáratról beszél. Kitűnik ebből, hogy a szorosabb értelemben vett bessenyő (pesenek, pecseneg) népre tulajdonkép csak 5 törzs esett, ú. m. a Khopon, a Boro Talmat, mely mint említettem, alighanem a mi Kürti-Gyarmat nevű törzsünknek a másik része, a Kharovoi, a Csopon és Kulpei vagy Szyru-Kalpei, melylyel — úgy látszik — a VII. századbeli szir (később: szir-tardus) turk törzs egy része egyesült. Konstantin császár után is folyamatban volt ez a hullámozás a bessenyő törzsek és nemzetségek alakulásában, úgy hogy száz évvel később Kederenos (II. 581.) már 13 bessenyő törzsről tud, melyek közül kettő, ú. m. a Konstantin által nem említett Belemarnis (*Βελεμαρνίς*) és Pagumanis (*Παγουμανίς*), összesen 20 ezer ember, a törzsfők közti viszálykodások miatt görög földre menekült.

Hasonló állapotok voltak a magyar törzsi és nemzetségi szervezetnél is.

Kétséget sem szenved, hogy a magyarságnál is kellett történni bizonyos hullámozásnak a törzsek és nemzetségek képződésénél, így lett 8 törzs a 6 ősmagyar, 1 ugor és 3 kozár-bolgár nemzetségből álló három elem egyesülése után. S ezen 8 törzsnek is voltak alosztályaik s így állt elő a 108 nemzetség. Említi a törzsek al-

osztályait Bölcs Leó is, a ki szerint a turkok a csata napjáig *nemzetségek és ágak szerint* (*κατὰ γένη καὶ φυλὰς*) elszéledve, télen-nyáron szakadatlanul legeltetve lovaikat, csatázások idején ellenben maguknál tartva a szükséges lovakat s békóra verve a turk sátrak közelében őrzik a csatarendbe állás idejéig. (XVIII. 52.)¹

A magyarságnál is úgy, mint a székelyeknél és oguzoknál, 4 ág esett minden egyes nemzetségre. Ennek a hagyományaként maradt fenn, hogy a várrendszer felbomlása után minden megyében 4—4 bírót választott a nemesség.

Ha tehát hat őstörzse vagy nagyobb nemzetsége volt a szorosabb értelemben vett magyarságnak s minden törzs négy alosztályból állt: összesen 24 ágat vagy kisebb ősnemzetséget vehetünk föl.

Ezen alapra vezethető vissza a 108 nemzetség is, mely nem egyéb, a 24 ősnemzetség újabb, még újabb kettéválásánál, a mit olyanformán képzelhetünk, hogy újabb népelemek csatlakozásával mindig a 6×4 -es keret megtartásával történt a bővülés, kivévn a kabarokat. Mert a 108 ezen elemekre vezethető vissza: $24 \times 4 + 3 \times 4$. Tehát a 24 ősnemzetség mindegyike ismét 4 ágra oszlott s ehhez járult a 3 kabar

¹ *A magyar honfoglalás kútforrása.* Budapest, 1900. 35. s. köv. l.

népség 3 vezérnemzetségének 4 ága. Vezérnemzetségeket mondok, mert a székelyek példájából ítélve, a kabaroknál is a 6×4 -es beosztás járta, a mi nagyon természetes, mert hiszen a közár államot is ugyanazon altaji turkok szervezték, a kikből állt a turkoknak nevezett magyarok vezéri osztálya s a mely nemzetségi beosztás volt meg az rguz-törököknél is.

Bizonyos, hogy ez a rendszeres beosztás nem vezethető vissza pusztán a leszármazásra. Még ha nem utalnának is rá egész világosan hagyományaink, mint a Hunn Krónika cikkünk elején idézett helyei, akkor is föl kellene tennünk, hogy itt hadi beosztással van dolgunk, mely azonban természetesen a leszármazásból indult ki.

De ezt bizonyítja a 108 nemzetség és a 72 várispánság száma közti viszony is, mert mint említettük, a 72 várispánság egy harmadát képezte a 108 nemzetségnek, tehát, mint Béla király jegyzőjénél a bulárföldi izmaelitákkal kapcsolatban véletlenül nyoma maradt: a vezéri nemzetségek csak népük egy harmadát tartották meg, a többit a várak szolgálatára rendelték.

Mikor történt ez? Valószínűleg Géza idejében. Így aztán a várjobbágyokra a három fejedlem népéből esett $3 \times 24 = 72$ nemzetség, a vezéri eredetű nemzetségek száma pedig, minőknek tekinthetők a *Csák* (Előd-Szabolcs),

Kaplon (Könd), *Kartal-Korván* (Kurván), *Kalán-Kolsoi-Búr* (Oundu-Ete), *Zóárd* (L. l. Zuard-Kadocsa), *Szemere* (Huba), *Moglont-Tétény-Kán-Gyula-Zsombor* (Tuhutum-Gyula), *Aba* (Ed-Edemén), *Miskócz* (Bünger-Bors), *Kalapán* vagy *Koppány* (Ketel), *Borokcsa* (Bojta), *Örsur* (Ousad-Örsur) továbbá *Ldd-Vér-Bulcsu* (Bulcsu), *Torda* (Velek), *Szalók* (Usubuu) s a Hunn Krónikában említett *Szemény* (Semjén ?), *Érd*, azután meg a Kadar nevű birótól való *Kadar-Kaluz*, összesen 36 vagyis 24 magyar és 12 kabar. A vezéri nemzetségek azonban nem igen őrizték meg az ősi nevet; rendesen valamelyik rablóhadjáratok idejebeli vagy még későbbi hóstól, birtokalapítótól vették elnevezésüket s mint látható, egy-egy vezéri és nemzetségből utóbb több nemzetség is vált ki.

Ezekben foglaltam össze azon szempontokat, melyeket a 108 nemzetség felől eddigi tudásunk után megállapíthatóknak tartok s azt hiszem, ha mást nem is, sikerült kimutatnom, hogy a 108 nemzetség alapja a $6 \times 4 = 24$ -es oguz-török beosztásból indul ki s az Árpádkori 72 vár-ispánság szervezése az ősi nemzetségi rendszerrel függ össze és megfelel a királyság előtti 108 nemzetség két harmadának vagyis a várak őrizetére beosztott 72 várjobbággy nemzetségnek.

ÁRPÁDKORI SZEMÉLYNEVEINK ÉS AZ OSL NEMZETSÉG EREDETE.

NAGY GÉZA.

A Turul múlt évi 4-ik füzetében Pór Antal terjedelmes tanulmányt közölt az Osl nemzetségről, melyben a nemzetségből kiágazott családok részletes ismertetésén kívül az Oslok eredetének magyarázatát is megkísérli. A mily becses azonban tanulmányának azon része, mely az oklevelek szétszórt adatait foglalja össze: oly kevésbé elégít ki ott, hol egy régóta hirdetett kedvencz, de egyoldalú elmélete által újabb hibás következtetésekre ragadtatva, az Oslok délszláv eredetét vitatja.

Miként másoknak, bizonyára Pór Antalnak is föltűnt az az eddig kellőkép meg nem magyarázott jelenség, hogy árpádkori nemzetségeinknél igazi magyar személynevet, minőnek vehetjük az *Apát, Ebedet, Farkast, Keményt, Opust* (apus), *Vosost* s talán még a *Fiteket, Kevét, Kemét* és *Lélt,*¹ csak elvétele találunk.

¹ Az utóbbi négy név ugyanis a. m. *fekete* (székelyeknél és palócoknál *feteke*), *kemény* (v. ő. mordvin: kemæ), *kő* (v. ő. köve-t, köve-s, finn: kive, osztyák: kevi, vogul:

Az alsóbb néposztálynál divatozott nevek magyarsága rögtön felismerhető s értelmezésük nem okoz semmi különös nehézséget. Tekintsük csak végig az olyan személyneveket, mint a minők: *Agdrd, Ajándok, Almds, Apród, Aranka* (vagy Arinka, v. ö. a rokon nyelvekben: zarni, zorni = arany, ez az ősi alak még inkább megvan a *Zardnd* névben), *Aranyos, Árpa, Árna, Ardd, Baglyod, Balog, Belcs* (bülc), *Bika, Biszke* (büszke), *Bizatlan, Boudug* (boldog), *Bodor, Bogdr, Bogdrd, Bils, Buza, Csikó, Csikóló, Csinos*

keu) és *lilek* (v. ö. vogul: lili, osztyák: lil, zürjén: lol, votják: lul) szavaink eredetibb alakját tünteti föl. Nem említettem e nevek közt a *Rátort, Kakast és Leventét*, mert a batur, batir, baghator mongol s a levant (önkéntes, harczos, kalandos) persa eredetű szó, hozzánk a törökség útján kerültek s nem lehet konstatálni, hogy vajjon a régi magyarság maga alkalmazta-e személynevekül, vagy mint neveket is a török eredetű elemek honosították meg; annyi tény, hogy a Batir, Bagator, Bahadur név a törököknél és mongoloknál is nagyon el van terjedve. A mi a Kakas. Kokos nevet illeti, a szó szláv eredetű (6-szlv. kokošu), népies neveink közt nem igen szokott előfordulni, inkább csak az idegen származású Rátolt és Rutker nemzetségnek tagjai viselték s ennél fogva egyelőre nem merjük a valódi magyar népies szellem alkotásai közé sorolni. Hogy a Gallus név fordítása-e vagy pedig valamely hasonló hangzású idegen (germán) név magyarosítása: bizonytalan. Az utóbbit hajlandóbb vagyok föltenni, ámbár a későbbi időkben csakugyan a Gallussal vették egynek.

(vagy Csunus), *Csóka, Édes, Első, Erdő, Erdőd, Erdős, Erős, Erősd, Farkas, Farkasd, Fejdi vagy Föd* (Feud), *Fehér, Fekete, Fele, Feledi* (a. m. fél, felebarát), *Fiad, File* (fül), *Firüdi* (füredi), *Fodor, Fondor, Forkud* (farok), *Gödén, Gyenürü* (gyönyörű), *Haláld, Halálos, Haragos, Hármás, Hatod, Hazug, Hete* (hét), *Hetüs, Ilved* (hü), *Hód, Hollós, Hosszú, Hős, Hug, Hugdi vagy Hugod, Hugus* (hugocska), *Husvét, Irgalom, Jdmbar, Jdték, Jól* (Joud), *Jölegén, Jöldin, Karsu, Kedvelő, Kék, Kéken* (Kökény), *Kese, Keschüd, Kescerü, Kevély, Kезд, Kicsid, Kos, Köved, Körved, Ledük* (leánka), *Legény, Leső, Loud* (ló), *Madarad, Madarus, Maradék, Magas* (Mogus), *Mchüd* (méh), *Mchüs, Merő* (merész), *Ménes, Monyas, Nagy, Nagyud* (nagy), *Nemes, Nyalka, Nyest* (vagy Neste), *Nynlad, Nyulas, Nynszet* (Nuuz), *Okos, Ölyved, Ölyves, Ötvend, Részeg, Rete* (réz), *Rigó, Róka, Sánta, Solymos, Süket, Szegény, Sele* (szél), *Szeme, Szeméd vagy Szemdi, Szép* (régí alakjában: Szepe, Sebe és Sebe), *Szerelmes, Szerető, Szomorú, Szőke, Szöllő* (Szeleül), *Tagadó, Tengerd, Terpe* (törpe, tupri), *Tiküre* (tükör), *Tize* (tiz, v. ö. Hármás, Hatod, Ötvend stb.), *Törő, Tűrő, Ütő, Vad, Vadud, Vadas, Várad, Vas, Vasadi, Vasas, Vádsárd, Vendég, Verüsd* (veres), *Vederej* (vigyori, vidám), *Vig, Villám, Vitéz, Vöd, Völegén, Zild* (zöld), *Zuzó* stb. Ide tartoznak a honfoglalás után meghono-

sodott idegen eredetű szavakból alkotott népies nevek is, pl. *Dardga, Kardcsón, Medve, Péntek, Pinküsd, Szereda, Szombat, Szombalka* stb.

Ezzekkel szemben az előkelőbb családok hagyományos névcinél, minők a nemzetségnevekként is ismert *Ákos, Boksa, Bors, Borsa, Büken, Csák, Csandd, Kartal, Kalan, Kaplan, Kölcsej, Márót, Szalók, Teküle, Tomaj, Zodrd* és egy se-reg más név, azt tapasztaljuk, hogy a magyar nyelvből meg nem magyarázhatók s még ha magyarosnak látszik is egyik vagy másik, mint az *Aba, Alap, Apaj, Álmos, Árpád, Bors, Bulcsu, Buzd, Uros* stb.: vagy csak esetleges az illető magyar szóhoz való hasonlóságuk s egészen más az értelmük és eredetük (ilyenek *Alap, Álmos, Árpád, Bors, Uros* és a német *Bosoald*-ból alakult *Busald, Buzád*), vagy pedig egy más nyelv, a török adja meg pontosabb analogiájukat, miként az *Aba, Apaj* és *Bulcsu* nevekét.

Az árpádkori előkelő családok e hagyomány-szerű nevei közül a kereszténység mindinkább erősülő befolyása alatt már a középkor folyamán azonosították egyikét is, másikat is valamelyik hasonló hangzású keresztnévvel. Így lett *Ákos*bul *Achatius* és *Augustinus*, a *Bekéből* *Benedictus*, *Biterből* *Petrus*, *Bulcsuból* *Blasius* és *Basilus*, *Csákból* *Claudius* és *Izsák*, a *Derseből* vagy *Dezsőből* *Desiderius*, *Gyulából* *Julius*, *Kál-mából* *Colomanus*, *Columbanus*, *Mikéből* *Nico-*

laus, *Urosbul* Urias vagy Uriel s úgy látszik, ilyen módon helyettesítette a Tomaj-nemzetség hagyományos ősenek nevét, a *Tonuzt* is a Losonczyak és Bánffyok családjában oly kedvelt Dionysius (Dénés) név.¹

Pör A. a középkori iródeák vagy pap ezen tapogatódzásait, illetőleg, helyesebben mondva a népszellem ezen általánosan tapasztalható névcserélő hajlamát készpénznek véve, belőle egy

¹ Teljesen hasonló néppsychologiai jelenséget látunk napjainkban, midőn az alsóbb körökben a *György* (Gyuri) és *János* (Jani) nevet fölcserélik az úiasabb hangzású *Gyulával* és *Jenővel* vagy a midőn a pogánykori magyar *Sarolta*, meg a francziásított germán eredetű *Charlotte* (Karolina) és zsidó eredetű *Sarolte* (Sára) neveket össze-zavarják; a Dugonics által Étele, Ethela nevéből készített *Etelka* nevet is ilyen módon szokták a német *Adel*, *Adelhaid* névvel azonosítani. Egész rendszeres szokássá vált ez a zsidóságnál, a hol már az ó-korban divatos volt a héber neveket hellenizálni (pl. Eliakimból lett Alkimos; Jehosua, Józua vagy Jézusból Jason; Józsefből Hegesippos), Németországban pedig a németek által használt nevekkel helyettesítették ó-testamentomi neveiket, azért nevezik magukat nálunk is Áron helyett Arminnak, Izsák helyett Ignácznak, Khajjim helyett Henriknek, Jajle (Joel) helyett Juliusnak, Gyulának, Lévi helyett Lipótnak, Mardokhaj helyett Márknak, Mártonnak, Móricznak, Mózes helyett Maxnak, Miksának stb., pedig egyik s másik ilyen névnél az eredeti zsidónév, melyet a rabbitól kaptak, sokkal jobban megfelelne a magyar szokásoknak, mint az, melyet Németországból importáltak.

alapjában elhibázott theoriát épített, mely aztán, mint fõntebb említettük, idézett tanulmányában újabb tévedéseknek vált kútforrásává.

Kétséget sem szenved, hogy ha valaki csak fölületesen itéli meg a régi neveink körül fölmerülõ jelenségeket és nem vesz pontos nyelvi és történeti összehasonlítás alá minden egyes nevet: az hamarosan le fog vonni bizonyos általános szabályokat, egy kalap alá téve az oklevelekben keresztnevekül említett, ezekkel föl-váltva használt összes feltûnõbb névváltozatokat s aligha fogja megérteni, hogy pl. a Benedic-tussal egynek vett Beke, Bánk és Benkõ, vagy a Nicolaussal helyettesített Mikó és Mikola neveknél mi szükség megkülönböztetni a Bekét és Mikót a Bánktól, Benkõtül s Mikolától és amazokat õsi pogány neveknek, emezeket pedig csakugyan keresztneveknek venni föl. Mert vagy pogánykori névnek tekintendõ mindegyik egy sereg más ilyen keresztnévként használt árpád-kori személynévvel együtt, minõk a Csepán (Stephanus), Ernel (Irenæus), Ehollõs (Achilleus), Izslip (Iosephus), Ják (Jacobus), Izsó (Esau), Laczk (Ladislaus), Móis vagy Mojís (Moliseus), Vazul, Vászoly (Basilius) és mások, melyek a hasonló hangzású keresztnevekkel való föl-cserélés következtében szorultak ki a közhasználatból. Vagy pedig keresztnév valamennyi, mint Pór A. állítja.

Pór A. véleménye szerint, a mely nézetének már több ízben kifejezést adott, az okmányainkban található nevek majdnem kivétel nélkül visszavezethetők valamely ó-testamentomi vagy keresztény szentnek a nevére, melyet őseink hol eredeti alakjában, hol megrövidítve, a magyar kiejtéshez idomítva használtak, vagyis mint egyik cikkében mondja: '«addig fűrtak, faragtak az idegen néven, míg annak hangzása magyarrá lett», máskor pedig védszentjöknek a keresztségben nyert nevét magyarra fordították és ezt a «tudósok mondva csinálták.»'

IHa a magyar kiejtéshez való idomítás alatt nem a hangváltozás szabályszerűségét értjük, hanem egész önkényszerű «fűrés-faragásra» gondolunk s a hol ez sem segít, fölállítjuk a jobbra nem is értett keresztnévek «mondva csinált» tömeges lefordításának kissé naiv elméletét: hát ezzel a módszerrel akár hottentotta vagy botokud eredetre is visszavezethetjük árpádkori személyneveinket.

Hogy régi keresztnéveink, t. i. valóságos martyrologiumi eredetű neveink egyes változatainál gyakran feltűnő eltéréseket tapasztalhatunk: annak meg van a természetes oka. Ke-

' *A régi magyar keresztnévekről.* A Budapesti Hírlap 1890. 317. sz. tárczájában.

' U. o.

resztneveinket ugyanis nem ugyanazon egy forrásból vettük, hanem különböző utakon kerültek hozzánk.

Midőn az egyház közvetlen hatása alatt honosodott meg nálunk valamely név, mint az *András* (Andreas), *Barnabás* (Barnabas), *Domokos* (Dominicus), *Ehelleüs* (Achilleus), *Lukács* (Lucas), *Márkus*, *Márkos* (Marcus), *Mátyás* (Matthias), *Máttyus* (Matthæus), *Mózes* (Moises), *Tamás* (Thomas) stb.: a magyarosított alak nem sokban tért el a latin egyház által használt névtől s többek között a latinos *us-es-as* végzet mindig megmaradt.

De neveinknek csak egy kis töredéke tartozik ide; a nagy tömeget korántsem az egyház, hanem az élet, a szomszédos vagy köztünk élő idegen népekkel való érintkezés terjesztette el — tekintet nélkül arra, hogy benne volt-e vagy sem az illető név a szentek lajstromában. A szláv eredetű *László* (Vladiszláv) bizony elébb honosodott meg nálunk, minthogy valóságos keresztnévvé vált, valamint a többi divatos szláv nevünket, a *Bogomért* (Bogomir), *Bogyiszlót* (Bogiszláv), *Iroszlót* (Jaroszláv), *Lodomért* (Vladimirt), *Miskét* (Miesko, Mieciszláv, később lett csak a Mihály név becéző alakjává), *Mutmert*, *Radoszlót* (Radiszláv), *Rododnt* (Radován), *Szoboszlót* (Szobjeszláv) és *Tihamért* (Tichomil) sem igen ismerték a martyrologiumok.

Keresztneveink legnagyobb része vagy a németektől, vagy az olaszoktól, vagy a nyugoti szlávoktól: a lengyelek- és csehektől vagy a horvátoktól és szerbektől, vagy pedig az oroszoktól került hozzánk olyan alakban, a milyenben ezen népek használták; természetes tehát, hogy már a magyar kiejtéshez való idomítás előtt átmentek az illető nyelvek hangtörvényeinek megfelelő változásokon. Nem önkényes furás-faragással csináltak tehát a Stephanusból majd *Istvánt*, majd pedig *Csepdnt*, hanem amaz egyszerűen a német Stefánnak, magyaros kiejtéssel Istefánnak, emez a délszláv Styepánnak az átvétele. Szintén a német Joseph és Jakob, meg a délszláv Jozip és Jakov magyarázza meg a martyrologiai Josephus és Jacobus eltérő alakjait, a *Józsefet*, és *Izsipet* s aztán a *Jakabot* és *Jákót* (Jakou) vagy *Jákot*, míg a *Jakabos* egyenesen az egyházi formának felel meg. A *György* nevet az északi olaszoktól (Giorgio = Gyorgyo), míg a *Gyurit*, *Gyurkot* az oroszoktól (Jurij, Jurk vettük). Olaszoktól került hozzánk a *Benedek* (Beneditto) név is, melynek egymás után következő foghangjai közül egyik a dissimilatió törvényénél fogva változott k-vá (Benedit, Benedik); ellenben a *Bankó*, *Bánk* és *Benkő* változatok a délszláv Benko alaknak a vocalharmónia hatása alatti magyarosításai. A *Miklós*, *András*, *Lukács*, *Illés*, *Mátyus*, *Mátis* és

János közvetlen a martyrologiumi Nicolaus-, Andreas-, Lucas-, Elias-, Matthæus- és Joannes-ből való: a *Mikola*, *Endre*, *Luka*, *Illye*, *Máté* és *Iván* pedig a szláv Nikola, Andre vagy Andrej, Luka, Ilia, Matej s Ivan alakoknak felel meg. Szintén közvetlen az egyházi formából alakult a *Filpes* (Philippus), míg a *Fülöp* változatot a németektől vettük át. A germán Vit, Veit név három vagy négyféle változata ugyanannyi különböző úton jutott hozzánk; a *Vid* alak egyenesen az ó-felnémet alaknak az átvétele, a *Vidos* az egyházi formából, a Vitusból alakult, míg a *Vida* és a székelyföldi *Gidó*, mely utóbbi az olasztelekiektől való, az olasz Wido, Guido módosulása. Egy másik germán származású középkori nevünk, a *Vellermes* (Vilhelmus, Villelmus) csakis az egyházi formában honosodott meg s a magyar kiejtéshez való idomulására két hangtörvény volt befolyással: a kétszeres *l* dissimilatiója (*l-l* helyett *l-r*) és a hangvonzat. Ó-hitű szlávoktól került hozzánk a *Demeter* vagy *Dömötör* (Dimitri), *Ernei* (Irenej) és *Vazul* (Vaszili, Vaszilej), míg az egyházi Demetrius, Irenæus és Basilius, illetőleg a byzanci Dimitriosz, Ireneosz és Vasziliosz alakok meghonosodására hiányzott a görög elemmel való kapcsolat. Ismeretesebb neveink közül még felhozzuk a *Bertalant*, *Pétert* és *Márton*t, melyet a németektől vettünk (Bartholom, Bar-

thel, Berthel stb. Peter, Martin), a délszláv alakból idomult *Mihályt* (Mihajil) és *Pált* (Pavel) s aztán az olasz Lorenzonak, Ipolitónak és Sixtonak megfelelő *Lőrinczet*, *Ipolitot* és *Sikisdet*, meg a szintén olaszos *Sándort*, *Sandrínt* (Alessandro, Sandro, Sandrino) és a székekyeknél meghonosodott *Bippot* (a Guiseppo becéző alakja: Beppo); olaszos alakban jött át hozzánk a germán eredetű *Károly* név is (a Caroloból), míg az ugyanezen névvel egyidejűleg, t. i. az Anjouk korában meghonosodott *Lois*, *Lajos* név a dynastia által használt középkori franczia alakban (Loys, Lois) vált ismeretessé.

A bibliai neveknek a föntebbieken kívül egy más csatornájuk is volt: a Volga melléki. Nagybolgárországi izmaeliták hozták ide az Ábrahám névnek árpádkori oklevelekben még papok által is használt arabos változatát, az *Ibrahimot* (Ibrahim, Ibrán) s tőlük való a *Móza* (arab: Musza = Mózes), valamint a mozlim *Nuhu* név is, melyet egy pár X. századbéli turkesztáni uralkodó viselt a Szamanidák közül; míg az ó-testamentomi neveknek ama föltűnően nagy változatossága, mely az árpádkori oklevelekben található s a legritkább ó-zsidó nevekre is példát nyújt, minők: *Ruben*, *Izrdk*, *Sidrdk*, vagy az olyan valódi héber alakok, mint *Mojse*, *Mojsa*, s további hangfejlődéssel *Mois*, *Mojus*,

egyenesen a zsidó vallású kozár elemekkel hozhatók összefüggésbe. Erre az eredetre vezethető vissza a *Józsa* név is, melyet a középkor folyamán a Josephus névvel vettek egynek, de ennek semmiféle alakjából ki nem magyarázható, hanem vagy a héber Jehosua, Josua, vagy pedig a Josiah (Jósiás) névből származott.

Nem elég tehát árpádkori neveink és az egyházi nevek egybevetésénél a fúrás-faragás elméleténél maradni s csak úgy találomra passzoltatni a szentek lajstromának legelrejtettebb zugaiból összeböngészett mindenféle ismeretlen névvel, azoknak is gyakran csak a megcsonkított alakjával, ha akarom az elejével, ha akarom a hátuljával s bizonyos euphemisticus betűknek majd a kivetésével, majd pedig a közbeszúrásával.

Azok a nevek mindenkor rendes hangtörvények szerint idomultak, csakhogy a szorosan megfelelő alakot nem csupán a latin egyház által használt formában kell keresnünk, hanem sokkal több esetben a velünk érintkezésben levő népeknél. Ide vezethető vissza az összes alakbeli eltérések eredete, a mennyiben a különbséget a specialis magyar hangtörvények nem magyarázzák meg. A hol azonban ez a közvetítő kapocs nem konstatálható, sem pedig nyelvünk hangváltozási szabályai meg nem engedik az egybevetést: bármennyi okmány azonosítsa

is a magyar nevet valamely szentnek a nevével, az eredet különbsége megmarad köztük s pl. a kún-török származású Ákos, Beke, Biter stb. épp úgy nem vált martyrologiai névvé azzal, hogy *Chapy Ákost* Augustinusnak, a *Barcsai Ákosokat* Acatiusnak, a *Borsu* nemzetségből való *Beke ispánt* Benedictusnak, a *Bulassa* családbeli *Bitereket* Petrusnak is írták, mint nem lett az oláh *Radul* (a szláv eredetű Radiszlávból) és a magyar *László* (a szintén szláv Vladiszlávból) vagy a germán *Bertram* és a zsidóknál keletkezett *Bertalan* egy eredetűvé, habár Hunyadi János nagybátyja fölváltva Radulnak és Lászlónak,¹ a Guthkeled nemzetség egyik a XIII. század vége felé élt tagja, a IV. Béla korabeli István bán fia majd Radiszlónak, majd Lászlónak s a Nagymartoniak egyik őse hol az Arragoniából hozott nevén Bertrámnak, hol magyarosabb néven Bertalannak hívta magát.

Már néhányszor céloztam arra, hogy árpád-kori nemzetségeink hagyományos, még a po-

¹ Napjainkban a hazánkbeli oláhság a *László* névvel a görög Basilius-, Vaszilioszból származott *Vaszi, Vaszili* nevet magyarosítja, míg a *Radult* a germán *Rudolf, Rodolphe, Raoul* névvel veszik egynek.

gány-korba visszanyúló, de a magyar nyelvből meg nem magyarázható személyneveinek eredetét hol kell keresnünk.

Nem a keresztyénség szentjeinek lajstromában találhatók fel ezek, hanem a keleteurópai és középázsiai pusztaság török-tatár elemeinél.

Vegyük pl. a *Zoltán* nevet, mely Árpád nemzetségében volt használatos. Tudvalevőleg így nevezték Árpád legkisebb fiát (Kézai s Márk krónikájában: Zoltan, Anonymusnál: Zulta, Konstantinnál Ζαλτας) s hasonló nevet viselt a Szent István nagybátyjának mondott Erdeuelui Zoltán. Ezenkívül előfordul a név 1268-ban, mint Neugradi András leánya s Endre nővére fiának, és 1298-ban, mint Sinka tisztjének a neve, — továbbá az Ákos nemzetségnél, melynek egyik kiágazása, a csepei Zoltán-család nyilván egy hasonló ős után vette föl e nevet s úgy látszik, használatban volt a székelyeknél is. Meg volt azonban a bessenyőknél is, kiknél egy a Fertő mellékén megtelepült csapatnak vagy törzsnek a vezére viselte a Zoltán nevet a Salamon és a herczegek közti viszálykodások idején. A név Zulta, Zalta változatának pontosabban megfelelő alakot pedig a karakirgizeknél találjuk meg, a kiknél egy nemzetséget hívnak Szultnak.* Vámbéry az arab szultán szóval veszi

* Vámbéry A. *A török faj*. Budapest, 1885. 320. l.

egynek a nevet,¹ mely szoltan alakban (a. m. rex, princeps) a kun nyelvbe is eljutott;² a Zulta s későbbi változatában Solt, meg a kara-kirgiz Szult alakok azonban kétségesse teszik a magyarázatot.

Árpád egy másik ivadékának, *Tevelnck* (Te-belés), a Tarkacsu (Tarkatzus) fiának a neve Teval alakban a kipcsaki tatároknál volt meg.

Az *Akus* név, melyet különösen a hasonnevű ősmagyar nemzetség tagjai viseltek, de azonkívül előfordult a Damasa nemzetségnél, a Boksa nembeli Chapyaknál, a Divék nembeli Majthényiaknál, a Barcsaiaknál s aztán az Oghuzzal váltakozva, a különben német eredetű Buzád nemzetségnél, mint egy bessenyő vagy kun fejedelem neve is ismeretes (Márk krónikájában: Akus dux Cunorum) s ezenkívül meg volt a szibériai tatár khánok családjában.³ Vámbéry szerint a név jelentése a. m. török tatár *akis* = hetörés,⁴ szabatosabban azonban *folyam-*

¹ Vámbéry A. *A magyarok eredete*. Budapest, 1882. 156. lap.

² *Codex Cumanicus*. Ed. Com. Géza Kuun. Budapest. 1880. pag. 104., 297.

³ Vámbéry A. *A török faj*. 172. (A Taibuga nemzetségéből való Jabalak fia Akus).

⁴ Magy. Er. 187.

nak magyarázható,³ vagyis egész pontosan megfelel a vele fölcserélt Oghuz, Ochuz név jelentésének.

A *Biter*, *Bitler*, *Beter* nevet, melyet a Bálassa-családbeliekén kívül a Lörente-nemzetség egy, a XIII. század elején élt tagja is viselt, föltaláljuk a kunoknál. 1292-ben Thosi Tezanch nevű kúnnak a fiát hívták Biternek. Hogy ez nem a Péter név módosulása, hanem hamisítatlan kún név, mutatja az, hogy a Balassák ősi fészke a kún-palócz elem által megszállt területen, Nógrádban volt s a *biter* tiszta kún-török szó, melynek jelentése a. m. nő és növekedő. Tché, a mi a név értelmét illeti, a keresztnévnek közül a Crescentiusnak felelne meg.

Az olasz Giulióval (Julius) fölcserélt *Gyula* név, a hogy a két X. századbéli erdélyi fejedelmen kívül még két árpádkori nádort, továbbá a Kán vagy Keán nembeli Siklósi Simon fiát: a XII. század végén s a XIII. század első harmadában szerepelt «Jula» bánt, a Cholt-nemből az ugyanezen korbéli Hrmurich apját, a Sarti-vánvecse-nemből 1245 körül Puruzlovi Julát, 1246-ból Kynisi Chazar rokonát, a XIII. század második feléből László erdélyi vajda fiát s Miklós választott esztergomi érsek testvérét, a

³ A tör.-tat. *ák*, *agh*, kun *ag*, *ah* = foly, vonul, ömlik, árad igéből.

század végén a Bazteh - nembeli Rejnold nádor fiát, továbbá a Rátolt nembeli Gyulaffyak őst: Balduin ispán apját és több más főurat hívtak — a kunoknál azon fejedelemnek a nevéként fordul elő, kinek a cserhalmi ütközetből ismert Osul volt az egyik főembere. «Osul princeps paganorum serviens Gyulæ ducis Cunorum», mondja a Márk-féle krónika azon része, melyben egy ismeretlen krónikásunk II. Géza uralkodásának első felében foglalta össze királyaink történetét. 1292-ben egy morouthi ker. kunnak Cuchmeknek az özvegyét találjuk Julia néven. Konstantin szerint a X. századbeli bessenyők egyik tartományát nevezték Gyulának, Gyla-nak.

Az ó-bolgároknál a *Dula*, *Dulo*, mint a dynastia neve fordult elő; a Dulo nemzetségből származtatja egy ó-szlovén kézirat az első bolgár fejedelmeket¹ s ugyanerről valami hagyomány a magyar krónikákba is bejutott, ugyanis a Hunn Krónika szerint Dula azon alán fejedelemnek volt a neve, kinek két leányát a Kézai által átírt változat szerint Belár = Bulár, Bulgár leányaival együtt Hunor és Mogor elrabolta. Nálunk a Tomaj - nemzetségnek egy 1261-ben említett tagja viselte a Dula nevet Vámbéry úgy a személy-, mint a bessenyő geographiai nevet a török jilau, jilao = ösz-

¹ Jireček: Gesch. Bulg. 127.

szegyűjtő szóval magyarázza, míg a bolgár Dulot a kirgiz dulai = bárgyu, együgyű, süket szóval egyezteti.² Világos azonban, hogy a magyar-kun-bessenyő Gyula s az ó-bolgár Dulo, Dula név egy eredetű s tekintve, hogy nemcsak személy-, hanem földrajzi név is, azonfölül őseinknél a második fejedelemnek volt a méltóság-neve (Konstantinnál γυλας, Ibn Dasztánál dsila), a tör.-tat. *jila* szóval vehetjük egynek, mely csak képzésére nézve különbözik a jilao-, jilautól, a jelentése azonban ugyanaz.³

A XII. század közepén élt *Oghuz* vagy *Ochuz* bán neve teljesen azonos a török hagyományokban emlegetett Oghuz khán, az oghuz-törökök, szeldsukok és ozmánok, uzok vagyis kunok s a turkománok mondai ősapja nevével s ugyanolyan eredetű — csakhogy dialektikus eltéréssel — mint az Ákus, a. m. uigur: *ukusz*,

² Magy. Er. 119., 154. és 70. l.

³ Hogy ezen *jila* szó ősi alakja *dila* volt, melyet az ó-bolgár név őrzött meg: azt bizonyítja a tör.-tat. szókezdő *j*-nek megfelelő *sz*, *szj* a jakut, csuvas s néhány más tör.-tat.-nyelvben; e két hang közös alapja csakis a foghang, a *d* vagy *f* lehetett. (V. ö. különben török: jeti, jiti, jedi, jakut: szættæ, altaji: szetti, csuvas: szjicse azaz hét = mongol: dolon, ugor: tabet, taut; továbbá: török: böjök azaz nagy = csuvas: puzik, kojbal: búzük, bözük, karagas: beduk, török: kojban, nyul = karagas: hodan stb.)

kun: *ochuz* = folyam.¹

Az Aba- nemzetség egyik ősnék, *Potónak* nevét, mely e nemzetségnél még a későbbi időkben is kedvelt név volt, a kipesaki tatároknál találjuk meg.

Úgy látszik különben, hogy e név a régi szkytháktól maradt fenn a volga- és donmenti uraltáji népek közt; Herodotos szerint ugyanis a szkytha *ολόρ-πατα* = férfi-ölő, *πατα* a. m. ölni.²

A *Vatha* nevet, a hogy a Szent István halála után forrongó pogány magyarság vezérét, ugyanez időtájt a tihanyi és zástyi apátság alapító levelének egyik tanúját (comes Wottch, comes Wefa) és Gejza herczegnek a váradi püspökkel együtt Salamonnál levő kezesét (*Vatha*), a ki valószínűleg ugyanegy személy volt amazokkal; aztán egy Kálmán által megvakított főurat, továbbá az Aba nemzetség egy a XIII. század első felében élt tagját, t. i. az István ifjabb király elleni hűtlenség miatt lefejezett László apját, az 1214-ben említett Zaah nembeli Zaah apját, a Cholt nemzetség néhány tagját (1233-ból ismerjük *Vatha* ispánt, a *Vatha*

¹ L. különben az *Ethnographia* 1890. évi 5-ik füzetének 258-ik lapján az Attila névről közölt cikket, melyben a folyam-jelentésű személynevek keletkezésének okáról van egy pár észrevétel.

² A bat a khaldeai akkad s a médiái szkytha nyelvben is a. m. ölni, ebből a részesülői igenév; bata = ölő.

fiát), 1227-ben Kesyni Osl fiát s az 1247-ben említett Moza apját stb. nevezték, a X. században egy bessenyő fejedelem viselte. Tekintve a hangváltozás olyan példáit, mint Anonymusnál a kun Bojta és Vojta, a Hunn Krónikában a Bele és Vele név, a Vatha nevet a kun bat = elmerülni igétől származtathatjuk: *bata*, *vata* a. m. elmerülő, lebukó, vonatkoztatva a lenyugvó napra.

A szónak ezen árnyalatát mutatja a kun batisz = occasus szó, míg a hasonló kategóriájú török nevek felhozhatjuk az ilyeneket: Ajtoldi = hold telte, Ajtogdi = hold kelte, Günütküdi = nap kelte, melyek közül a két első férfi, az utolsó női név.

Ilyekhez, melyeket nevekül is megtalálunk a töröksógnél, egész sorozata járul azon régi neveinknek, a melyeknek török származása félreismerhetetlen.

Tanulmányunk második részében közel kétszáz ilyen török eredetű árpádkori személynévről közlünk részletes magyarázatot; itt csak néhány ismertebb nevet említünk még meg, mint: *Aba* = tör. aba (apa, nagyapa, bátya), *Aladdir* = persa-tör. alaidar (zászlós, zászlótartó), *Alap* = tör. alp (hős), *Apor* = tör. apur (kicsiny), *Árpád* = tör. arbajdi, arpadi (mesélő, jósló, tanácsló), *Atha* = tör. ata (atya), *Badn* = tör. baján (gazdag, hatalmas), *Bala* = tör. bala

(gyermek), *Balán* = tat. balán (kánya), *Beke* = bek, bik, böggő, pökő (erős, férfias, szilárd), *Bodur* = ozmanli: bodur (törpe, tömzsi), *Bogat* = tör. bakat, bogat (kötés, erősség, szilárdság), *Bojon* = tör. bajin, bajun (gazdagság, nagyság), *Bor* = tör. bor, hur (fehéres, szürke), *Borcs* vagy *Barocs* = tör. baresi (járó, kelő, haladó), *Borsu* = tör. barisu (kibékült, békés), *Bua* vagy *Buha* = tör. bugha, buka (bika), *Bucska* vagy *Mocska* = tat. mucska (kutya), *Buda* = tör. bud, buda, buta (kicsiny, fiatal), *Budli* = tör. budlu (czombos), *Bulcsu* = tör. bilicsi, bulicsi (tudós, bölcs), *Büken* = tör. büken, bokhan (leselkedő), *Csaba* = tör. csaba, csapa, csapao (rohanó, vágató, ütő), *Csik* = tör. csaki, csaku (kés, vágó, metsző), *Csanda* vagy *Csundá* = tör. csinadi (mérlegelt, megfontolt, igaz, becsületes), *Csató* = kun: csatov (összeütköző), *Csene* = tör. csin, csen, csene (őszinte, becsületes, igaz, egyenes), *Cseüke* = tat. cseüke (csóka), *Csaban*, *Csobánka* = tör. csapan, csaban, sapan (szaladó, vágató, támadó, ütő), *Csura* = kun: csura (fehér sólyom), *Csömür* = tör. csömük, csömürü (szilárd, erős, összehúzódó), *Ders* = kun: ters (haragos), *Ed* vagy *Edü* = tör. idi, ite (úr), *Edemen* = tör. idimen, itimen (uraság), *Ete* = kun: iti (éles), *Etei* = tatár: ätej (atyus), *Etürü* = itürü, etörö (tevékeny), *Gyejcsa*, *Gyevics* vagy *Gyonicsa* = tör. jaucsa, joucsa, jauz (harcos, ellenséges, vad,

kegyetlen), *Gurk*, *Gürk* = perzsa-török : gurg,
 gürg (farkas), *Itemir* = ütemer (üdvös, jóságos),
Ivduc = oincsi, ojuncsi (játékos, tréfás), *Ivan-*
csuk = kun : ajancsuk (kedvezés), *Izbeg* = izbek,
 ilzbek (maga ura, szabad), *Juks*, *Jaksa* = jaksi
 (jó, szép), *Julcsa*, *Julus* = jutacsi (rontó, meg-
 semmisítő), *Kaban* = tör. kaban (vadkan), *Ka-*
ducsa, *Kadics* = kun : kadics (szűrő, szegező),
Kaldán = kalan (a megmaradt), *Kaldán* = kal-
 man (maradvány), *Kartal* = kartal (közönséges
 sas), *Karold* = karaldi (feketés, barna, alko-
 nyat), *Keczele* = kecsel (kopasz), *Keken* = keken,
 kegen (szép, csinos), *Kicsüm*, *Keczem* = kücsüm
 (erő), *Kiscmburd* = kücsümberdi (erő adta), *Ko-*
lon = tát. kolon (csikó), *Kompold*, *Kumpuld* =
 күн-toldi (napkelte, dél), *Kopai* = kopoi (kopó),
Koplón, *Kuplón* = kaplan (tigris), *Kós* = kos,
 kousz, kous (pár, páros), *Könd*, *Kündü*, *Kende* =
 tör. - mong. kündü (tisztelt, becsült), *Kula* =
 kula, kola (fakó), *Kuldán* = kolán (vadszamár),
Kupán, *Koppán* = kapan, kopan (fölemelkedő,
 fölkelő), *Kustán* = küsztük, kosztán, kusztán
 (hős, bátor, szószóló), *Künc*, *Kene* = күн (nap),
Makó = makao, makov (dicső), *Mog*, *Moghu* =
 mag, maki (nagy, emelkedett), *Mokian* = ma-
 kian (dicsért), *Mongucs*, *Bungucs* = mongics,
 mungucs (szomorú, bús), *Ócsad* = olcsadi (tiszt-
 elt, becsült), *Ogmánd* = okman (értelem, tudás),
Ohtum = oktam, oktom (lövő, nyilazó), *Olto*

mln = otloman, utluman (tüzesség, hevesség), *Sár* = kun: szar (sas), *Sarolt* = szaraldi (sárgás, sötöke, hajnal), *Szaldk*, *Zolouk* = szuluk, sziliu (szép, kecses), *Szemere* = szimez, szimere (kövér, meghízott), *Tas* = tasz (kő), *Teke* = teke (kos), *Teküs* = takis, tekis (ütközet), *Temer*, *Timurdi* = temir, timur (vas), *Tolon*, *Tulun* = tulong (teljes, tökéletes), *Tika* = csuv. tika, tyiga (csikó), *Timboldi*, *Tumbold* = kun: timboldi (csend, nyugalom), *Torda* = turdu, turdi (állhátatos), *Torna* = kun: turna (daru); *Zomor*, *Zamur* = csuv. zamir (kövér), *Zuárd*, *Zovrd* = kun: szouvar (kedves, szeretetreméltó).

Bárminek tulajdonítsuk is előkelő nemzetségeinknél a török nevek hagyományszerű divatját: akár a volgamenti törökség fejlettebb kulturális, társadalmi és politikai viszonyaiból eredő intenzív hatásnak, akár pedig annak — s a byzancziak által használt *türk* elnevezés sok valószínűséget kölcsönöz e föltevésnek — hogy az Árpáddal bejött főnemesi osztály, a hagyományaink által emlegetett 108 nemzetség tényleg török eredetű volt s csak maga a nép, a «*comunitas*» volt magyar: a török reminiscentiák ezen általánossága kellő útmutatást nyújt arra nézve, hogy az Oslu nemzetség hagyományos nevének származása után mely irányban keressünk.

Arra nézve, hogy az Oslu név származása

felől teljesen tisztába jöjjünk, három szempontot kell figyelembe vennünk: 1. Milyen népelem környezetében lép föl az Oslu nemzetség? 2. Hol fordul elő, miféle népnél s milyen más nevekkel kapcsolatban az Oslu név? 3. Az Oslu nemzetség egyéb hagyományos nevei milyen eredetre vallanak?

Ilyen értelemben vizsgálva a kérdést, mindenekelőtt konstatálnunk kell, hogy egyáltalában nincs olyan adat, mely azt mondaná, hogy az Oslók ősi fészke a Dráván túli vidék volt s innen költöztek a Rába mentére. I. Oslu ispán a XII. század második felében egyszerűen mint sopronmegyei birtokos tűnik föl, vagyis Pór A. szavai szerint: «mintha autochton volna, mintha a földből bújt volna elő». Mindaddig tehát, míg pozitív adatok nem bizonyítják az ellenkezőt, föl kell tennünk, hogy Oslu elei is Sopronmegyében éltek s azok a birtokok, melyeket Oslu jegyzékbe vett, a nemzetségnek törzsvagyonát képezték.

Az a környezet pedig, melyből Oslu nemzetsége kiemelkedett, *bessenyő* volt.

Ánonymus szerint már Zoltán fejedelem bessenyőket telepített a Fertő mellékére, a Márk-féle krónikába szőtt s körülbelül a XII. század közepe táján, II. Gejza uralkodásának derekán szerkesztett krónikából azonban tudjuk, hogy ezen Zoltán nem az Árpád fia volt, hanem a

Salamon korabeli fertőmenti bessenyőknek a fejedelme. Oslu ispán ennek az ivadéka lehetett, mindenesetre pedig ezen bessenyőknek a legelőkelőbb nemzetségéből kellett származnia.

A milyen nép környezetében találjuk az Osluk első ismert tagját: ugyanazon néppel való kapcsolatra utal az Oslu név is. Pór A. egy 1227-ki okmány után megemlíti «Osl de Kesyn»-t, kinek fiát Vathának nevezték. Bizonyára nem véletlenség, hogy ezen Osl családjában, kinek az Oslu nemzetséghez való viszonyáról nem tudunk, olyan név fordul elő, melyet egy X. századbéli bessenyő fejedelem is viselt. Annál kevésbbé tekinthető pedig ez véletlenségnek, mert maga az Osl, Oslu név sem egyéb, mint a cserhalmi ütközetből ismert *Ozul* vagy *Osul* bessenyő-kun vezérnek a neve.

Ezen besenyő-kun *Oslu*, *Osul*, *Ozul* név pedig, mely ezenkívül még *Osl*, *Ostl*, *Ostel* stb. változatokban is előfordul, tiszta kun-török szó, a. m. *uszllu* = eszes, bölcs.¹ Származik az *usz* (ujgur: *usz* = művészet, csagataj: *usz*, *isz*, *esz* = ész, elme, értelem, ozmanli: *usz* = u. a., csuvas; *usz*, *asz* = u. a., altáji: *usz* = mesterség) többül ugyanolyan képzéssel, mint: *at-li* = nominatus (*at* = *nomen*), *at-lu chisi* = *eques* (*at* = *equus*,

¹ *Codex Cumanicus*. Ed. c. Géza Kuun. Budapest, 1880, 115, 260.

chisi, kisi, kysi, kyzi = homo), is-lu calidus (is = incendium), tatig-li = sapidus (tatig = sapor) stb. A rendes alak volna: uszlu, miként a csatagaj és ozmanli nyelvben (uszlu = értelmes, okos); az usztlu speciális kun hangváltozás, olyan, mint asztlan = oroszlan a köztörök arszlan, aszlan az helyett s miként Oslu és Ostel, Osl-Ostl.

Ez a hangtörvény adja meg a legtermészetesebb magyarázatát azon «különböző próbálgatásoknak», melyeket az Osl nemzetség egyik és másik tagja tett az Oslu, Oschli, Osol, Ost, Hosth, Hoztel alakokkal s korántsem az a körülmény, mintha az Osl névben valami fatális jelentményt találtak volna. Sőt ellenkezőleg.

Természetesen az Oslu név ilyen értelmezése után, ha már abban nem kereshető Szent Asellus nevének az ó-szlovén oslŭ, azaz számár szóval való szláv fordítása, az 1239 előtt elhalt Szatmár fia Miklós még akkor sem lehetett I. Oslu fia, ha a Szatmár név jelentése csakugyan annyi volna, mint: számár. De hát sem Oslu, sem a Szatmár nem az.

A Szatmár, melyben a Kölcsény esete óta emlékezetessé vált *t* betűnek is meg van a jelentősége, míg az olasz eredetű «számár» szóba sehogy sem szorítható bele, olyan geográfiai jelentőségű személynév, minő pl. az *Erdő*, *Erdőd*, *Erdős* vagy a hasonló értelmű, de már kuntörök származású *Ormán*, aztán a *Tengürd*, *Vá-*

rad, vagy hogy még közelebb eső példákat említsék, minő az: *Orod*, *Arad* (a. m. Várad), a *Poson* vagy pedig a *Musun*, *Moson*, mely utóbbi a német Miesenburg, Moosenburg, azaz Sárvár névből származott. A Szatmár vagy Szakmár tulajdonképeni jelentése még nincs földerítve; annyi azonban bizonyos, hogy őseink a Közép-Volga mellől hozták, a hol egy folyót neveztek s neveznek még ma is Szakmarának.

Tisztába hozva az Oslu név eredetét, még két névről kell szólnunk, melyek színén hagyományos nevei az Oslu nemzetségnek.

Egyik a *Belüd* vagy *Belud*.

Pór A. a szláv *belo*, *bielo* (ó-szlav. *belu*, cseh: *bily*, bolgár: *beli*) = fehér szóra gondol a név eredeténél, a *d* végzet jelentőségének magyarázatával azonban adós maradt. Ez a *d*, mely a *di-du*-nak a kopása (v. ö. Zuard-Zuardu, Ound-Oundu, Sunad-Sunadi stb.), nagyon gyakran előfordul régi neveinkben. A tulajdonképeni magyar neveinkben (Érdöd, Haláld, Vosod stb.) egyszerű kicsinyítés; török eredetű neveinkben azonban megfelel a mult idei képzőnek, a mely képzést személyneveknel gyakran használtak. Ilyen képzésű név a *Belüd* is a kun-codexben említett *bil* = *tud* (*bilurmen* azaz *bilürmen* = *tudok*) szótól: *bilüdi*, *bilüdi* a. m. *tudott*, azaz, a *ki tud*, *tudós*. A *Belüd* és *bilüdi* közt az *e-i* váltakozására nézve ugyanaz a hangviszony van,

a mit a kun nyelvben. egyéb szóknál is tapasztalhatunk, pl. kez és kiz (chex és kyz, a. m. filia, puella), chesz és kisz (ches, kiz = hiems), betikhezi és bitikcsi (betichzi, biticči = scriba) stb. A Belud név az Oslukon kívül használatban volt az Opour nemzetségnél is, melynek egy 1254-ben említett tagja fordul elő ezen a néven s midőn eredetét keressük, mindenesetre számolnunk kell azon körülménnyel, hogy úgy az Oslu, mint az Opour nemzetségnél a többi hagyományos név is a törökségtől való.¹

Az Oslu nemzetség másik, vagy most már harmadik hagyományos neve a *Sur*, mely *Czura* alakban is előfordul.

Nyilván nem egyéb, mint a kun: *csura* = fehér sólyom, a mely szó különben perzsa eredetű s a *Sur* vagy *Czura* név helyét régi személyneveink azon sorozatában jelöli ki, melybe tartoznak a *Karul* (Karvaly), *Keselyüd*, *Sár* (sas), *Turul* stb. A mi a *Sur*, *Czura*, *Csura* alakoknál a sziszegő váltakozását illeti, arra a kun nyelvből felhozhatók: *čiček* (csicsek) és *zizak* (flos), *bičak* és *bizac* (culter, gladius), *bizchi* és *bučchi* (serra, forfex) stb.

Mindezek kétségtelenné teszik, hogy az Os-

¹ Az Opour, Apor a. m. tör. apur = kicsiny, egy másik hagyományos neve a nemzetségnek Aba a. m. tör. aba = apa, bátya, nagyapa.

lok nem voltak délszláv eredetűek, hanem minden azt mutatja, hogy azon népből valók, a melynek környezetében találjuk őket mindjárt első föltünésük alkalmával. Mivel pedig nem a várjobbágyyságból emelkedtek ki, hanem legelső ismert ősük is *comesnek* mondatik: föl kell tennünk, hogy e népnek, a fertővidéki bessenyőknek, azon fejedelmi eredetű nemzetségéből származtak, a melyből a XI. század harmadik negyedében Zoltán tette ismeretessé a nevét s lehet, hogy az Oslok nevének Sol változata sem annyira az Osluval, mint inkább a Zoltán, Solt névvel függ össze s talán azon Solt is e nemzetséghez tartozott, ki II. István korában élt s a krónika szerint cselszövényével összevesztette Istvánt a csehekkal; egy dolog mindenesetre bizonyos: nemzetségének székhelye valamelyik nyugoti megyében volt.

TARTALOM

I. R é s z :

MAGYAR NEMZETSÉGEK

II. R é s z :

ÁRPÁD-KORI SZEMÉLYNEVEINK